

**POP
ULIZ
ZAM**

izabrane teme

Urednik: Admir Čavalić

Biblioteka
EKONOMIJA SLOBODE

Glavni i odgovorni urednik
Admir Čavalić

Lektura i korektura
Edina Ferhatović

Tehnički urednici
Jilduza i Selmir Pajzetović

Izdavač
Udruženje građana "Multi"
Damira Hadžibeganovića 115, Tuzla
www.multi.ba

Za izdavača
Admir Čavalić

Suizdavač
Visoka škola "Internacionalna poslovno-informaciona akademija Tuzla"
Kulina bana 2, Tuzla
www.ipi-akademija.ba

Za suizdavača
Damir Bećirović

Štampa:

Prvo izdanje, Tuzla, 2020

POPULIZAM : izabrane teme
ISBN 978-9958-0996-9-4 (Udruženje građana Multi)
ISBN 978-9926-8342-2-7 (IPI akademija)

POPULIZAM [Elektronski izvor] : izabrane teme
ISBN 978-9958-0996-8-7 (Udruženje građana Multi)
ISBN 978-9926-8342-1-0 (IPI akademija)

Sva prava zadržana. Zabranjeno kopiranje, umnožavanje i distribucija bez pismenog odobrenja Izdavača ili nosioca autorskih prava.

POPULIZAM

IZABRANE TEME

Multi
UDRUŽENJE GRADANA

SADRŽAJ

PREDGOVOR	1
POPULISTIČKE BARIJERE RAZVOJA BIZNISA I SLOBODNOG TRŽIŠTA	5
Definiranje populizma	6
Ekonomija i populizam	7
Populističke barijere	8
Zaključna razmatranja	10
KAKO BIHEVIORALNA EKONOMIJA MOŽE OBJASNITI POPULIZAM?	15
Ekonomija i populizam	15
Teorija izgleda (Prospect Theory)	19
Zadovoljstvo kažnjavanja	21
Ljudi su lijeni da misle (kognitivna lakoća)	22
Sve je relativno	24
Dostupnost	25
Zaključak	27
MAKROEKONOMSKI POPULIZAM – INSTRUMENT ZA BRŽI RAST ILI PUT U PROPAST	31
Populizam – definicija i nastajanje	31
Šta je makroekonomski populizam?	34
Makroekonomski populizam u BiH	38
Zaključak	42
POPULIZAM U FLUIDNOM SOCIJALISTIČKOM	45
Uvod	45
Šta je to “fluidni socijalistički neofeudalni sistem” u bh. društvu?	46
Populizam kao manifestacija identiteta i narativna klackalica	50
Kompetencija vs. identitet	52
Primjer korištenja antifašizma u populističke svrhe među prosocijalističkim političkim organizacijama	54
Zaključak	59

PSIHOLOGIJA POPULIZMA	63
Uvod	63
Šta kaže socijalna psihologija?	65
Kakve to veze ima s populizmom?	68
Zaključak	73
BOSANSKI BOG MARX:	
I POSLIJE SOCIJALIZMA, SOCIJALIZAM.	77
Šta su vam rekli	77
Šta vam nisu rekli	77
Bosanski Bog Marx	79
I poslije socijalizma, socijalizam	82
POPULIZAM, OBRAZOVANJE I FINANSIJSKA PISMENOST .	87
Uvod ili u kakvu vezu možemo dovesti populizam i finansijske krize.	87
Uloga obrazovanja u načinu glasanja	92
Zaključak	96
POPULIZAM KAO FAKTOR DEZINTEGRACIJE	99
Uvod	99
Vladavina prava i populizam političkih elita.	101
Reforme ili politički populizam?	104
Uloga ustavnog suda BiH i populizam političkih elita	107
Zaključak	112
POLITIKA IDENTITETA KAO FORMA	
POLITIČKOG POPULIZMA	117
Umjesto uvoda. Šta je identitet?	117
Politika identiteta	119
Politika identiteta i populizam	122
Zaključak	127
EKONOMSKA MITOLOGIJA BOSNE I HERCEGOVINE	131
Neki od mitova	132
Mitovi u Bosni i Hercegovini	133
MIT 1 Poljoprivreda zapošljava i to je rješenje za Bosnu i Hercegovinu.	134
MIT 2 Prirodni resursi kao osnov konkurentnosti.	136

MIT 3 Otvaranje granica za trgovinu je štetno za domaću ekonomiju.	138
MIT 4 Kupovinom domaćeg ćemo postati bogati.....	140
MIT 5 Čuvajmo porodično srebro ili bolje u državnim, nego li privatnim rukama.....	142
MIT 6 Mi možemo predvidjeti vlastitu konkurentsku prednost.	144
MIT 7 Progresivno oporezivanje i diferencirana stopa PDV-a imaju smisla.....	145
MIT 8 Za sreću je potrebno da povećamo minimalnu nadnicu i ukinemo radnu nedjelju	147
MIT 9 – Demografija / natalitet.	150
MIT 10 - Dobro je bilo u bivšoj Jugoslaviji.	151
Zaključak	153
COVID-19 I POPULIZAM	157
Amina Duraković: Kako pandemija jača položaj populističkih lidera?.....	157
Faruk Hadžić: Političko – populistički juriš na monetarnu politiku BiH.....	159
Danijal Hadžović: Populisti jašu na krizama u svijetu, ali u BiH vlast 30 godina jašu kriminalci	160
Emir Džambegović: Korištenje virusa u populističke svrhe ...	165
Benjamin Nurkić: COVID-19 i ljudska prava	168
Damir Bećirović: Diktatura iz straha	169
Admir Čavalić: Covid-19 i populizam	170
Dino Arnaut: Covidna politika	171
LITERATURA.....	173
O IZDAVAČIMA	187

PREDGOVOR

U svijetu se u proteklih nekoliko godina upozorava na rast političkog populizma, i to naročito u razvijenim zemljama Zapada, gdje se ovaj fenomen nekada manifestira kao marginalna politička pojava, a nekada kao ukupni mainstream politike. Bosna i Hercegovina je kao i kod bilo kojeg drugog pitanja, na određeni način specifična. Na sceni je latentni populizam, prisutan u svakoj pori društva. Posljedica navedenog je kočenje bilo kakvih mogućnosti reformi koje bi pritom poremetile mitologiju na kojoj se zasniva dati populizam. Zbog toga se najveći dio populističkog narativa temelji na ekonomskim mitovima koji nastoje objasniti položaj male eksploatisane zemlje u velikom, globalnom svijetu kojeg kontrolišu određene elite.

Ono što je također specifično za Bosnu i Hercegovinu je što se o populizmu (kao i o mnogo čemu drugom) ne piše. Upravo zbog toga i potreba za ovom publikacijom – da ponudi skromni doprinos razotkrivanju populizma, sa naglaskom na ekonomske, ali pravne, političke faktore i okolnosti. Devet autora, od univerzitetskih profesora pa sve do aktivista, je kroz kratke, čitljive analize pokušalo, shodno području vlastitog interesovanja, objasniti neki segment populiz-

ma, da li kroz prizmu Bosne i Hercegovine, ili pak kao opšti teorijski doprinos. Radovi su najvećim dijelom fokusirani na ekonomski populizam – pitanje razvoja, bihevioralne ekonomije, makroekonomskog okvira, finansijske pismenosti, konačno i čitave ekonomske mitologije Bosne i Hercegovine. U ostalim radovima se razmatra historijski, politički, pravni, psihološki i širi društveno-filozofski okvir za nastanak i razvoj populističkih ideja.

Radovi su pisani tako da budu čitljivi, u obliku koji će zainteresovati, ali i u isto vrijeme maksimalno informisati čitaoca. Pritom je svaki od radova referentan tj. bazira ključne argumente na aktuelnim naučnim/stručnim izvorima. Zbog toga se može, i poželjno je da se koristi za buduća istraživanje i publikacije na temu populizma.

Cilj izdavača je da napravi pionirski iskorak i na sebi svojstven način objasni fenomen populizma. Pored toga, svjesni da će se u skorijoj budućnosti u našoj zemlji pojaviti neki novi oblici populizma, poput onog koji se veže za migrant-sku krizu, izdavači su smatrali da je nužno upozoriti na postojeće populizme, prije svega ekonomske prirode, a koji su sveprisutni u našem javnom prostoru i nerijetko ostaju neopaženi kao takvi.

Upravo jedan takav se i pojavio u vremenu izdavanja ove knjige, a u vezi Covid-19 pandemije koja je promijenila čitav svijet. Zbog toga smo iskoristili kratki period pred štampanje kako bi sumirali utiske pojedinih autora u vezi populističke prirode ove krize. Ovaj dio je predstavljen na kraju kao dodatak čitavoj knjizi.

Na kraju, kao urednik ove publikacije, iskreno se nadam da će čitaoci prepoznati njen značaj za vrijeme u kojem živimo, te da će iskoristi sadržaj iste kako bi doprinijeli borbi protiv populizma, na jedinstven način, gdje god živjeli.

Admir Čavalić, MA
urednik
Tuzla, maj 2020

POPULISTIČKE BARIJERE RAZVOJA BIZNISA I SLOBODNOG TRŽIŠTA

Dino Arnaut

Populizam izgleda kao da se niotkuda pojavio i počeo dobivati na popularnosti, ali on je u porastu već duže vrijeme. Da bi se govorilo o populizmu, najbolje je krenuti od jednostavne definicije samog populizma koja sadrži njegova najosnovnija obilježja. Većina autora bi se najviše složila s politologom Casom Muddeom (2007) koji kaže da je u svojoj osnovi populizam oblik politike koja se temelji na suprotstavljanju korumpirane elite s poštenim narodom.

Studije populizma ne bave se presudom da li su takve moralne prosudbe tačne nego više s razumijevanjem kada ovaj oblik politike postaje prevladavajući, zašto je u stanju dobiti javnu podršku, kako utječe na postojeće političke moći i kakav utjecaj ima na političke institucije i samu politiku (Bonikowski, 2017).

Iako je svim populističkim retorikama zajednička binarna moralna klasifikacija, ipak one se razlikuju prema identitetima elita, čime često uključuju različite političke aktere ali i akademike, novinare i poslovne lidere. Također, neke vrste populizma iskorištavaju antipatije prema određenim grupama, poput etničkih, rasnih ili vjerskih manjina, optužujući ih da su inkorporirali elite za ostvarenje svojih ciljeva.

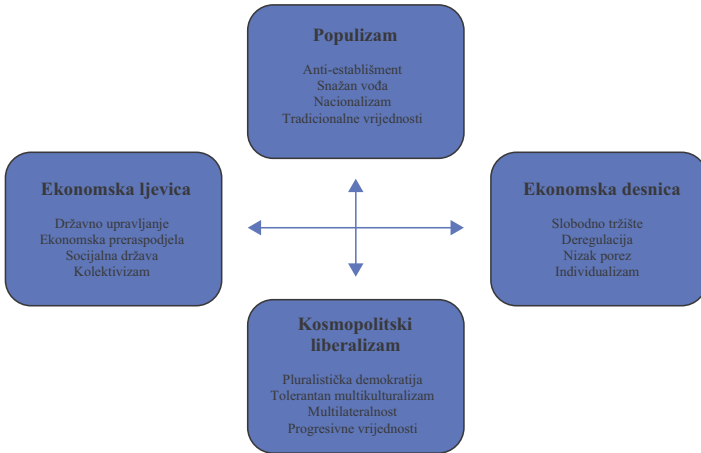
Definiranje populizma

Politički populizam može se okarakterizirati kao posebna ideologija i politički stil kako ga Albertazzi i McDonnell (2008:3) definiraju kao *ideologiju koja suprotstavlja pošten i homogen narod protiv skupa elita i opasnih "drugih" koji su zajedno prikazani kao oni koji oduzimaju (ili pokušavaju oduzeti) prava, vrijednosti, prosperitet, identitet i glas suverenog naroda.*

I drugi autori se slažu s njima, pa tako Kaltwasser i Taggart (2016:204) definiraju populizam kao ideologiju koja smatra da je društvo razdvojeno na dvije homogene i antagonističke skupine, *pošten narod i korumpirana elita.*

Inglehart i Norris (2016) klasificiraju političke stranke u dvije dimenzije (slika 1) gdje u vertikalnoj dimenziji, populizam stoji nasuprot kozmopolitskog liberalizma, koji predstavlja pluralističku demokratiju, tolerantni multikulturalizam, multilateralnost i progresivne vrijednosti. Duž horizontalne dimenzije, stranke mogu varirati od ekonomske ljevice koja favorizira upravljanje državom, ekonomsku preraspodjelu, socijalnu državu i kolektivizam, pa do ekonomske desnice koja favorizira slobodna tržišta, deregulaciju, nisko oporezivanje i individualizam.

Ekonomске implikacije populizma danas su od izrazite važnosti, ali populizam je koncept o kojem se uveliko govori izvan diskusija o ekonomskoj politici. Riječ populizam seže do latinske riječi *populus*, što u kolektivističkom smislu te riječi znači narod. Oxfordski rječnik definira riječ *populistički* kao cilj *da se dopadne običnim ljudima*. Samim time, prema svojoj definiciji populizam je dio demokratije.

Slika 1. Četverosmjerna klasifikacija političkih stranaka
Izvor: *Inglehart i Norris (2016)*.

Ekonomija i populizam

Iako je najviše o populizmu obrađeno u domenu politologije, ekonomisti su toj tematici posvetili dosta manje pažnje. Izuzeci su autori Dornbusch i Edwards (1990, 1991) i Acemoglu i saradnici (2011). Dornbusch i Edwards (1990) su svoj fokus usmjerili na populističku makroekonomsku politiku koja je obično povezana s lijevim populizmom i ima sličnosti s politikom favoriziranom od nedavnih ljevičarskih populističkih pokreta u Evropi.

S druge strane Acemoglu i saradnici (2011) nastoje riješiti pitanje sprovođenja populističkih politika kada one obično dovode do loših ekonomskih rezultata, polazeći od stava da su populističke makroekonomske politike u konačnici štetne i postavljaju pitanje zašto se te politike ipak provode. Oni tvrde da je ključni izazov shvatiti zašto političari usvajaju takve politike i nakon toga dobivaju izbornu podršku (Acemoglu et. al., 2011:2). Njihov odgovor leži u tome da političari, da bi bili izabrani, trebaju istaknuti da nisu pod utjecajem elita, što je jedino moguće postignuti usvajanjem radikalnih redistributivnih i intervencionističkih politika koje političar kontroliran od strane vladajućih elita nikada ne bi proveo (Acemoglu et. al., 2011).

Dosta analitičara sugerira da je nagli rast populizma prouzrokovan kao revolt birača, čija se ekonomska situacija pogoršala zbog međunarodne konkurencije ili tehnoloških promjena, protiv globalizacije (Colantone i Stanig, 2017; Iversen et al., 2017; Rodrik, 2017; Autor et al., 2016; Mayer et. al., 2016). Popularizacija populizma se ponekad objašnjava kao kulturna reakcija protiv porasta imigracije i izraženosti post-materijalističkih vrijednosti od strane onih koji se drže tradicionalnijih stavova (Inglehart i Norris, 2017; Kaufmann, 2017; McElwee i McDaniel, 2017; Ivarsflaten, 2008).

Populističke barijere

Kriza ima posebnu ulogu u prirodi i porijeklu populizma kao jedan od glavnih pokretača populističkih pokreta, kao što je naglasio Taggart (2004:275) *da je populizam reakcija*

na osjećaj ekstremne krize koja se pretvara u kritiku politike i u osjećaj da se politika ne može nositi s neobičnim kriznim uvjetima. Panizza (2005:11) tvrdi da populizam obično nastaje iz kritičnih okolnosti koje proizvode raspad društvenog poretka i gubitak povjerenja u sposobnost političkog sistema da ga obnovi. Analize Pappasa i Kriesia (2015) pružaju empirijsku potporu tvrdnji da populizam ima koristi od ekonomske krize, koju potvrđuje činjenica da su populističke formacije imale bolji učinak u zemljama koje su bile ozbiljnije pogođene globalnim ekonomskim padom.

Globalizaciju i međunarodnu trgovinu populističke stranke promatraju kritički, što ima snažan utjecaj na uspostavljanje i razvoj biznisa. Populistički gledajući, ekonomska kretanja poput strukturalnih promjena i nesigurnosti i gubitka radnih mjesta vide se kao rezultat međunarodne ekonomske integracije, zbog čega populisti optužuju strane kompanije ili vlade da se bave dampingom i različitim drugim oblicima nelojalne konkurencije. Stoga, nije ni čudno da se većina populističkih stranaka protivi evropskim integracijama, u šta ubrajaju i protivljenje stvaranju nadnacionalnih institucija, unutrašnjem tržištu i euru.

Postoje mnogi značajni ekonomski primjeri populističke suprotnosti i suprotstavljenosti ekonomskoj i političkoj integraciji. Najčešće, primjeri obuhvataju regije koje su bile izloženije utjecajima međunarodne ekonomije koje daju svoju podršku populističkim politikama koje su protiv globalizacije i evropskih integracija (Dorn i Hanson, 2013). To se odnosi čak i na zapadnoevropske zemlje (Colantone i Stanig 2018), naročito Francusku (Malgouyres, 2017) i Brexit (Becker et. al., 2017).

Ovakvim stavom, populističko stajalište zanemaruje koristi otvorenog slobodnog tržišta kao potencijala za razvoj domaćih biznisa s međunarodnim karakterom, jer globalizaciju predstavljaju kao proces u kojem je domaće stanovništvo na gubitku, a elita profitira šireći dezinformacije putem svojih pristrasnih stručnjaka.

Također, populističkim stajalištem, ugrožen je i potencijalni rast malih biznisa i preduzetničkih poduhvata koji nastoje kapitalizirati svoje ideje prodajući ih velikim firmama ili integrirajući se s njima. Populisti sugeriraju da se treba bojati i strahovati od velikih firmi (Foer, 2017; Galloway, 2017), a akvizicije manjih, naročito tehnoloških, kompanija treba tretirati s posebnom dozom nevjerice kako u Evropi, tako i u Sjedinjenim Državama (Angelov et al., 2012).

Populističko stajalište nije učinkovito integriralo znanje o startup ekosistemima koje je neophodno za razumijevanje efekata novonastalih akvizicija. Preduzetnička firma može se pozicionirati i osnovati s ciljem da bude kupljena, tj. njen poslovni model se može zasnivati na vlastitoj akviziciji. Cilj takve preduzetničke firme je da kreira svoju vrijednost na osnovu koje se druge firme natječu za njene specijalizirane vrijednosti.

Zaključna razmatranja

Značajan dio svjetskog ekonomskog rasta u posljednjih nekoliko decenija može se pripisati poslovanju i djelovanju u duhu međunarodne saradnje i otvorenosti tržišta. Stoga, ako pravimo barijere prema drugim zemljama mi zatvaramo

vrata daljem napretku i svoj svijet činimo manjim i siromašnijim.

Prednosti otvorenosti su vidljive kod velikih svjetskih ekonomija. Međunarodna saradnja i otvorenost unutar EU dovela je do snažne ekspanzije prekograničnih preduzetničkih poduhvata. Otvorenost EU je iznimno dobra za poticajne ekonomije svih njenih članova. Otvorena tržišta omogućavaju ljudima saradnju i kreiranje više prilika za sve. Također, interesantan je podatak istraživanja Andersona (2016) koje ukazuje da je preko polovice američkih startupa u vrijednosti od milijardu dolara imalo najmanje jednog osnivača koji je rođen izvan SAD-a.

Preduzetničko djelovanje je neophodno u siromašnim zemljama da bi se generiralo bogatstvo i kreiranje radnih mjesta pri tome izbjegavajući populizam. Dominacija politike populizma unutar državne ekonomije može generirati veći stepen siromaštva kao direktna posljedica povećanja javnog trošenja i obeshrabrivanja preduzetničkog djelovanja (Management Association, 2017).

Startup ekosistem je neodvojiv od globalne ekonomije. Bez prisustva slobode da kompanije, kao i ljudi, prelaze granice ne bi nastao bezbroj radnih mjesta. Takvo stvaranje bogatstva moguće je samo zauzimanjem liberalnog stava otvorenosti tržišta u svim aspektima.

Populističke stranke i politički pokreti često ističu i naglašavaju relevantne probleme. Međutim, politike koje predlažu da se bave tim problemima su najčešće kontraproduktivne jer ne uzimaju u obzir važne aspekte i kompromise između različitih ciljeva politike.

Dobivanje populizma na značaju i popularnosti predstavlja izazov ne samo za prosperitet i političku stabilnost ekonomija širom svijeta. Primjena politika koje favoriziraju stvorila bi značajne troškove i, stoga, mogla bi dovesti do novih ekonomskih kriza koje dodatno narušavaju uravnoteženo racionalno donošenje politika. Također, predložena rješenja populističkih ekonomskih agendi su pretjerano pojednostavljena i čak se dijelom temelje na lažnim informacijama. Ako populizam ostane na marginama, vlade mogu imati vremena i prostora da se pozabave uzrocima popularnosti populizma.

Razvoj biznisa i preduzetništva može biti narušen stavovima zastupljenim na anti-akvizicionim populističkim politikama koji onemogućavaju razvoj preduzetničkih strategija baziranih na prodavanju vlastitog biznisa uvećanog za njegovu specijalističku stvorenu vrijednost. Stoga, postoji opasnost da sve veći populistički utjecaj dovede do protekcionizma i sukoba između zemalja, što u konačnici ima negativan utjecaj na razvoj biznisa. Međutim, članstvo u EU može se smatrati alatom za obuzdavanje populizma.

Doc. dr. Dino Arnaut je docent na Univerzitetu u Zenici, naučna oblast menadžment i organizacija, koji je svoj naučno-istraživački put započeo još od studentskih dana čime je ušao u akademski svijet. Svoju akademsku karijeru je izgrađivao kroz međunarodne studije i studijska putovanja i gostovanja. Stečeno teoretsko znanje spaja s praksom kroz savjetovanje o započinjanju biznisa kao i razvoju i organiziranju startupa i poslovnih inkubatora. Autor je domaćih i međunarodnih naučnih i istraživačkih radova, a sfera interesovanja mu je preduzetništvo visokih tehnologija, upravljanje kvalitetom kao i stjecanje konkurentnosti kroz razvoj kompetencija i preduzetničko djelovanje. Svoje iskustvo koristi i za društveno-korisni rad kroz djelovanje u Centru za poslovnu afirmaciju u ulozi analitičara i projektnog menadžera.

KAKO BIHEVIORALNA EKONOMIJA MOŽE OBJASNITI POPULIZAM?

Damir Bećirović

Živimo u svijetu čiji medijski, politički, ali i širi socijalni život sve više kontaminiraju populističke ideje, pokreti i partije. Njihova pojava je historijska konstanta, imaju različite ideološke prefikse, metode i instrumente djelovanja, često i apsurdne, te uglavnom bivaju nakon izvjesnog vremena zamijenjeni nekim drugim populizmima na način koji je ponekad buran i dramatičan, ali se može raditi o njihovoj mirnoj eutanaziji i nestanku.

Šta je to što birače navodi na to da im populističke ideje postaju prijemčive i da ih tako zdušno prihvataju?

Ekonomija i populizam

Većina posmatrača i komentatora populizma će kao esencijalni faktor okretanja birača prema ovakvim političkim konceptima označiti dešavanja vezana za ekonomsku sferu društva. Jasno je da u bilo kakvoj raspravi o populizmu i uzrocima rasta populističkih ideja i pokreta nije moguće isključiti ekonomska pitanja i ignorisati ekonomska kretanja, naročito krizna ekonomska dešavanja. Ekonomske

krize, prvenstveno krize i slomovi finansijskog sistema, se tu pokazuju kao važni katalizatori procesa jačanja populističkih tendencija, koje ne nastaju u momentu pojave kriza, one su uvijek prisutne, ali su često do kriznih dešavanja bile marginalne. Finansijske krize su moćan okidač izlaska populizma na površinu političke i društvene scene. Nakon ovih kriza, glasače posebno privlači politička retorika ekstremne desnice, koja je često okrenuta negativno prema manjinama ili imigrantima. U prosjeku, ekstremne desničarske stranke povećavaju svoj udio glasova za 30% nakon finansijske krize. Čini se da su upravo ove krize disruptivne u političkom smislu, jer takva politička dinamika jačanja ekstremne desnice nije ovako izraženo prisutna u slučaju normalnih ekonomskih recesijskih kretanja ili nakon ozbiljnih makroekonomskih šokova koji nisu finansijske prirode (Funke et al., 2015). Potvrdu ovoga nalazimo i u bujanju desnog populizma, prvenstveno u zapadnoj Evropi i SAD-u, nakon posljednje svjetske finansijske krize. Spašavanje propalih banaka i drugih finansijskih kompanija novcem poreznih obveznika, bez kazne za odgovorne, često praćeno isplata visokih bonusa ljudima koji su doveli do kraha finansijskog sistema, je snažno utjecalo na raslojavanje društva i ogorčenost "običnih" građana naspram ponašanja i djelovanja političkih i ekonomskih elita. Ovakva disproporcija odgovornosti i posljedica je utjecala na jačanje populizma kao ideologije koja smatra da je društvo u krajnjoj liniji podijeljeno na dvije homogene i antagonističke grupe, "čisti ljudi" u odnosu na "korumpiranu elitu", te koja tvrdi da politika treba da bude izraz opće volje naroda (Mudde, 2004).

Sve izneseno je apsolutno logično i predstavlja jasnu argumentaciju koja pokazuje da pojavi populističkih ideja i

pokreta prethode negativna ekonomska dešavanja u društvu. Međutim, ovakvo objašnjenje uzroka ove pojave se čini prejednostavno i možda malo naivno, jer ne odgovara kompleksnosti društva koje je determinirano nizom faktora, međudnosa i interakcija. Zar, uostalom, opći i racionalni ekonomski argument ne bi onda predstavljao univerzalno objašnjenje za sve odluke i dešavanja u ljudskom životu, od odabira studija, radnog mjesta, zemlje i grada življenja, do odabira čak i životnih partnera?

Nikako ne treba umanjiti ili negirati utjecaj negativnih ekonomskih kretanja na pojavu populizma bilo kojeg ideološkog predznaka. S druge strane, pojava i jačanje desnih populističkih partija u zemljama zapadne Evrope koje spadaju među najrazvijenije i ekonomski najmoćnije zemlje svijeta pokazuje da ovako pojednostavljen pristup i objašnjenja nisu dovoljni da nam rasvijetle ključne mehanizam i uzroke koji su doveli do okretanja birača u ovim zemljama prema populističkim, antiestablišment i antimigrantskim partijama. Da li je moguće isključivo ekonomskim argumentima objasniti činjenicu da je jačanje desno-populističkog biračkog tijela danas tako izraženo u zemljama zapadne Evrope čiji BDP per capita iznosi preko 50.000 USD (Švicarska, Švedska, Danska, Holandija ili Austrija) pri čemu ove države i nisu bile drastično pogođene velikom finansijskom krizom iz 2008. godine (BBC News, 2019)? Zašto se birači u zemljama s jakom i stabilnom ekonomijom odlučuju da ulaze u neizvjesno područje populizma?

U mogućem shvaćanju uzroka pojave populizma, naročito desnog populizma u ekonomski razvijenim zemljama, moguće je krenuti od isticanja razlika u gledanjima na po-

našanje donosilaca odluka onako kako ih prezentiraju klasična ekonomija i bihevioralna ekonomija. Jasno je da iz perspektive stanovnika neke zemlje na jugoistoku Evrope ponašanje birača u bogatim evropskim zemljama nema racionalnu osnovu. Zašto kvariti sistem koji im donosi u prosjeku znatno kvalitetniji život u odnosu na ostatak evropskog kontinenta. Racionalnost podrazumijeva da birači, odnosno donosioci odluka, nastoje maksimizirati svoju korist. U osnovi klasična ekonomija smatra da su ljudi racionalni i da su njihove odluke u skladu s time racionalne. Da bismo mogli donositi savršeno racionalne odluke bitan preduslov je i savršena informisanost. Teško je povjerovati da su pojedinci kao donosi ekonomskih ili političkih odluka savršeno informisani i upoznati sa svim okolnostima i faktorima koje utiču na taj proces. Takve super racionalne pojedince je nobelovac Richard Thaler nazvao ekonima (Thaler, 2008). I sami shvatamo da ljudi, ili barem većina njih, ne odgovara takvom obliku ponašanja. Nasuprot klasičnoj ekonomiji racionalnih ekona, bihevioralna ekonomija shvaća i uviđa da naše odluke, bile one ekonomske ili političke, nisu uvijek savršeno racionalne. Bihevioralna ekonomija je disciplina koja se bavi istraživanjem utjecaja psiholoških, kognitivnih, emotivnih i socijalnih faktora na donosioce ekonomskih odluka. Nastanku i recentnom usponu bihevioralne ekonomije najviše su doprinijela dvojica psihologa Daniel Kahneman i Amos Tversky, te ranije spomenuti ekonomista Richard Thaler. Rezultati istraživanja bihevioralnih ekonomista i uočeni obrasci ponašanja koje su oni prezentirali u svojim radovima, a koji se odnose na donosioce ekonomskih odluka, mogu se primijeniti i u objašnjenju ponašanje birača koji se okreću populističkim partijama i pokretima. U osnovi ovog

pristupa razumijevanju donošenja odluka stoji sama organizacija sistema ponašanja, odnosno uma. Naš um se sastoji ustvari od dva sistema koje Kahneman naziva Sistem 1 i Sistem 2. Dok je Sistem 2 usmjeren na mentalne aktivnosti koje zahtijevaju trud i pažnju, Sistem 1 djeluje automatski uz malo ili nimalo truda i pritom ljudi nemaju osjećaj kontrole (Kahneman, 2011). Njihova istraživanja pokazuju da se ljudi u nedostatku informacija, znanja ili vremena prilikom donošenja odluka služe heuristikama, koje možemo pojednostavljeno označiti kao mentalne skraćenice ili prečice. Primjeri nekih opaženih heuristika, odnosno iracionalnih oblika ponašanja koji mogu, barem u jednom dijelu, objasniti okretanje birača prema partijama koje svoj program grade na populističkim idejama će biti prezentirani u nastavku.¹

Teorija izgleda (Prospect Theory)

Psihološka vrijednost dobitaka i gubitaka nije jednaka. Ljudi pokazuju veću emotivnu osjetljivost na gubitke u odnosu na jednake dobitke. Psihološki eksperimenti su pokazali da ljudi gubitke između 1,5 i 2,5 puta u prosjeku teže emocionalno doživljavaju u odnosu na istovrsne dobitke. U primjeru izbora između dobitka i gubitka ljudi pokazuju averziju prema riziku, odnosno nisu skloni da riskiraju. S druge strane kada su suočeni samo s negativnom opcijom odnosno gubitkom, oni pokazuju sklonost ka riziku (Kah-

¹ Ideju za ovakav pristup u objašnjenju sklonosti populizmu sam djelom dobio na osnovu teksta Karl Happea "What does populism have to do with behavioral economics?"

neman, 2011). Dakle, u slučaju da biraju između očekivanih ili sigurnih dobitaka i većih neizvjesnih dobitaka (npr. 50% šansi za veći dobitak i 50% šansi da je on nula) ljudi preferiraju sigurne dobitke, dok radije biraju neizvjesne gubitke (npr. 50% šansi za veći gubitak i 50% šansi da je on nula) u odnosu na očekivane sigurne gubitke. Prevedeno na jezik birača, ako ih suočimo s vladinim mjerama štednje, povećanja poreskog opterećenja, liberalizacije tržišta rada za strane radnike, liberalizacije uvoza i sl., a što oni mogu percipirati kao siguran gubitak u budućnosti, oni u tom slučaju postaju spremniji na rizik. To će pokazati tako što daju povjerenje populističkim partijama unatoč tome što ove često nude put u nepoznato, odnosno nude neizvjesnost u budućnosti koja može rezultirati i većim gubicima u odnosu na očekivane, ali nude i određenu vjerovatnoću da gubici budu manji od očekivanja (uostalom to i obećavaju), nasuprot sigurnim gubicima koje mogu očekivati ako postojeća vlada ostane i provede najavljene mjere. Gledajući iz perspektive ljudi u siromašnim zemljama, teško je objasniti činjenicu da birači u razvijenim zemljama, koji u prosjeku imaju znatno bolji standard života, pri tome vjerovatno i percipiraju da su njihove zemlje bogatije od ostatka svijeta, ulaze u rizik birajući neizvjesne populističke projekte. Prema teoriji izgleda stavovi pojedinaca o dobitcima i gubicima ne proizilaze iz njihove procjene sopstvenog bogatstva. Ljudi jednostavno ne vole gubitke izraženije nego što vole dobitke (Kahneman, 2011).

Zadovoljstvo kažnjavanja

Asimetričan stav ljudi u odnosu na dobitke i gubitke u značajnoj mjeri utiče i na motivaciju kada je riječ o djelovanju u političkoj sferi društva. Ljudi su više motivisani i entuzijastični kada je riječ o odbrani stečenih prava, nego što je to slučaj kada se radi o stjecanju novih prava. Svjedoci smo da su u slučajevima provođenja određenih reformi, koje u konačnici imaju za cilj povećanje prosječne dobrobiti svih pojedinaca, u medijima, ponekad i na ulici, najglasnije one grupe čija su prava ili interesi ugroženi. S druge strane, nikada na ulici ne vidimo grupe koje su pomenutom reformom došle u bolji položaj da se bore za vladine reforme, a pri tome su možda i mnogobrojnije. U slučaju da je percepcija mjera koje dovode do gubitaka pojedinaca takva da se one smatraju nepravičnim, to može biti rizično po one koji ih provode u situaciji kad oni koji se osjećaju pogođeni njima imaju mogućnost da se osvete. A birači tu mogućnost imaju svaki put kada izađu na izbore.

Jedno istraživanje koje je provela grupa naučnika u Švicarskoj, a predstavlja modificirani eksperiment "igre povjerenja" je pokazalo da su ljudi spremniji pokazati povjerenje prema drugim više nego što to predviđa racionalna ekonomija. Međutim u slučaju izigranog povjerenja, ljudi koji imaju priliku da se osvete to čine veoma oštro čak i ako pri tome gube vrijeme, novac i energiju. Ovako iracionalno ponašanje navodi na zaključak da su smisao za pravednošću i želja za osvetom instinktivne prirodne osobine ljudi. Interesantno je da su neurološka istraživanja pokazala da se prilikom odluke da se nekome, ko nam je učinio nepravdu ili

narušio naše povjerenje, osvetimo u mozgu aktivira centar koji je odgovoran za način na koji doživljavamo i nagrade. Odluka o osveti za narušeno povjerenje možda čak izaziva i osjećaj zadovoljstva kod ljudi. Dakle, mi smo instinktivno povjerljivi, ali i skloni da se svetimo za narušeno povjerenje. Ovakve ljudske reakcije su jasno iskazane u gnjevu javnosti nakon finansijske krize iz 2008. godine, nakon čega su građani izgubili povjerenje u političke elite koje su reagovale na krizu spašavanjem propalih finansijskih giganta bez traženja njihove odgovornosti i normalno je bilo očekivati da se pojavila želja za osvetom (Ariely, 2010). Stoga je jasno da je jačanje desnih populističkih partija u značajnoj mjeri uslovljeno postojanjem instinktivnog poriva birača da se osvete političkim elitama zbog izgubljenog povjerenja i straha od gubitka određenih stečenih prava.

Ljudi su lijeni da misle (kognitivna lakoća)

Ranije je spomenuto da našim ponašanjem upravljaju dva sistema. Možda je teško priznati, ali većinu našeg ponašanja određuje aktivnost intuitivnog, automatskog Sistema 1, dok misleći Sistem 2 predstavlja neku vrstu kontrolora odluka Sistema 1. Pri tome je Sistem 2 i prilično lijen. Većina ljudi je pri tome i pretjerano pouzdana u snagu svoje intuicije i mnoge odluke donosi intuitivno, a lijeni Sistem 2 ih kao takve ne provjerava te ih prihvata i procesuirá. Prilično je jasno je da prilikom odluke o tome za koga da glasamo na narednim izborima ne provodimo dane u proučavanju programa koje nam nude različite stranke, izučavanju ekonomskih statističkih biltena i čitanju političke historije. Istovre-

meno, svatko će od nas vjerovatno relativno brzo u sebi da odgovor na pitanje za koga će glasati. U odgovorima na teška pitanja koja traže trud um djeluje tako što teže pitanje zamijeni lakšim pitanjem. Na primjer, kada postavimo složeno pitanje “Kakvi su izgledi za uspjeh poreske reforme?”, mi ga intuitivno mijenjamo za lakše pitanje, “Koliko će se meni povećati porez?”. Ova zamjena pitanja predstavlja mentalnu heuristiku koja je jedan od načina kao formiramo intuitivna mišljenja o složenim pitanjima. Ti odgovori su nekad zadovoljavajući, ali su nekad i potpuno pogrešni.

Naš um ne voli napor, on voli jednostavne priče i jasne aktere priča, jer mu takve poruke daju osjećaj kognitivne lakoće. Ako želimo da nas smatraju pouzdanim i inteligentnim onda ne treba izražavati svoje misli i stavove previše koristeći složene riječi tamo gdje su dovoljne i jednostavnije. Ako šaljemo poruku ne treba da prima oće te poruke opteretimo bilo čime što podsjeća na ulaganje mentalnog truda, uključujući i naziv onog ko je izvor poruke (Kahneman, 2011). Kada pogledamo nastupe populista oni su upravo takvi, oni šalju konzistentne poruke koristeći jednostavan vokabular (“Mi ne želimo migrante u našoj zemlji” ili “Evropska unija nas iskorištava”) koje ljudi lako i intuitivno prihvaćaju. Istovremeno se političke elite često zarobe u intelektualnim razmetanjima, čime samo produbljuje dualizam (mi i oni) koji čini srž populizma. Čak i imena populističkih partija su često lako pamtljiva (npr. Sjeverna liga i Pokret 5 zvjezdica u Italiji ili Živi zid u Hrvatskoj) što doprinosi lakoći slanja i prihvaćanja njihovih poruka. Iako je vjerovatno većina ljudi svjesna da su društveni problemi znatno kompleksniji mi smo nažalost jednostavno neskloni mentalnom naprezanju.

Problem predstavlja činjenica što mi nerado provjeravamo naše intuitivne odluke. Tim više što je našoj prirodi da dajemo veći značaj dokazima koji podupiru naše stavove i vjerovanja u odnosu na dokaze koji im proturječe, čime potvrđujemo naše često intuitivne odluke. To predstavlja konfirmacijska pristrasnost.

Sve je relativno

U razumijevanju odgovora na pitanje zašto se ljudi u razvijenim zemljama, koji iz ugla gledanja ostataka svijeta žive prilično kvalitetno, značajnije okreću populizmu, može pomoći razumijevanje još jednog od načina kako funkcioniše naš um. Mi na stvari koje nas okružuju gledamo kroz odnos prema drugim stvarima, naš pogled je relativan. To se ne odnosi samo na materijalne stvari nego i na poglede, stavove i osjećaje. Takav relativan pogled na svijet je često iracionalan, što potvrđuju brojni eksperimenti i predstavlja još jednu mentalnu heuristiku koja nas utiče u procesu donošenju različitih odluka u životu, uključujući i odluke o odabiru političke partije (Aierly, 2008). Na primjer, ako stavimo na jednu stranu vage partije koje su po svemu za što se zalažu populističke, a na drugu stranu vage postavimo ekstremno desne ili lijeve partijama čiji programi su veoma bliski fašizmu ili staljinizmu, ove prve nam se u tom slučaju mogu učiniti puno prihvatljivijim.

Stalno poređenje s drugima kod nas često izaziva ljubomoru i loš osjećaj, jer mi svoju poziciju posmatramo u odnosu na druge. Pri pogledu na plate i beneficije političara,

direktora korporacija i sl. naše plate, koje su možda i iznad prosjeka, se čine male što u nama izaziva jači osjećaj nezadovoljstva nego što bi se to moglo racionalno objasniti. Ovo je također u skladu s teorijom pravednosti Stacy Adams. Ona polazi od pretpostavku da pravdu pojedinac gleda kao relativan pojam uspoređujući sebe i druge. Ta činjenica da sve posmatramo u relativnom odnosu prema drugima predstavlja dodatni izražen psihološki impuls koji doprinosi jačanju podrške populističkim pokretima koji upravo ciljaju na to naglašavajući odnos običnih građana i elite, uz stalno isticanje (ne)pravednosti.

Dostupnost

Psiholozi su bili jako zainteresovani za istraživanja načina kako ljudi procjenjuju vjerovatnoću događaja ili pojava. Pokazalo se da je to složen proces i da se ljudi, u nedostatku potrebnih informacija ili vremena i ovdje koriste mentalnim skraćenicama, a pri tome često prave pogreške. Uglavnom vjerovatnoću nekog događaja ili pojave procjenjujemo na osnovu lakoće prizivanja tog događaja ili pojave u našem umu. Tako, na primjer, često precjenjujemo rizik od pada aviona u odnosu na neke manje medijski eksponirane rizike. To se naziva heuristika dostupnosti. Kada populist istaknu parolu protiv migranata govoreći da će nam oni uzeti radna mjesta ili da predstavljaju prijetnju našoj sigurnosti, procjenu tih događaja ljudi vrše na osnovu lakoće prisjećanja takvih događaja koji su se desili u njihovom okruženju. S obzirom na to da se u medijima svakodnevno ističu upravo

ovakvi negativni primjeri vezani za migrante ili druge skupine koje su meta populista, ne iznenađuje da sve veći broj ljudi procjenjuje pomenute opasnosti vjerovatnijim da će se zaista desiti, nego što je to realnost, a to ih onda može značajno usmjeriti na odluku da na izborima daju povjerenje onim partijama koje zaštitu od migranata ili drugih skupina ističu kao svoje političke prioritete.

Zaključak

Ovdje smo naveli samo dio heuristika koje su zapažene u ljudskom ponašanju, a koje su našle svoje mjesto u bihevioralnoj ekonomiji, ali i političkim naukama, kao dokaz da ljude nije moguće posmatrati samo kao racionalne ekone. Mi smo u svojim svakodnevnim odlukama i procjenama često iracionalni i u tom procesu se vodimo mentalnim skraćenicama. Nema razloga sumnjati da takav obrazac naš um slijedi i kada su posrijedi odluke i procjene vezane za politiku. Dakle, kada biramo političku partiju nismo svjesni da našu odluku u određenoj mjeri uslovljava naš automatski intuitivni dio uma i urođena kognitivna lijenost. Treba jasno istaći da nikako ne treba pomenute psihološke faktore posmatrati kao jedine ili najvažnije u odluci birača kome dati glas, ali ih ne treba niti podcjenjivati. Ovdje se može istaći da je važna i politička kultura i okruženje u kojime se populizam pojavljuje. Populizam nije ekskluzivno vezan samo za zapadna društva, on je itekako prisutan i u zemljama istočne i srednje Evrope, bolje rečeno u cijelom svijetu. Danas je zapadni populizam u središtu interesa medija, jer politička kultura zapada je prilično razvijena i demokratske vrijednosti su čvrsto ukorijenjene. Politički populizam u zemljama sa nižim stepenom političke kulture je, može se reći, konstanta i možda zato danas “ne upada u oči” javnosti, ali to ne znači da nije ništa manje opasan. Na kraju je važno istaći, da u politici, kao i ostalim društvenim oblastima, nema smisla tragati za čarobnim formulama uspjeha. Egzaktost je osigurana za prirodne nauke. U društvenim naukama treba poštovati brojnost i kompleksnost varijabli koje oblikuju društvene odnose i težiti da se o njima i njihovo

vim međuvezama što više sazna, a ovo je bio pokušaj da neke od njih rasvijetlimo.

Damir Bećirović je doktor ekonomskih nauka, trenutno je direktor i profesor Visoke škole "Internacionalna poslovno-informaciona akademija" Tuzla. Autor je 20-tak naučnih i stručnih radova iz oblasti finansija, menadžmenta, ekonomije dijeljenja i digitalne ekonomije. Bio je predsjednik Organizacionog odbora međunarodne naučne konferencije DIEC 2019 Tuzla i urednik Zbornika radova s međunarodne naučne konferencije DIEC 2019 Tuzla. Predavao je na temu bihevioralne ekonomije na "Katalaksija" seminarima u BiH, Politehničkom fakultetu Univerziteta u Zenici, te na Sveučilištu u Zadru u okviru Ljetne škole ITMed 2019.

MAKROEKONOMSKI POPULIZAM – INSTRUMENT ZA BRŽI RAST ILI PUT U PROPAST

Faruk Hadžić

Populizam – definicija i nastajanje

U oktobru 1945. godine, hiljade demonstranata u Buenos Airesu marširalo je na glavnu argentinsku zgradu, Casa Rosada, kako bi zatražilo povratak potpredsjednika Juana Peróna, koji je bio prisiljen dati ostavku sedmicu ranije. Dan je bio vruć, a mnogi muškarci skinuli su jakne, pa čak i majice. Prozvani su zbog toga podrugljivim nazivom “los descamisados - bez majica”. Kada se Perón kandidirao za predsjednika na izborima 1946. godine kao populist, obišao je zemlju u vozu koji je nazvao El Descamisado po svojim sljedbenicima.

Descamisados i slični njima bili su sastavni dio populizma koji je dominirao južnoameričkom politikom od 1930-ih do nedavno. Počevši od brazilskog predsjednika Getúlio Vargasa, koji je prvi put preuzeo vlast 1930. godine, pa sve do Bolivijskog predsjednika Evo Moralesa, koji je na dužnost stupio 2006. godine, južnoamerički čelnici su u više navrata iskoristili moć nekada isključenih masa i obećavaju prosperitetniju budućnost svojim sljedbenicima.

Populizam sam po sebi je kontraverzan koncept. Naučnici su dugo bili u dilemi kako ponuditi razumljivu i preciznu definiciju populizma. Drake (1982), je npr. naglasio tri elementa definicije populizma. Po njemu, populizam koristi “političku mobilizaciju, ponavljajuću retoriku i simbole namijenjene nadahnuću naroda”, te se oslanja na heterogenu koaliciju usmjerenu prvenstveno na radničku klasu, ali uključujući i vođenu značajnim sektorima iz srednjih i gornjih slojeva.

Conniff (1982) je smatrao da “populistički programi obično se preklapaju sa programima socijalizma”, dok Dornbusch i Edwards (1990) smatraju da je “ekonomski populizam” pristup ekonomiji koji naglašava rast i preraspodjelu dohotka, ali zaobilazi rizike inflacije, finansiranje deficitom i vanjska ograničenja. Po njima, makroekonomija različitih iskustava gotovo je ista, čak i ako se politika značajno razlikovala, jer na kraju populističke politike ne uspijevaju, a taj neuspjeh dolazi na kraju sa zastrašujućim troškovima.

Najkraću, ali možda najprecizniju definiciju populizma, ponudili su Kaufman i Stallings (1990), koji kažu da populizam uključuje set ekonomskih politika namijenjenih za postizanje određenih političkih ciljeva. Ti politički ciljevi su (1) mobilizacija podrške unutar organizovanih skupina rada i niže srednje klase; (2) dobivanje podrške od domaćih poslovnih subjekata; i (3) politička izolacija ruralne oligarhije, stranih preduzeća i velikih domaćih industrijskih elita. Ekonomske politike za postizanje ovih ciljeva uključuju, ali nisu ograničene na: (1) budžetski deficit radi poticanja domaće potražnje; (2) povećanje nominalnih plata sa kontrolom cijena radi postizanja preraspodjele dohotka; i (3) kontrola deviznog kursa.

Dornbusch i Edwards (1990) također navode da populistička paradigma ima tri ključne stavke, a to su:

Početni uslovi – Kreatori populističke politike i stanovništvo uopće, duboko su nezadovoljni funkcionisanjem ekonomije, tako da postoji snažan osjećaj da stvari mogu biti bolje. Obično je zemlja doživjela vrlo umjeren rast, stagnaciju ili izrazito depresiju kao rezultat prethodnih pokušaja stabilizacije. Prethodno iskustvo stabilizacije često je, iako ne nužno, uvijek provedeno u okviru programa MMF-a i rezultiralo smanjenim rastom i nižim životnim standardom. Pored toga, visoko neravnomjerna raspodjela dohotka obično predstavlja ozbiljan politički i ekonomski problem, što dovodi do radikalno drugačijeg ekonomskog programa.

Odsutnost ograničenja – Kreatori politika izričito odbacuju konzervativnu paradigmu i zanemaruju postojanje bilo koje vrste ograničenja makroekonomske politike. Postojeće devizne rezerve i mogućnost utjecaja na devizni kurs, stvaraju dodatni prostor za ekspanzivne politike bez rizika da naiđu na vanjska ograničenja. Rizici finansiranja deficita naglašeni u tradicionalnom razmišljanju prikazuju se kao pretjerani ili u potpunosti neutemeljeni. Prema populističkim političarima, ekspanzija nije inflatorna (ako nema devalvacije), jer rezervni kapacitet i smanjeni dugoročni troškovi ostavljaju dodatni prostor za smanjivanje profitnih marži kontrolom cijena.

Prijedlozi politika – U svjetlu gore opisanih početnih uvjeta, populistički programi ističu tri elementa: reaktivaciju, preraspodjelu dohotka i restrukturiranje ekonomije. Ovdje je uobičajena nit “reaktivacija redistribucijom”. Preporučena politika je aktivno korištenje makroekonomske

politike za preraspodjelu prihoda, obično velikim povećanjima realnih plaća koja se ne trebaju prenijeti na veće cijene. Međutim, čak i ako se razvijaju inflatorni pritisci, populistički kreator politike odbija devalvaciju zbog uvjerenja da smanjuje životni standard i zato što će imati daljnji inflatorni utjecaj bez pozitivnog utjecaja na vanjski sektor. Ekonomija se mora restrukturirati kako bi se uštedjela na devizama i podržala veći nivo realnih plata i veći rast.

Šta je makroekonomski populizam?

Populizam u ekonomskom smislu prepoznatljiv je za zemlje Južne Amerike. Mudde i Kaltwasser (2017) primijetili su da Južna Amerika ima “najtrajnije i najraširenije populističku tradiciju na svijetu”. Oni su sugerirali da je to tako jer je to bila regija s dugom tradicijom demokratskog upravljanja i slobodnim izborima, ali s visokim stopama društveno-ekonomske nejednakosti, što je stvorilo odbojnost koju političari mogu artikulirati kroz populizam.

U nekim zemljama populizam je fiskalno podržan u Južnoj Americi u periodima rasta kao što su 1950-e i 1960-e i tokom rasta cijena robe, poput nafte i plemenitih metala. Politički lideri mogli su okupljati sljedbenike među popularnim klasama sa širokim redistribucijskim programima u doba procvata. Suprotno tome, u drugim zemljama populizam je historijski povezan sa suzbijanjem relativnog pada izvozne poljoprivrede i deficitom potrošnje, te politikom supstitucije uvoza usmjerenim na razvijanje unutrašnjeg tržišta industrijskih proizvoda široke potrošnje (Vieira, 1998).

Populizam u Južnoj Americi ponekad se kritizirao zbog fiskalne politike mnogih njegovih vođa, ali je također branjen jer je dopustio nerazvijenim državama da postignu podnošljiv stepen stabilnosti, istovremeno pokrećući industrijalizaciju velikih razmjera. Populističku fiskalnu i monetarnu politiku, Dornbusch i Edwards (1990) nazvali su makroekonomski populizam.

Dornbusch i Edwards (1990) su također razvili i faze populističkog makroekonomskog ciklusa. Početak populističkog ciklusa uglavnom dolazi nakon stabilizacijskog programa. Budžet i vanjska ravnoteža ostavljaju prostor za ekspanzivnu politiku. Faze u populističkom makroekonomskom ciklusu su:

- **Prva faza** uključuje značajno povećanje javne potrošnje, realnih plata i zaposlenosti. Bruto domaći proizvod raste i mali je utjecaj na inflaciju. Nedostatak roba se nadoknađuje uvozom. Dolazi do smanjenja deviznih rezervi ili do neservisiranja vanjskog duga.
- **Druga faza** uključuje porast inflacije, iako plaće ostaju iste. Dolazi do pojave uskog grla, koji vodi ka kontroli cijena i razmjene. Budžetski deficit značajno raste kao rezultat subvencija. Ekonomija dolazi u stagflaciju.
- **Treću fazu** obilježava nestašica, ekstremno ubrzanje inflacije (moguće hiperinflacije) i bijeg kapitala. Pad prihoda od poreza u kombinaciji sa visokom inflacijom rezultira povećanjem budžetskog deficita (Olivera – Tanzi efekt). Pokušaj stabilizacije smanjenjem subvencija i devalvacije dovodi do pada realnih plata.
- U **četvrtoj fazi** nova vlada provodi ortodoksne politike za stabilizaciju ekonomije. Jednom kada se ekonomija

stabilizira, realne plaće će biti manje nego na početku prve faze.

Više je primjera iz Južne Amerike, gdje se mogu prikazati makroekonomski efekti populističkih politika. Početkom mandata Néstora Kirchnera, argentinska ekonomija bila je potaknuta porastom cijena roba i vladinim uspjehom u pregovorima o velikom dijelu duga od 100 milijardi dolara. Iskoristivši rast ekonomije, Kirchner je povećao minimalne plaće, penzije, proširio socijalne programe i utrostručio plate javnog sektora. Do 2015. godine, država je zapošljavala svakog petog radnika. Sva ova potrošnja stvorila je ogroman fiskalni deficit, dovela do burne inflacije i pomogla da se ekonomija gurne u recesiju.

Ekonomska politika je posebno predmet problema onoga što ekonomisti nazivaju vremenskom nedosljednošću: kratkotrajni interesi često narušavaju provođenje politika koje su dugoročno daleko poželjnije. Tipični primjer je diskreciona monetarna politika. Političari koji imaju moć štampanja novca po volji mogu stvoriti “iznenadnu inflaciju” kako bi povećali proizvodnju i zaposlenost u kratkom roku - recimo, prije izbora. Međutim, inflacije se odmah ne osjete, jer firme i domaćinstva prilagođavaju svoja očekivanja u vezi s inflacijom. Na kraju, diskreciona monetarna politika rezultira samo višom inflacijom bez postizanja bilo kakve dobiti ili zaposlenosti. Rješenje je neovisna centralna banka, izolirana od politike, koja djeluje isključivo na svoj mandat da održi stabilnost cijena.

O tome da li je ekonomski populizam nužno loš za ekonomiju, govorio je i Rodrick (2018). Populizam koji uništava

liberalne, pluralističke, demokratske norme – drugim riječima političku varijantu populizma - gotovo je uvijek opasan. Ali ekonomski populizam je drugačiji. Postoje slučajevi kad je neki ekonomski populizam u stvari jedini način da se spriječi njegov mnogo opasniji rođak, politički populizam.

U mnogim od ovih slučajeva možda je poželjnije ublažavanje ograničenja ekonomske politike i vraćanje autonomije politike izabranim vladama. To je posebno ispravno u vremenima kada je politički populizam u porastu. Izuzetna vremena zahtijevaju slobodu tumačenja ekonomske politike. Kao dobar primjer takvog načina vođenja ekonomske politike pružio je Franklin Roosevelt i njegov New Deal. Roosevelt se 1932. godine pozvao na “smjela i uporna eksperimentiranja” tvrdeći da je za ispravljanje grešaka prevladavajućeg ekonomskog sistema potreban entuzijazam, mašta i hrabrost da se uspostave drugačiji aranžmani. Ali za eksperimentiranje mu je trebalo da riješi mnoge poteškoće u ekonomskoj politici.

Roosevelt je došao na funkciju tokom najgoreg ekonomskog pada u ekonomskoj historiji SAD-a. Na početku je podržavao tradicionalne politike poput uravnoteženog budžeta. Ali ubrzo je promijenio način razmišljanja. Mnoge Rooseveltove ekonomske inicijative bile su ogrnute populističkim mjerama.

Populizam i populističke mjere nisu samo geografski vezano za Južnu Ameriku. One su prisutne gotovo svugdje u svijetu, pa čak i kod nas u Bosni i Hercegovini.

Makroekonomski populizam u BiH

Bosna i Hercegovina, kao država, također nije imuna na populističke pokušaje miješanja u domenu makroekonomske politike, jer je u pitanju zemlja koja ima spori ekonomski rast, visoku stopu nezaposlenosti, masovno iseljavanje stanovništva i nizak nivo plata.

Kao primjer može se navesti Centralna banka BiH, koja funkcioniše prema modelu Valutnog odbora, rigidnog mehanizma monetarne politike. Osnovni ciljevi i zadaci Centralne banke su utvrđeni Zakonom saglasno Općem okvirnom sporazumu za mir u BiH. Centralna banka Bosne i Hercegovine održava monetarnu stabilnost u skladu s currency board aranžmanom što znači da izdaje domaću valutu uz puno pokriće u slobodnim konvertibilnim deviznim sredstvima po fiksnom kursu. Upravo je ovaj mehanizam uveden kako bi se spriječio politički utjecaj na ovu instituciju, čime bi moglo doći do ekonomskih poremećaja nekontrolisanim korištenjem monetarne politike.

U posljednjih nekoliko godina bilo je više pokušaja uplitanja politike u nezavisnost Centralne banke, u cilju ostvarivanja dnevno-političkih ciljeva, što je moglo ostaviti ozbiljne ekonomske posljedice na ekonomiju Bosne i Hercegovine. Iskustva drugih država to potvrđuju. Tako je 2015. godine Predsjedništvo Bosne i Hercegovine zatražilo analizu rada te institucije, kako bi vidjeli da li “postoji mogućnost angažiranja viška sredstava”, eventualno kroz neki fond preko kojeg bi ti viškovi bili investirani u privredni razvoj. Početkom 2017. godine, nekoliko lidera političkih stranaka u Bosne i Hercegovine tvrdili su “da u Centralnoj banci Bosne

i Hercegovine ima 700 miliona KM koji stoje, te da ih treba iskoristiti u infrastrukturu i zapošljavanje ljudi, umjesto da se novac posuđuje i plaćaju kamate stranim bankama.” O ugroženosti nezavisnosti Centralne banke Bosne i Hercegovine u svom pismu upozorili su i iz MMF-a prema vlastima države Bosne i Hercegovine.

Iako se značajan broj ekonomista u Bosni i Hercegovini slaže da ulaganje viška sredstava preko 100% pokriva može imati pozitivne efekte, ukoliko bi se novac stavio u razvojnu funkciju, prevladava ipak mišljenje da bi taj novac političari ipak iskoristili za pokriće budžetskih rupa, te da bi se novac umjesto u investicije, usmjerio u tekuću potrošnju, što bi dovelo do inflatornih efekata.

Drugi primjer, iz domena fiskalne politike, a koji ima elemente makroekonomskog populizma vlasti, odnosi se na prelazak penzionog sistema na trezorski način poslovanja. Domena fiskalne politike u Bosni i Hercegovini je podijeljena između države i nižih administrativnih jedinica – entiteta i kantona. Nadležnost entiteta jeste da reguliše oblast penzijsko – invalidskog osiguranja. U Republici Srpskoj, entitetu u Bosni i Hercegovini, penzioni sistem je prešao na trezorski način poslovanja još 2015. godine, dok će prelazak u Federaciji Bosne i Hercegovine, drugom entitetu, desiti 2020. godine. Pojednostavljeno, prihodi i obaveze PIO sistema postaju prihodi i rashodi entiteta. Razlog za prelazak na trezorski način poslovanja utemeljen je da činjenici, da buduća stabilnost sistema zavisi od broja osiguranika koji će uplaćivati novac. S obzirom da broj korisnika raste, dolazi do deficita sistema. Rješenje je pronađeno na ovaj način, gdje bi se nedostatak finansijskih sredstava osigurao pore-

zima, umjesto doprinosima. Iako ova mjera može kratkoročno imati pozitivne efekte na redovnost i povećanje isplata penzija, opasnost ovog načina funkcionisanja jeste da dolaskom ekonomske krize, može doći do ugrožavanja funkcionisanja isplate penzije, koje bi kroz vanbudžetski fond bile zaštićene. Ne sumnjajući u dobre namjere kreatora politike, da se osigura redovnija isplata i povećanje penzija, koje nije zasnovano na većim uplatama doprinosa, već na porezima, pozitivni kratkoročni, možemo reći i populistički potezi, mogu dovesti do negativnih dugoročnih posljedica.

Jedan nedavni primjer možda najbolje pokazuje efekte makroekonomskog populizma na primjeru usvajanja dodatnih akciza na naftu u BiH. Tokom 2017. godine, pokrenula se politička kampanja pojedinih stranaka kako bi se izmijenio postojeći Zakon o akcizama u BiH i povećao namet na gorivo, u cilju “pokretanja cestogradnje u BiH”. Prema tada važećem zakonu, putem litre goriva se prikupljala akciza u iznosu od 0,30 KM po litri dizela, namjenska putarina za ceste u iznosu 0,15 KM po litru goriva, namjenska putarina za autoceste u iznosu od 0,10 KM po litri goriva i PDV. Prikupljene akcize, putarine za ceste i PDV po litri goriva, su se usmjerili prema Jedininstvenom računu Uprave za indirektno oporezivanje, a sa njega prema državi, entitetima, kantonima i općinama, drugim riječima u budžetsku potrošnju. Jedino je namjenska putarina za autoceste išla na poseban podračun i namjenski se usmjeravala u izgradnju autocesti.

Umjesto rasprave u političkim i ekonomskim krugovima, o tome koliko je novaca od 2009. godine prikupljeno po osnovu raznih poreza na gorivo, te zbog čega taj prikupljeni iznos nije usmjeren namjenski, već u budžete, rasprava se odvijala zbog čega je potrebno povećati akcize, tj. putarine

za autoceste, po litri goriva za 0,15 KM po litri + PDV, kako bi se “pokrenuo novi investicijski ciklus u cestogradnji”.

Veći dio struke je upozoravao da će povećanje cijene goriva, do kojeg bi došlo zbog uvođenja novih nameta, dovesti i do lančanog rasta cijena na tržištu, primarno prijevoza, rasta troškova poljoprivredne proizvodnje i generalno troškova hrane, a da se prikupljeni iznos neće usmjeriti u cestogradnju i investicije. Struka je upozorila da je po osnovu akciza i putarina na gorivo, u periodu 2009-2017. godine, prikupljeno sedam milijardi KM, a da je od tog iznosa namjenski usmjereno 1,1 milijarda KM, a ostatak je otišao u budžete, uz prijedlog da se u sklopu postojećeg modela raspodjele, poveća izdvajanje za cestogradnju, a manje u budžet, čime ne bi došlo do rasta cijene goriva i troškova života.

Ipak, većina u Parlamentu BiH, usvojila je povećanje putarina na gorivo, što je bio okidač za još veće povećanje cijena goriva. Cijene goriva su rasle tokom cijele godine, što je dovelo do rasta prijevoza, troškova života i poljoprivrednih proizvoda. Po osnovu novih putarina, prikupljene su stotine miliona KM, koje nisu usmjerene u cestogradnju. Umjesto da se taj novac usmjeri u gradnju, vlast je krenula sa intenzivnim dizanjem kredita za gradnju autocesti tokom cijele 2019. godine u stotinama miliona EUR-a, sa najavom novih kreditnih zaduženja.

Godišnji efekti novih putarina su isti kao da je stopa PDV-a povećana za 1%. Pored ovog povećanja, smanjena je potrošnja stanovništva, jer su prikupljena sredstva uzeta iz postojeće potrošnje, nisu povećane plate, došlo je do rasta troškova života, nije pokrenut investicijski ciklus, a došlo je do povećanja dugoročnog zaduženja i javne potrošnje.

Zaključak

Populizam može biti moćna politika u rukama pogrešnih osoba. Vidjeli smo da populizam ne mora nužno značiti nešto negativno, jer u određenim situacijama, može pomoći razvoju zemlje. Ipak, te situacije su mnogo rjeđe u odnosu na negativne efekte koje populističke mjere izazivaju.

Ni BiH nije ostala imuna na populizam i negativne efekte populističkih mjera, koje one izazivaju, što smo vidjeli na nekoliko primjera, koje imaju obilježja makroekonomskog populizma. Ukoliko posmatramo faze makroekonomskog populističkog ciklusa, može se primijetiti da s BiH nalazi još uvijek u prvoj ili početku druge faze. Da su neke neki populistički potezi dozvoljeni, poput štampanja novca, već sada bi govorili o trećoj fazi u ciklusu. Ipak, negativni efekti još uvijek nisu toliko drastični, osim ako zanemarimo iseljavanje stanovništva kao rezultat neprovođenja neophodnih ekonomskih reformi.

Nekada, uz pravilno i pažljivo usmjeravanje može pomoći razvoju zemlje. Ipak, iskustva iz mnogih zemalja svijeta su pokazala da populizam na kraju donosi više problema nego koristi. Jednostavno, to je područje snova, ali vrlo klizavog parketa.

Faruk Hadžić je magistar ekonomskih nauka iz oblasti Međunarodne ekonomije, ekspert iz oblasti Makroekonomskog menadžmenta, te doktorant iz oblasti Ekonomske teorije i politike. Bavi se, kao makroekonomski analitičar i konsultant, analizom ekonomskih pokazatelja, daje stručna mišljenja, komentare i prijedloge vezano za ekonomiju BiH. Autor je knjige "Nova ekonomska politika". Dobitnik je jedne Zlatne i dvije Srebrene plakete Univerziteta u Tuzli, za uspjeh tokom studija. Član je Svjetske ekonomske asocijacije i Post-Kenzijanskog ekonomskog udruženja.

POPULIZAM U FLUIDNOM SOCIJALISTIČKOM NEOFEUDALNOM BOSANSKOHERCEGOVAČKOM DRUŠTVU I ZLOUPOTREBA ANTIFAŠIZMA POMOĆU KULTURIZMA

Emir Džambegović

Uvod

Iako se u posljednjih nekoliko desetljeća populizam u Evropi pretežno povezuje s jačanjem desnih i radikalnih desnih politika, u Bosni i Hercegovini se koristi kako u desničarskim, tako i u ljevičarskim pokretima. Možemo reći da je kod ljevičara matrica ista, kao što je bila i krajem 19. stoljeća u SAD-u, kada su se opisivala načela i djelovanja Narodne stranke (People's Party). Ona se zauzimala za veća prava seljaka i radnika i kritizirala politički sistem koji pogoduje interesima povezanih i korumpiranih političkih i poslovnih elita iz Washingtona i New Yorka (Šalaj, 2012). Razlika, u odnosu na tadašnji populizam, je što u BiH i ljevičari i desničari, pored pominjanja Washingtona uvrstavaju i Moskvu, Bruxelles, Beograd, Zagreb i naravno, neoliberalni kapitalizam. Također, oni ne zaziru od korištenja islamofobije, pominjanja Osmanskog carstva, kao ni od veličanja jednopartijskog sistema, kakav je bio u vrijeme SFRJ, uz romantičarsku sjetu.

Veliko iseljavanje radno sposobnog građanstva iz BiH, kao i odricanje iz državljanstva BiH, dovoljno govori o po-

ruci bh. javnosti političarima da su spremni napustiti društvo u kojem su “moneta” za ostvarivanje ciljeva, pretežno na izborima. Nažalost, bh. društvo je izrazito korumpirano, a od dvije trećine bh. privrede jednu trećinu čine javne kompanije, drugu trećinu čine kompanije koje na osnovu tendera rade za državu (karakteriše ih burazerski-kapitalizam). Samo je treća trećina realni privatni sektor, koji jeste slobodan i nezavisan. Ovakav pogled na bh. društvo pojašnjava i slab odaziv na izborima, a na kojima često glasaju oni koji moraju.

Šta je to “fluidni socijalistički neofeudalni sistem” u bh. društvu?

Iako se neofeudalizam (doslovno znači “novi feudalizam”) predstavlja kao povratak nekih karakteristika feudalnog društva, prvenstveno ekonomskih i političkih, mi ga ovdje nazivamo “fluidnim”, zbog toga što vlast putem demokratskih izbora prelazi iz ruke u ruku različitih, ali ekonomsko-politički gledano vrlo sličnih političkih organizacija, dok je regularnost izbora vrlo često upitna. Među političarima, s kojim sam se družio, kruži izjava: “U BiH izbore ne odlučuju glasači, nego brojači glasačkih listića.” Kada tome pridodamo da je glasanje pogonjeno populizmom i to da ih karakteriše isti socijalistički pristup ekonomiji, vidimo pred sobom neofeudalizam koji označava politiku vladajuće skupine (vlada, parlament i sl.). I dok se nastoje razlikovati od feudalizma promovišući socijalne programe zbrinjavanja, njihov socijalistički pristup ekonomiji i odnos prema

slobodnom tržištu je toliko opterećujući za privredne subjekte, da se doima da su političke organizacije vlasnici države (vlast), a samim time i "vlastela" poput nekadašnjih feuda. Kao takvi, oni imaju najveću odgovornost prema "feudalnom štitu", odnosno političkoj organizaciji kojoj pripadaju. Svoju moć neofeudalne političke organizacije ostvaruju na dva načina:

- Upravljanjem državom i državnim firmama kroz kadrovsku politiku;

To potvrđuje i podatak da petina bh. ekonomije (27% svih radnih mjesta u BiH), odnosno 548 kompanija u većinskom vlasništvu države, imaju ukupni dug koji premašuje prihode i predstavlja 28% ukupne aktive, što je 30,9 milijardi KM. Samo 5 od 20 najvećih državnih kompanija su kategorizirane kao "zdrave" ili "niskorizične", a dvije od njih, BH Telecom i Elektroprivreda BiH donose 90% od ukupno 80,7 miliona KM dividende plaćene u 2017. godini. Profitabilne firme vladajuće stranke koriste kao "zlatne koke" za zapošljavanje lojalnih kadrova, a u medijima ih nazivaju, kao da koriste neki "neofeudalni riječnik", kao "porodično srebro koje se ne prodaje". Također, nema centralnog registra takvih firmi, malo njih objavljuje finansijske izvještaje, a vlasnička im je struktura često nejasna. (IMF-Reuters.com)

- Upravljanjem odnosom s privatnim sektorom koji je za njih vezan.

On se odvija na dva načina - kronerskim odnosom i raspolaganjem nad inspekcijskim i poreznim sektorom koji služi kao alat ucjene. To potvrđujemo izvještajem Tran-

sparency Internationala o Indeksu percepcije korupcije (CPI) za 2018. godinu po kojem je BiH na 89. mjestu, od ukupno 180 zemalja uključenih u istraživanje (TI, 2018). Riječ je o nivou korupcije zbog kojeg nije moguće da BiH uđe u Evropsku uniju, kako tvrdi član Evropskog parlamenta i izvjestilac za Bosnu i Hercegovinu Cristian Dan Preda. Kada je riječ o regulativi poslovanja prema godišnjem izvještaju Svjetske banke "Doing Business" BiH zauzima 89. mjesto među ukupno 190 zemalja, na osnovu kojeg je na samom regionalnom i evropskom dnu (WB, 2018).

Ovakav odnos prema ekonomiji ima za posljedicu (bilo s namjerom ili bez) da se sistematski povećava razlika u bogatstvu među bogatima i siromašnima jednostavnim širenjem siromaštva. Na to nam ukazuju podaci o potrošačkoj korpi u BiH koja iznosi 1.070 eura, dok je plata 472 eura. To znači da je pokrivenost sindikalne potrošačke korpe prosječnom platom iznosi 44,2%, dok se za prehranu troši 42,8% plate. Također, povećava se moć i utjecaj vladajućih struktura kroz jačanje neofeudalnih političkih organizacija i kronske bogatih slojeva društva, te se smanjuje moć siromašnih.

Stoga smo rekli da je riječ o posebnoj vrsti neofeudalizma u kojoj su građani, prema izvještajima o prosječnoj plati u BiH, manje-više jednaki u ekonomskom siromaštvu. Njega karakteriše:

- Konstantno korištenje populizma (u svrhu očuvanja "štita feuda" političkih organizacija);
- Očuvanje društvenih veza koje je pogonjeno strahom od otežanog rješavanja administrativnih poteškoća ("svu-

da treba imati nekog svog”), ali i zbog aporofobije (strah od siromaštva koji se “proizvodi” i kod onih koji strepe da ne upadnu u tu kategoriju);

- Rast administracije za račun izbora (radnici u administraciji kao glasači);
- Držanje stanovnika u ekonomski nepovoljnom položaju neolakšavanjem poslovanja.

Štaviše, stječe se dojam da bi razvitak privrede predstavljao opasnost za trenutni politički sistem. Drugačije se ne može razjasniti pitanje zašto je za pokretanje biznisa u BiH potrebno 81 dan, (prema nekim izvještajima 41 dan), što je za strane investitore mnogo, jer to u zemljama Evrope urade za tri dana. Jedino “opravdanje” je u označavanju glavnog kočničara – “ogromna administracija”, a koja se često posmatra i kao “glasačka mašinerija” i koja je među najvećim u svijetu. Interes godinama ne postoji da se poslovanje olakša, vjerovatno jer sve te procedure obrađuju uposleni u administraciji.

Jedan od razloga bi mogao biti i to što razvijena privreda znači i neraspolaganje “tuđom mukom”, odnosno mogućnost da radnik promijeni mjesto rada i otkáže poslušnost “glasačkim feudima”, budući da ekonomska sloboda donosi i političku i svaki drugi vid slobode. Finansijska moć se uvijek prelijeva u političku moć – to je ono čega su svjesni neo-feudalni-političari u BiH, te je zbog toga status quo i više nego poželjan, uz nastavak simuliranja tranzicije. Geografski položaj BiH, koji je čini fizičkim dijelom Evrope, je osnovna “differentia specifica” u odnosu na druge, manje razvijene

zemlje s ogromnom administracijom, a koje se nalaze u četvrtoj kvartili i kojoj se BiH opasno približava.

Populizam kao manifestacija identiteta i narativna klackalica

Bh. društvo je sastavljeno od grupa koje podržavaju različite političke opcije, a sve one, u manjoj ili većoj mjeri, koriste populizam i pripadaju ekonomskom socijalističkom krugu. Kako se neispunjavanje obećanja koje daju političari podrazumijeva, za oslobađanje od odgovornosti oni koriste različite identitarne taktike. Prikladno poređenje je dao pisac Aleksandar Hemon: “U SAD-u političari lažu, a u BiH su glavne predizborne parole “bolje mi, nego oni” bez ikakvih obećanja za bolje sutra.” Ovo “mi”, pri populističkom vođenju političke organizacije, ne može funkcionisati bez suprotnog tabora (“oni”), a koje se populistički denuncira. Ta narativna klackalica između “mi” i “oni” je osnovna karakteristika izražavanja identiteta.

Zbog naviknutosti na populizam, izlazak iz te narativne populističke klackalice nije jednostavno izvodiv. Pored toga bh. javnost je naviknuta na vrlo slabo funkcionisanje pravosudnog sistema, a opći je dojam da funkcionise samo kada je u pitanju kažnjavanje “sitne raje”. Stoga, ako bismo postavili pitanje: “Da li postoje mehanizmi za odbacivanje ili kažnjavanje korištenja populizma?” odgovor ne bi našli. Demokratija bi trebala pružiti mogućnost da oni koji zloupotrebljavaju povjerenje i medijsku pažnju javnosti zbog manipulisanja budu kažnjeni, pa i da sami dadnu ostavke.

Međutim, to se neće desiti. Također će odsustvovati i pritisak javnosti da dođe do drugačijeg ponašanja političara. Više je razloga, a navesti ćemo neke:

- Klicanje i navijanje radikalnih sljedbenika neofeudalno-političkih organizacija koje uvijek nadglasa kritičare;
- Javnosti odnosno glasači su čvrsto vezani za političke opcije, ne samo ideologijom, nego i društvenim vezama;
- Aporofobija - strah od odbacivanja i označavanja “kužnim” zbog “siromaštva” u “kapitalu” oličenom u društvenim vezama, odnosno zbog “nemanje veza” (kolokvijalno: štele). Ono može biti posljedica ili nepripadanja “jakoj” političkoj organizaciji tj. “neofeudu jakog štita” ili uslijed pripadanja političkoj organizaciji slabog “štita” /društvenog utjecaja, odnosno siromaštva u smislu gubitka sposobnosti da u budućnosti za nekog “riješi probleme”;
- Zbog različitih “patriotizama” (bilo da se radi o bosanskom ili velikosrpskom ili proustaškom) prisutna je identitarna “zabetoniranost” članova i struktura političkih organizacija;
- Javnosti su zatvorene u eho-komore, ne samo na društvenim mrežama (dominantno preko najpopularnije mreže Facebooka) u kojima ojačavaju istomišljeništvo, nego i u tradicionalnim medijima koji su, također, raspoređeni između različitih političkih strana.

Sve pomenuto uništava kritičku svijest i betonira neofeudalno uređenje društva uz populističke izjave koje se mutno

graniče sa propagandnim djelovanjem, laganjem ili izjavljivanjem “post-istine”.

Kompetencija vs. identitet

Za razliku od definicije Casa Muddea, prema kojoj je populizam ideologija koja dijeli društvo na dvije antagonističke skupine, običan narod i korumpiranu elitu, i koja tvrdi da bi politika trebala biti izraz volje naroda (Šalaj, 2012), u Bosni i Hercegovini imamo na snazi niz takvih ideologija koje dijele bh. društvo na antagonističke skupine i to na više nivoa: državnom, entitetskom, kantonalnom, kulturnom, pa i svakom drugom nivou. Možemo ih nazvati krugovima populizma. Oni se preklapaju, a kao antagonizirane skupine, jedna drugu populistički optužuju za politiku kojom se služe, a kako bi se udaljile od stvarnih ekonomskih problema. Tako neofeudopolitičari održavaju podršku svog glasačkog tijela optužujući rivalske strane za opstrukcije pri ostvarivanju njihove “ekonomske vizije”.

Najčešća putanja populističke paljbe se odvija na dva načina:

- Pitanja kompetencija kao blaži populizam;
- Pitanja identiteta kao teži populizam.

Izjavom neofeudopolitičara da među njegovim glasačima ima dovoljno “sposobnih, a ne podobnih” rješava se problem “više muha jednim udarcem”. Pored laskanja prisutnim da su sposobni (da bi njih prepoznali, te se učlanili u njihovu političku organizaciju), oni laskaju i sebi (da umiju

prepoznati sposobne koji su tu prisutni). Ovakav stav zah-
tjeva fanatično vjerovanje u neofeudalne političke subjekte,
vjerovanje koje ima i određene postulate. Ti idolopoklonički
postulati se očituju u slijedećem: vjerovanje da taj neofeu-
dalac ima kapacitet da savršeno procjeni kompetentnost
svih raspoloživih kadrova na tržištu, unatoč sklonosti mno-
gih nezaposlenih ka kognitivnoj disonanci; vjerovanje da bi-
rokratija i administracija predstavljaju ključni činilac us-
pjehnosti države i njene ekonomije, a ne da je to realni sek-
tor; optuživanje oponentata da ugrožavaju ostvarivanje po-
zitivnih ekonomskih rezultata koji trebaju proizaći iz do-
brog liderstva. Stoga ne iznenađuje što je uvijek prisutna
predizborna zaludenost “vođom” i “pametnim ljudima”. Na-
žalost, pri tome su svi svjesni da je pripadnost određenoj po-
litičkoj organizaciji ta koja “rješava problem” nezaposle-
nosti, odnosno zapošljavanja u državnim firmama, naravno,
uz uslov pripadnosti štiti jakog političkog neofeudalca, a
što se vidi i iz indeksa korupcije u BiH.

Populističko “paljenje” naroda se dodatno podržava ko-
rištenjem optužbi oponentata za korupciju. Ipak, to je tek
blagi populizam koji zapravo svjedoči vrlo slaboj ekonomiji
BiH, te jednom nefunkcionisanju pravosudnog sistema, zato
što bi svako nedokazano pominjanje korupcije u javnosti bio
označen kao populizam presudom, čime bi se uspostavila
odgovornost za riječ, bilo pisanu ili izgovorenu.

Kako je prihvatanje slabih rezultata ekonomske politike
surova realnost, ispostavlja se da je glasačima ovakav vid
populizma zapravo jedini okvir u kojem ostvaruju interese
kroz društveno djelovanje. Oni nastoje riješiti egzistenci-
jalna pitanja, pa je kao jedina kompetitivna prednost i “dif-

ferentia specifica” preostao grupni identitet koji se štiti kao ideal kojem prijete diktatorski nastrojena konkurencija. To ne čudi kada znamo da su ekonomski programi, pored toga što su uglavnom prosocijalistički, također i suviše stručni da bi javnosti imale potrebe da ga komentarišu. Svi su saglasni da “treba država nešto da uradi”, ali su istodobno nespremni da preuzmu odgovornost za sebe. Što je slabija država to su jači neofeudalni i plemenski odnosi. Stoga je pitanje identiteta jedino koje je uvijek aktuelno.

Primjer korištenja antifazišma u populističke svrhe među prosocijalističkim političkim organizacijama

Prema Jamesu Grunigu, vodećem teoretičaru odnosa s javnostima, prvi od četiri modela PR-a, koji je i najstariji i najrašireniji, je model press-agenture (eng. press-agentry), model koji je predstavio svijetu P. T. Burnum 1830. godine, promovirajući svoj cirkus i izložbe (Cutlip, 1994). Barnum (1810-1891) je živio u razdoblju koje je imalo veliki utjecaj za razvoj odnosa s javnostima, a njegov utjecaj je prisutan i dan danas. Današnji šablوني promocije i press-agenture su precrtani, isječeni i “prišiveni” iz djela najvećeg šoumena, promotora i press-agenta svih vremena, Phineas Taylor Barnuma, hvaljenog od mnogih autora, kako svog, tako i našeg vremena, kao “princa lažovčina” i “Shakespearea oglašavanja”. (Cutlip, 1995) P.T. Barnum je vjerovao da, pošto se svake minute rađa po jedan glupan, o prodavačima ili zabavljačima ovisi hoće li iskoristiti priliku da “uzmu slatkiše od

beba”. Kako je Daniel Boorstin zapisao: “Nasuprot vjerovanju većine, Barnumovo veliko otkriće nije bilo kako je lako obmanuti javnosti, nego koliko su javnosti uživale u obmanjivanju. Posebno ako su mogli vidjeti kako je to izvedeno” (Olasky, 1987).

U kontekstu korištenja populizma u svrhu privlačenja glasača kao u cirkuskom šouu, u bh. društvu se od okončanja agresije (1992-1995) nastoji nametnuti prosocijalistički ideološki i populistički narativ. Njemu naginje većina političkih organizacija sa prefiksom “socijalistički”, a čija su sjedišta isključivo u nekom od gradova u entitetu Federacija BiH. Karakteriše ih to što u svom narativu idealizuju historijski period u kojem postojala SFRJ. U ovom narativu se stvarnost u bh. društvu nastoji uprostiti prikazujući da postoje dvije antagonističke skupine (ovdje aludiramo na Šalajovu definiciju populizma) i to: običan narod koji se zalaže za civilizacijske vrijednosti kakav je, recimo, antifašizam, a sa druge strane nalazi se korumpirana elita koja nije za te civilizacijske vrijednosti. Pri tome je važno pokrenuti glasačko tijelo tvrdeći da bi politika trebala biti izraz volje naroda, a koju upravo oni, kao antifašisti, predstavljaju.

Iza ovakvog narativa, koji ima selektivan i ignorirajući odnos prema historiji BiH, stoji nova vrsta diskriminacije, koji se naziva kulturizmom. Pojašnjava ga J.N. Harari, ukazujući da je tradicionalni rasizam na zalasku, te da je izvršen pomak sa biologije na kulturu. To znači da više nije u modi da tvrdite kako su “crnci skloni zločinu zbog genetske inferiornosti; danas je u modi da tvrdite kako su skloni zločinu jer potiču iz disfunkcionalnih potkultura” (Harari, 2019). Slično tome nije u modi tvrditi da su oponenti ovih prosocija-

lističkih političkih organizacija divljaci i barbari. Dovoljno je reći da ti “drugi” ne gaje civilizacijsku tekovinu antifašizma.

U ovakvom narativu historija se nastoji interpretirati što jednostavnije, a dobar opis je dao Danijal Hadžović: “Istorija po regionalnim marksistima. - Kraljevinom YU vladali su fašisti iz svih naroda. - Fašisti su se međusobno poklali u Drugom svjetskom ratu - Mi smo zemlju oslobodili od fašista; - Fašisti su 1990. ponovo došli na vlast i ponovo se poklali; - Narod čeka da ga opet oslobodimo. I na ovakvim tezama se hladno pišu doktorati, stručni radovi, knjige, kolumne.”

Zbog toga što na sceni imamo borbu narativa, često se stječe dojam da ukazivanje na populizam u bh. javnosti ne izaziva odbojnost, nego naprotiv – ono budi posebno poštovanje prema populistima, posebno ako je riječ o sljedbenicima njihove ideologije, a samim tim i njihovog pogleda na historiju po kome prije mrskih fašista nije postojalo ništa vrijedno pažnje. Uz sve to, kako je većina javnosti lišena želje za poznavanjem i razumijevanjem ekonomije, oni omiljene političare i njihov populizam doživljavaju kao zabavno šoumenstvo. Sa ovakvim odnosom prema naraciji i identitetu su saglasni jer se dešava u javnoj sferi koja se doživljava kao pozornica za sukobljavanje identiteta, ili prostim riječnikom rečeno, poput navijača rivalskih timova velikog grada. U tom smislu posmatrajući, ovdašnji populizam je usko povezan sa šoumenstvom. Tu svi rade sve da bi zadovoljili publiku, a bh. političare se može porediti sa Barnumom za kojeg njegov biograf Wallace kaže: “Barnumov smisao za šoumenstvo nije se očitovao samo u instinktu koji mu je omogućavao da daje masama ono što žele, već i u sposobnosti da im usadi želju za onim što je on smatrao da bi im trebalo.” (Cutlip, 1994).

Da li bi mogao postojati neki drug narativ koji zastupa antifašizam? Da li bi neko drugi svojim narativom mogao "oteti" antifašizam? U vremenu evidentne islamofobije, zvučalo bi pretenciozno, ako ne i skandalozno, ako bi neki političar u toku obilježavanja godišnjice pobjede nad antifašizmom izjavio sa mjesta ka kojem je usmjerena pažnja javnosti, da se ideja antifašizma civilizacijski oslanja na Kur'an, s obzirom na to da u njemu stoji: "Ako neko ubije nekog ko nije ubio nikog, ili onoga koji na Zemlji nered ne čini – kao da je sve ljude poubijao." (Kur'an, Al-Ma'ide, 32. ajet), kao i riječi Poslanika islama: "Arap nema prednosti nad ne-Arapom, niti ne-Arap ima prednost nad Arapom. Bijelac nema prednost nad crnim čovjekom, niti crnac ima prednost nad bijelim čovjekom. Svi ste vi Ademova djeca, a Adem je stvoren od zemlje" (Buharijeva zbirka hadisa).

Postoji dovoljno kulturoloških dokaza da islam zagovara da se superiornost nekog čovjeka nad drugim može bazirati jedino na pobožnosti i čistoti karaktera i savršenom moralu, a ne na temelju boje kože, rase, jezika ili nacionalnosti. Toliko da bi se cjelokupni prosocijalistički narativ oko interpretacije antifašizma mogao dovesti u pitanje. Posebno kada znamo da je ideja ravnopravnosti i multikulturalnosti bila prisutna dobrano prije dolaska antifašističkog pokreta, i to ne samo u Bosni i Hercegovini, nego i svuda i gdje nije vladao princip "Cuius regio, eius religio" (lat. Čija je vjera, toga je i zemlja). Postoji dovoljno historijskih dokaza da su u BiH i muslimani i muslimanski učenjaci spašavali druge narode za vrijeme II svjetskog rata, kao i o suživotu svih naroda kroz stoljeća, ali se to u tom narativu ignoriše.

Ideologizirajući historiju, političke organizacije sa socijalističkim predznakom u svom populističkom narativu ne tvrde da su drugi netolerantni. Oni ih jednostavno brišu ignorisanjem, kao što to čine i sa činjenicom da je multikultura u Bosni i Hercegovini postojala oduvijek, a historijski evidentno od vremena Osmanskog carstva. Multikultura jednostavno nije počela s pojavom antifašizma, kao što se ni, recimo, pokolj Srba u Tuzli, tokom II svjetskog rata, nije spriječio sam od sebe. Antifašizam u BiH, kao civilizacijska vrijednost, nije se mogao “primiti” samo od sebe, ako nije bilo civiliziranosti prije nje ili bez ikakvog utjecaja kulture i tradicije naroda koji tu žive.

Zaključak

Vlast u BiH putem demokratskih izbora prelazi iz ruke u ruku različitih (ekonomsko-politički sličnih) političkih organizacija, te ju stoga nazivamo fluidnim neofeudalizmom. Gotovo pa strateška nerazvijenost privrede, velik broj uposlenih u javnom sektoru, burazerski (kroni) kapitalizam i dijeljenje društva ima svoju svrhu – očuvanje ekonomskog nenapretka. Ekonomska sloboda danas predstavlja glavnog neprijatelja postojećem stanju jer u sebi nosi ideju političke slobode. Zbog toga se populizam u BiH oslanja na problematiziranje identiteta i kompetencija, a na osnovi niza različitih ideologija (koje su ekonomski jednolične), te dijele bh. društvo na antagonističke skupine i to na više nivoa: državnom, entitetskom, kantonalnom, kulturnom, pa i svakom drugom nivou. Možemo ih nazvati krugovima populizma. Oni se preklapaju, a kao antagonizirane skupine, jedna drugu populistički optužuju za politiku kojom se služe, sve kako bi se udaljile od stvarnih ekonomskih problema.

Razlozi za korištenje krajnje ideologiziranog narativa uz pomoć populističkih izjava su jednostavni: postaviti se na tržištu političkih ideja kao jedina “zdrava” opcija uz pomoć kulturizma. Uspjeh zahtijeva decenijski populizam ideoloških narativnih klackalica da bi se odstupilo od konkretne ekonomske politike i puta ka ekonomskoj slobodi.

Emir Džambegović, rođen u Tuzli 1975. godine. Profesor na IPI Akademiji u Tuzli i docent na Fakultetu za medije i komunikacije IU Travnik. Objavio knjige “Odnosi s javnošću ili žongliranje informacijama” i “Kreiranje imidža Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini”.

PSIHOLOGIJA POPULIZMA

Amina Duraković

*“Ideologija je jaka upravo zato što je više ne
doživljavamo kao ideologiju...
osjećamo se slobodni jer nam nedostaje jezik koji bi
artikulirao našu neslobodu.”
Slavoj Žižek*

Uvod

Istraživači se sve više slažu sa supstancijalnom, “idejnom” definicijom populizma, jer populistu u protivnom smislu nemaju zajednički stil bavljenja politikom ili određeni oblik organizacije koji ih razlikuje od drugih. Populističke se stranke razlikuju u pogledu ideologije. Neke se zalažu za pravo na abortus, dok ga druge doživljavaju kao ubistvo. Neki se klanjaju nevidljivoj pesnici tržišta, a drugi propovijedaju univerzalnu socijalnu državu. Bitni zajednički sadržalac ovih stranaka su njihove anti-establishment poruke (Rooduijn, 2014), koju kombiniraju s ideologijom “domaćina” - i koja ovisi o konkretnom političkom kontekstu. Dakle, ono što ovim strankama zajedničko je njihovo prikazivanje političke elite - u Washingtonu, Hagu, Berlinu i tako

dalje - kao zla, što hoće reći da oni rade samo za sebe i da ih "obični" puk ne zanima (Mudde, 2004). Preciznije, populizam je "ideologija koja smatra da je društvo na kraju razdvojeno na dvije homogene i antagonističke skupine, "čisti ljudi" nasuprot "korumpirane elite" i koja tvrdi da bi politika trebala biti izraz volonté générale (opće volje) naroda" (Mudde, 2004: 543). Što se tačno podrazumijeva pod "narodom" ili "elitom" ovisi o određenom političkom kontekstu unutar kojeg se okuplja populistička stranka (Canovan, 1981). Elita - arogantna, pohlepna, lijena, korumpirana, ne reagira na obične ljude i zaokupljena vlastitim interesom (Mudde, 2004) - može biti politička elita (političari i stranke), ekonomska elita (bankari i "bogat"), kulturna elita (akademici i pisci), medijska elita (novinari) ili pravna elita (sudije). S obzirom na vrijednost narodnog suvereniteta kao konstitutivnog načela, treba očekivati da će volja naroda uživati apsolutni primat u političkom odlučivanju. U stvarnosti, međutim, ova pozitivna asimetrija ugrožava tu ideju ili su je već preokrenule elite koje su izigrale "sistem" kako bi služio njihovim ciljevima. Prema tome, populisti pozivaju narod da se mobilizira i vrati svoj suvereni status (Aslanidis, 2018). Prema toj definiciji, populizam nije ni ljevičarski ni desničarski, ni progresivan ni konzervativan (Bakker, Roo-duijn i Schumacher, 2015). Problem populizma leži upravo u njegovoj fluidnosti i lakoći s kojom u njega penetriraju destruktivne ideologije.

Šta kaže socijalna psihologija?

Prije nešto više od pola stoljeća, Muzafer Sherif, američki psiholog turskog porijekla, odveo je 22 dječaka u ljetni kamp. Savršeno prosječni i savršeno "normalni" dječaci dovedeni su na izolirano, šumovito mjesto u planinama na jugoistoku Oklahome, gdje su raspoređeni u dvije kolibe - dovoljno udaljene jedna od druge da se nisu mogle ni čuti ni vidjeti. Svaka koliba je imala svoje zasebne prostore za plivanje, vožnju brodom i kampovanje. Ono što ta djeca nisu znala, jeste da su učesnici eksperimenta koji će postati jedan od najvažnijih u historiji socijalne psihologije. Ni stanovnici jedne kolibe (Orlovi), ni stanovnici druge kolibe (Zvečarke) nisu znali da oni drugi postoje. Tako je Sherif naveo djecu da izgrade svoj grupni identitet koji se sastojao od imena, hijerarhije, pravila i normi. Nakon određenog vremena grupe su postale svjesne jedna druge i odmah su razvili negativna mišljenja o onim "drugim". Tada je Sherif odlučio "začiniti" situaciju dovodeći grupe u situacije u kojima su se morali natjecati za nagradu. Nakon što su se Orlovi i Zvečarke počeli takmičiti na turniru, odnos dviju skupina brzo je postao zategnut. Uvrede su odmah postale glavno oružje, a sukob se brzo oteo kontroli. Svaka od ekipa spaljivala je zastavu i pretresala kolibe druge grupe. Istraživače je zatim zanimalo da li je došlo do pojave neprijateljstva među grupama: naravno, djeca su vlastitu grupu ocjenjivali pozitivnije od druge grupe. Još je interesantnije da su se i unutargrupni odnosi izmijenili, odnosno grupa je postala kohezivnija (Sherif et al, 1961).

Dva desetljeća kasnije Henri Tajfel i njegove kolege (1979) su proveli eksperiment u kojem su ispitanike podijelili sasvim slučajnim odabirom u dvije grupe, dok su oni mislili da su formirani na osnovu ličnih preferencija slika ili Paula Kleea ili Wassilya Kandinskog. Istraživače je zapravo zanimalo koji su najmanji mogući uvjeti za formiranje predrasuda prema drugoj grupi. Kako bi istražili moguće pojavljivanje diskriminirajućih ponašanja, Henri Tajfel i suradnici zatražili su od učesnika da drugim učesnicima koji su sudjelovali u studiji dodijele bodove, u vrijednosti od desetine jednog penija, kao “nagradu za sudjelovanje u istraživanju”. Ukupni osvojeni bodovi mogli su donijeti popriličan broj penija u džepu svakog sudionika kao naknadu za njihovu suradnju. Pokušavajući istražiti pojavu diskriminacije među društvenim skupinama, pod ovim minimalnim uvjetima, odveli su ispitanike u zasebne kabine i rekli im u kojoj su skupini. Sudionici su dobili knjižicu matrica i rečeno im je da će se zadatak sastojati u tome da drugima daju nagrade i kazne u stvarnom novcu. Dječaci nisu znali stvarni identitet pojedinaca kojima će dodijeliti ove nagrade i kazne jer je svima dodijeljen kodni broj, međutim znali su da li taj pojedinac pripada njihovoj ili drugoj grupi. I u ovim minimalnim uvjetima, bez da su ikada upoznali osobu, ispitanici su dodjeljivali više novca svojoj grupi, čak i kada je zarada mogla biti podjednaka za obje grupe.

Tajfelov (1979) najveći doprinos psihologiji je teorija socijalnog identiteta. Socijalni identitet se odnosi na pojedinčev odgovor na pitanje “ko sam ja” baziran na pripadanju grupi ili grupama. Pripadnost grupi je prema ovom socijalnom psihologu važan izvor ponosa i samopouzdanja; na neki način ona predstavlja svojevrsni vodič kroz socijalni

život i donosi nam osjećaj sigurnosti i svrhovitosti. Kako bi sebi pojednostavili taj izuzetno kompleksan i kognitivno zahtjevan zadatak, pribjegavamo jednostavnom procesu socijalne kategorizacije, odnosno dijelimo ljude na one koji pripadaju “nama” i one koji pripadaju “njima”. Kategorizacija je izuzetno primitivan proces koji nam pomaže da razumijemo svijet oko sebe, pa tako ćemo vrlo lako moći razlikovati kravu od drveta, jer jedno spada u kategoriju životinja, a drugo u kategoriju biljaka. Na vrlo sličan način kategoriziramo ljude (uključujući i sebe) kako bismo razumjeli društveno okruženje. Koristimo društvene kategorije poput crnac, bijelac, bogat, siromašan, musliman, kršćanin, jer su korisne; daju nam određene smjernice kako se trebamo ponašati. Slično tome, saznajemo stvari o sebi znajući kojim kategorijama pripadamo. Odgovaramo ponašanjem u skladu s normama grupa kojima pripadamo, ali to možemo učiniti samo ako možemo razaznati ko je pripadnik naše grupe (ili grupa, jer pojedinac može pripadati raznim grupama).

Nakon tog skoro heurističkog procesa slijedi identifikacija gdje usvajamo identitet, norme, hijerarhiju i pravila grupe koju smatramo svojom i u skladu s tim prilagođavamo svoje ponašanje. Postajemo izuzetno emocionalno vezani za “one koje smatramo svojima”, pa će se svaki napad na grupu doživjeti lično, jer vrlo često baziramo svoje samopouzdanje na osnovu članstva u grupi (Sjetite se zadnjeg puta kada je neko uvrijedio vaš omiljeni fudbalski tim). Kroz sve ovo se provlači i koncept depersonalizacije u kojem osoba prestaje vidjeti sebe kao posebnu jedinku, a preuzima grupni identitet, odnosno postaje zamjenjiv član grupe kojoj pripada.

Tajfel kaže da je zadnji proces u tvorbi “mi” versus “oni” svijeta socijalna usporedba, u kojoj našu skupinu uspoređujemo s drugim. S obzirom da je naše samopouzdanje u pitanju, mi činimo sve da ga održimo na optimalnom nivou. Izdizanje i hvaljenje svoje grupe (“Mi smo sjajni”) i omalovažavanje vanjske grupe (“Oni su loši”) osiguravaju da socijalna usporedba ide u korist naše vlastite grupe. Prema teoriji društvenog identiteta, grupa će tražiti negativne aspekte i karakteristike vanjske skupine kako bi ojačala vlastiti imidž. Naša urođena kognitivna sklonost grupiranju stvari čini nas sklonima pretjerivati glede sličnosti u grupi - bilo da se radi o pozitivnim osobinama unutar vlastite skupine ili o negativnim osobinama među “drugima” i preuveličava razlike između “nas” i “njih”.

Kakve to veze ima s populizmom?

Moderni populizam teži brisanju kulturalnih i socijalnih razlika, namećući jedino dvije kategorije “obični narodi” i “elita”. Cilj je “ujediniti” različite socijalne skupine pod jedan krovni identitet (recimo “puk”), čime se uništava pluralizam i postaje lakše manipulirati masama.

“Osim što su anti-elitistički, populistu su i anti-pluralistički. Tvrde da oni i samo oni predstavljaju narod. Svi ostali politički konkurenti u osnovi su nelegitimni, a ko ih ne podržava, nije dio naroda. Kad su u opoziciji, populistu će nužno inzistirati na tome da su elite nemoralne, dok je narod moralni, homogen entitet čija volja ne može pogriješiti.” (Muller, 2016: 101)

Populističke vođe vrlo su često obdareni izuzetnom harizmom, a njihovi govori su puni raznih obećanja koja će “promijeniti položaj običnog čovjeka”, a čovjek je ultimativna kategorija iznad koje ne postoje nikakve diobe. Hugo Chávez, bivši predsjednik Venecuele obraćao se “svojim ljudi” tvrdeći da je “pomalo od svih njih”. Tokom izborne kampanje njegova personifikacija svih ljudi bila izražena u parolama poput “Chávez je narod!”. Turski predsjednik Recep Tayyip Erdoğan dao je primjer populističkog modus operandi, s ciljem da isključi sve one koji se ne slažu s njim, pitajući brojne domaće kritičare: “Mi smo ljudi, a ko ste vi?”. Iz populističke perspektive, obični ljudi su suprotstavljeni manipulativnim elitama (Palaver, 2019). Kad je ruski Kongres oduzeo moć Yeltsinu, on je insistirao da svoj slučaj iznese izravno pred birače kroz referendum. “Ja se povinujem samo volji ljudi”, proglasio je Yeltsin. Njegova moć je bila osobna. Narod je podržavao njega, a ne njegovu stranku. Jednostavno je nije trebao; imao je televiziju. Yeltsin se redovito pojavljivao na televiziji kako bi svoj slučaj iznio pred ruski narod. Zapravo, stari Kongres narodnih poslanika preuzeo je kontrolu nad ruskim medijima kao čin odmazde protiv Yeltsina (Schneider, 1994).

Jansen (2011) kaže da je populizam oblik političke mobilizacije u okviru kojega se nastoje mobilizirati marginalizirane skupine i od njih stvoriti političku snagu, koristeći se pritom nacionalističkom i protuintelektualnom retorikom koja veliča obične ljude. Crnac i bijelac će napustiti svoje primarne identitete (rasne) ukoliko to situacija od njih zahtjeva, pa će se tako ujediniti pod jednim krovim nazivom “običan čovjek” kada se suprotstavljaju “elitama” ili kao “Amerikanci” ukoliko se suprotsavljaju drugim nacijama.

Neprijatelj je uvijek potreban, jer bez vanjske prijetnje, nema ni mobilizacije.

Klandermans (1984) smatra da se uspješno regrutiranje u bilo koju vrstu kolektivnog političkog cilja oslanjana sljedeće mobilizacijske faze:

- 1 Priopćavanje postojanja unutarnje grupe ciljanom pojedincu
- 2 Prenošnje njene podobnosti za uključivanje
- 3 Uspostavljanje društvenog značaja unutarnje grupe za aktualna politička pitanja
- 4 Pozivanje i uvjeravanje pojedinca u normativnu vrijednost simboličkog uvrštavanja u grupe
- 5 Nagovaranje novog člana na usvajanje i provođenje normi grupe u smislu očitog političkog ponašanja (u glasačkoj kabini i slično)

Analitički bi se trebalo očekivati da će populistička mobilizacija koristiti isti diskurs koji je vođen izbornim populizmom. Izvlačeći elemente iz ideološkog pristupa, populistički društveni pokreti mogu se promatrati kao neinstitucionalna kolektivna mobilizacija uz sveobuhvatnu političku platformu koja društvo dijeli na dvije ogromne skupine: “čistih ljudi” i “korumpiranih elita”, zahtijevajući vraćanje suvereniteta narodu. Populistički pokreti razlikuju se od drugih vrsta mobilizacije u dva glavna aspekta:

- a) Oni tvrde da predstavljaju društvenu cjelinu, a ne interese određenih društvenih slojeva, kao što su, recimo pokreti radničke klase ili pokreti prava žena

- b) Oni se uglavnom suzdržavaju od pregovora o uskim političkim ustupcima od države, jer traže reformu političkog režima na većoj skali s ciljem vraćanja suvereniteta narodu (Aslandis, 2017).

Populistički lideri, dakle, koriste naše bazične ljudske potrebe: potrebu za pripadanjem i potrebu za samopouzdanjem. Vanjska grupa je uvijek neprijatelj (bilo da je riječ o vladajućoj eliti, kada su u opoziciji ili vanjskoj skupini s kojom postoji historija sukoba), a predizborni govori su uvijek fokusirani na negativne strane protukandidata, nikada na vrline i snage samog populističkog lidera (Lau i Pomper, 2004; Geer 2006; Nai i Walter, 2015). U skladu s Tajfelovom teorijom socijalnog identiteta populistička retorika naglašava i odražava nepomirljive razlike u normama, identitetima i interesima, istodobno pretjerano ističući unutargrupnu homogenost i međugrupne razlike. Socijalni identiteti su relativni, jer je socijalni identitet, recimo, radnika izgrađen u smislu mreže društvenih odnosa koja radnika povezuje i razlikuje od drugih radnika, poslodavaca, države i sindikata, među mnogim drugim socijalnim akterima. Zakon o zapošljavanju, propisi fabrike ili firme i radne prakse oduzimaju identitet radnika i "stavljaju ih na njihovo mjesto" u okviru šireg institucionalnog konteksta. Socijalni (i lični) identiteti su nepotpuni jer nikad ne mogu ispuniti telos subjektivne identifikacije (Panizza, 2017).

Za populistički identitetski okvir od ključne je važnosti subjektivni osjećaj uskraćenosti unutar grupe na koju se cilja: dok politička elita ima koristi, narod je ugrožen (Elchardus & Spruyt 2016). U skladu s nedavnim istraživanjima

mehanizama na kojima počiva populistička komunikacija Bos i suradnici (2020) smatraju da prebacivanje krivice igra središnju ulogu u populističkom narativu. Unutarnja skupina običnih ljudi često su “mučenici” koji pate i kojima je mnogo toga uskraćeno, a istovremeno ih se oslobađa odgovornosti. Za razliku od njih, za probleme s kojima se susreću obični ljudi krivi su pripadnici vanjske skupine.

Paralelno s osjećajima uskraćenosti javlja se i osjećaj privilegije, odnosno osjećaj da grupa zaslužuje više i bolje. Adorno (1998) kaže da bi to moglo potaknuti obrambene ideje o vrijednosti unutarnje grupe kojoj nedostaje validacija drugih. Vjera u izvrsnu, ali podcijenjenu unutarnju grupu bi mogla pomoći izbjegavanju neugodnih osjećaja prijetećih koji bi se doživjeli kada bi unutarnja grupa prihvatila da zaslužuje svoj podređeni položaj. Takav oblik pozitivnost u grupi zahvata koncept kolektivnog narcizma nerealno vjerovanje u superiornost grupe koja je ovisna o vanjskoj validaciji. Kolektivni narcizam proširuje koncept individualnog narcizma na grupnu razinu. Dok lični narcizam predviđa međuljudsku agresivnost, kolektivni narcizam predviđa negativne stavove prema drugim skupinama, posebno prema skupinama koje se percipiraju kao prijeteće. Kolektivni narcizam ima tendenciju da korelira s mjerama uobičajene identifikacije s grupom ili kolektivnog samopoštovanja. Ova vrsta samoljubivosti prediktor je raznih predrasuda prema vanjskim grupama i populističkim nacionalizmom (Marchlewska et al., 2017).

Zaključak

Iz psihološke perspektive populizam je tipičan ishod masovnih psiholoških reakcija, koji odražavaju psihološko stanje pojedinca u masu u tranzicijskom društvu. U svojoj esenciji on je ideologija, a ona se može tumačiti kao niz diskursa koji ljude tjera da gutaju lažne ideje. Kada se ljudi upuste u te lažne ideje, razvijaju “lažnu svijest” o svijetu, načinu na koji on funkcionira i svom mjestu u njemu. Žižek ide korak dalje i uparuje ideologiju s psihologijom, pa kaže da je to nesvjesni mehanizam koji nam pomaže da oblikujemo svijet u kojem egzistiramo. Međutim, kao što je historija pokazala, nije svaka ideologija plodonosna i revolucionarna. Populizam nas udara tamo gdje smo “najtanji”, odnosno na našu potrebu da budemo dio neke grupe, da nas se validira i da prihvati. Kritički duh i iracionalna priroda populizma zapravo su izraz masovnih psiholoških tendencija, poput razornih interesa, jedinstva i promjena. Postoji širok dijapazon objašnjenja razloga uspjeha populizma u različitim konsolidiranim demokratskim društvima i za sve veći jaz između “nas” i “njih”. Pri daljoj analizi trebalo bi se u obzir uzeti sljedeći faktori: promjene u kulturi, posebno u političkoj javnoj sferi; slabljenje tradicionalnih institucija upravljanja u predstavničkim demokratijama; ekonomske promjene, kako dugoročne (npr. rastuća nejednakost, opadanje realnog dohotka), tako i novije (tj. finansijske krize); i društvene promjene statusnog poretka. Međutim, svi ovi razlozi temelje se na našim bazičnim ljudskim potrebama. Sama riječ populizam izvedena je iz latinske riječi “populus” što znači narod, te je njegova glavna pokretačka snaga upravo kognitivna slabost mase. Padanje u ralje populizma

znači gubitak bitke sa ljudskom prirodom kojoj svaki čovjek treba da teži. Cilj svakog pojedinca bi trebao da bude sposobnost donošenja političkih odluka svojom i jedino svojom glavom nakon opsežne analize svih dostupnih podataka, jer populizam računa na vaš nedostatak kognitivne snage da se iznesete s raznoraznim pritiscima. Jedino tada možete reći za sebe da imate potpunu kontrolu.

Amina Duraković je magistrica psihologije koje je svoje zvanje stekla 2018. godine na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu. Trenutno zaposlena kao školski psiholog u jednoj od sarajevskih osnovnih škola. Urednica je naučnog časopisa *Acta Catallactics*, koji se bavi ekonomskim i općim društvenim pitanjima.

BOSANSKI BOG MARX: I POSLIJE SOCIJALIZMA, SOCIJALIZAM

Danijal Hadžović

Šta su vam rekli

U vrijeme socijalističke Jugoslavije Bosna i Hercegovina je bila napredna i prosperitetna ekonomija. Nakon rata kao posljedica uvođenja kapitalizma u našoj zemlji je došlo do velikog ekonomskog pada, masovnog propadanja prijeratnih privrednih giganata, masovne nezaposlenosti, ogromnih socijalnih razlika, društvene nepravde i izrabljivanja radnika.

Šta vam nisu rekli

Bosna i Hercegovina kao država u pravom smislu riječi nikada nije ni napustila socijalistički sistem. Jedan od glavnih uzroka njenog siromaštva i zaostajanja je što nikad istinski nije provela dubinske tržišne reforme i uspostavila modernu ekonomiju, nego je nastavila održavati tromi, glomazni i neproduktivni sistem baziran na velikoj državi i javnoj kontroli resursa. Zvuči nevjerovatno? Onda uzmite u obzir ove činjenice. Prema podacima za 2018. od deset kom-

panija u FBiH s najviše zaposlenih, njih SEDAM je u većinskom ili potpunom vlasništvu države, odnosno vlade (Business magazin, 2018). Ovo predstavlja i svojevrsan napredak, s obzirom da je 2015. godine, 9 od 10 kompanija s najvećim brojem zaposlenih bilo u vlasništvu države. Javna potrošnja u BiH danas čini 49% BDP-a i među najvišim je u Evropi. Od oko 820.000 registrovanih zaposlenih u BiH (Agencija za statistiku BiH, 2018), čak oko 200.000 (Klix, 2017), ili jedna četvrtina, radi u državnoj administraciji! Dodajmo tome i približno 100.000 ljudi koji rade u kompanijama u većinski državnom vlasništvu, i dobit ćemo brojku od približno 300.000 ljudi koji rade za državu, ili 37% ukupne zaposlene radne snage. Stvari su još gore ako se uzme u obzir i da mnoge privatne firme svoje prihode i postojanje na tržištu mogu zahvaliti, neke dominantno, a neke i isključivo, javnim nabavkama i poslovanju s državom kao najunosnijim klijentom. A koliko tek grozno izgleda kada se navedenim brojkama doda i 820.000 penzionera, više od 200.000 korisnika boračkih naknada, 487.000 nezaposlenih koji imaju osiguranu zdravstvenu zaštitu (Jazić, 2017), korisnike socijalne pomoći čiji broj oscilira (nezaposlenost, siromaštvo, porodijske naknade, mnogočlane porodice, naknade za stupanje u brak...), brojne zaposlene u nevladinim organizacijama subvencioniranim od države, ili čitave sektore društva koji žive od grantova i donacija stranih vlada, odnosno poreskog novca stranih državljana.

Ako se zadržimo samo na domaćem budžetu, dođemo do brojke od nekih 1.900.000 ljudi koji u manjoj ili većoj mjeri žive od njega. Sve to na 3,5 miliona stanovnika. Izraženo u procentima, oko 55% stanovništva u BiH je na budžetu. A nismo računali djecu.

Pitanje koje se postavlja je kako je moguće da u državi u kojoj 55% stanovnika živi od budžeta, toliki broj ljudi glavni uzrok problema vidi u divljem kapitalizmu? Kako je moguće da u zemlji s jednim od najvećih državnih sektora u Evropi, gdje je 7 od 10 kompanija s najviše zaposlenih u vlasništvu države, vlada uvjerenje da je za sve kriva privatizacija? I kako je moguće da u državi koja je po indeksu ekonomskih slobodi na 98. mjestu u svijetu (Fraser Institute, 2018), a po laćoći poslovanja na 86., toliki broj ljudi vjeruje da zemljom hara neoliberalni kapitalizam, kad se ovdje kapitalizam, a tek onaj liberalni, nazire samo u tragovima?

Svjestan kritika koje sam od pojedinih manje upućenih ljudi dobijao zbog, po njima, pogrešne upotrebe termina socijalizam, napomenut ću da ga ovdje koristim u najširem mogućem smislu – kao sistem u kojem je ekonomija pod kontrolom države, nasuprot kapitalizmu gdje je ona prepuštena privatnom sektoru. Naravno, danas u svijetu ne postoji država koja je 100% jedno ili drugo, no pokazatelji u ukazuju na to da je BiH u tom smislu i danas puno manje kapitalistićka nego socijalistićka država.

Bosanski Bog Marx

“Historija ćovjećanstva historija je ideja”, rekao je jedan od velikana liberalne misli Ludwig von Mises. Njegov ljutiti protivnik, John Maynard Keynes, zagovornik snažnog državnog intervencionizma u tržišnu ekonomiju, na sličnom je fonu bio po pitanju ideja: “Praktićni ljudi, koji vjeruju da su osloboćeni bilo kakvih intelektualnih utjecaja, obićno su ro-

bovi nekog umrlog ekonomiste. Ludaci na visokim položajima koji čuju glasove koje niko ne čuje, u stvari destilišu svoju ludost od nekog akademskog piskarala umrlog prije nekoliko decenija.”

Glas umrlog ekonomiste koji se u bh. javnosti i danas čuje, glas je najčešće nikog drugog do samog Karla Marxa. Prvi univerzitet u BiH, onaj Sarajevski, osnovan je 1946. godine u socijalističkoj Jugoslaviji, a za njim i ostali. Decenijama je visoko obrazovanje u našoj zemlji, koja je i u bivšoj državi važila za najtvrdju utvrdnu komunizma, bilo oblikovano dijalektičkim materijalizmom i Marxovim naukom. Da društvenim fakultetima dominiraju lijeve ideje i u većini zapadnih država je realnost, no u BiH je to bila i zvanična državna politika. Isti profesori iz bivšeg sistenma koju su decenijama studente podučavali marksizmu kroz različite oblasti, isto su nastavili i u daytonskog državi pod eventualno drugačijim imenima predmeta. Čak i oni profesori i intelektualci koji su s demokratskim promjenama postali nacionalno osviješteni i priklonili su se desnim političkim taborima, po pitanju pogleda na ekonomiju i društvene odnose nerijetko su i dalje u sebi zadržavali čvrst marksistički temelj. Zato se ne treba pretjerano iznenađivati što ćete u knjigama uglednih domaćih historičara koji su u međuvremenu postali i nacionalni ideolozi, čitati tumačenje najvećih historijskih događaja kroz “klasne sukobe” i “klasne interese buržoazije”.

Isti ti profesori potom obrazuju novinare i umove im boje marksističkom ideologijom. Ti novinari kasnije pozivaju iste te profesore u svoje emisije i novinske stupce da potvrđuju sliku svijeta koju su usvojili. I jedni drugi, kad hoće da čitaju

“ozbiljno štivo”, kupuju literaturu Noama Chomskog, Naomi Klein, Slavoj Žižeka ili Jurgena Habermasa. Kad hoće da gledaju neki “ozbiljni” politički dokumentarac, gledaju Michaela Moora kako im sa svojih 100 miliona dolara propovijeda o propadanju kapitalizma i ljepotama socijalizma. Sve to potvrđivat će im njihov pogled na svijet kao jedini ispravan. Neku drugu političku literaturu koja nudi drugačije ideološke poglede neće ni biti u prilici čitati, jer ona se kod nas ne prevodi. Za zagovornike individualnih sloboda poput primjerice Friedricha Hayeka ili Roberta Nozicka ovdje teško da je iko i čuo.

Tako će se na predavanjima, na televizijskim ekranima i na portalskim recima zdušno ponavljati fraze o “neoliberalnim elitama”, “kriminalnoj privatizaciji”, “interesu krupnog kapitala”, “pohlepnim poslodavcima”, “diktaturi kapitala”, “divljem kapitalizmu”. Oduševljeno će klicati svakom ljevičarskom radikal i populist koji se pojavi u bilo kom kutku svijeta, od Chaveza preko Tsiprasa do Sandersa. Za njihove neuspjehe optuživat će američki imperijalizam i teror kapitala, prije nego što se ušute. Probleme koji se tiču razvijenih društava poput socijalnih nejednakost i prevelike moći privatnih korporacija doslovno će preslikavati na BiH gdje je ekonomija pod čvrstom šapom države i koja kapitalizam ima samo u trgovima. Održavat će bajku o BiH u socijalističkoj Jugoslaviji kao navodno uspješnoj i prosperitetnoj zemlji (Hadžović, 2016).

A njihove ideje odzvanjat će čitavim bh. društvom i u glavama ljudi proizvoditi glasove koji govore: kapitalizam je zlo, kapitalizam nas je uništio, nemaš se čemu nadati u ovakvom svijetu.

I poslije socijalizma, socijalizam

Ipak, nije teško se složiti da ključna odgovornost tranzicije i reformisanja društva nije ležala ni na intelektualcima ni novinarima, nego političarima. A oni su upravo sve učinili da sistem nikad u pravom smislu ne reformišu. Pitanje je koliko je to bila posljedica glasova umrlog ekonomiste koji su čuli u glavama, a koliko pukog političkog hoštaplerskog pragmatizma. Jer zadržavanje resursa i kontrole u stranačkim rukama ili barem njihovo prebacivanje u ruke stranci bliskih ljudi osigurava golemu moć i vlast. Smanjenje obima države i prepuštanje stvari tržištu je smanjuje. A naši političari prije i iznad svega vole vlast. Nakon što su tri nacionalne stranke 1990. pobijedile na izborima s agendom da ruše komuniste, ali bez jasne ideje kakav socio-ekonomski sistem žele, sljedeća faza nisu bile reforme nego rat. Kompanije naslijeđene iz socijalizma u svim tim dešavanjima postale su ratni plijen, no nisu ih neprijatelji uništavali: zato se pobrinula domaća ekipa na sve tri strane, pa su firme tako krčmljenje, preko certifikata kupovane i dijeljene sa strankama uvezanim "poslovnim ljudima", novom elitom tranzicije. Naravno, stranka ti dala, stranka ti može i uzeti, pa će tako u daytonskoj BiH izniknuti čitava bulumenta stranačkih biznismena koji su svoja poslovna carstva izgradili na poklonjenim firmama i nastavili ih održavati na namještenim tenderima. Ipak, one najveće među njima, poput Elektroprivrede ili BH Telecoma tvrdoglavo su kroz sve ove godine odlučili čuvati u državnom (čitaj: stranačkom) vlasništvu i koristiti ih kao unosnu političku srećku za uhljebljivanje vlastitih kadrova i kontrolu ključnih resursa. Dok se naslijeđeno društveno vlasništvo proglašavalo državnim pa onda

rastaljivalo podobnim stranačkim udarnicima, moralo se voditi računa da se sirotinja pretjerano ne buni i ostane odana, pa se nije štedjelo s uvođenjem na budžet. Za svakog se ponešto našlo: od demobilisanih boraca, najčešće momaka u najboljim godinama koji su đuture uvaljeni na budžet i pretvoreni u socijalne slučajeve do raznih članova raznih užih i širih rodbina kojima su se izmišljala radna mjesta u državnoj administraciji, što je s glomaznom daytonskom strukturom oličenom u mnoštvu nivoa vlasti i nadležnosti bilo prilično jednostavno. Da bi se sve isfinansiralo, od starta se nije moglo ići nježno s nametima, pa tako bh. radnik danas plaća jednu od najvećih stopa doprinosa u Evropi, gdje mu preko 40% bruto plate bez obzira na visinu primanja odlazi državi. Time su od prvog dana početka tranzicije otvorena vrata pakla gdje je jedini unosan biznis kojim se vrijedi baviti postao onaj s državom uz spremnost na sva moguća spletkarenja i prevare, a budžet široko dostupan svim zainteresiranim društvenim grupama, barem onim dovoljno moćnim da budu ozbiljan društveni faktor čiji socijalni mir valja kupiti. Za ostale: lihvarski nameti koji im se ne vraćaju kroz kvalitetne puteve, objekte, bolnice i škole, jer ih pojedu budžetski korisnici.

U konačnici dobijamo montipajtonovsku državu u kojoj 2 miliona ljudi živi od budžeta, trećina je direktno zaposlena na neproaktivnim radnim mjestima na budžetu, najveće privatne firme rade s državom, najveći poslodavci su kompanije u vlasništvu države, uslovi poslovanja i ekonomske slobode su među najnižim u Evropi, a ljevičarska intelektualna i politička opozicija zalučena ideološkim fanatizmom na to sve tvrdi da živimo u divljem neregulisanom kapitalizmu. i kao rješenje nudi još više državne kontrole, još više državnog vlasništva i još više socijalnih davanja.

I ko onda u takvom društvenu ambijentu može provesti reforme i kako? Moguće je samo ako bismo uspjeli nametnuti viziju, uostalom utemeljenu na argumentima, da bi liberalno kapitalističko društvo u kome je ekonomija u privatnim rukama, oslobođena od kontrole i pritiska države, državna uprava ograničena, efikasna i u službi građanina, a porezi mali i vrijedni plaćanja, bilo bolje za sve nas. I da bi u tom sistemu i obespravljena kasirka i državni službenik koji danas radi na izmišljenom radnom mjestu u državnom sektoru, a sada bi bio na produktivnom u privatnom, bili sretniji. I da je troma država koja neracionalno troši resurse, generiše korupciju i guši privatni sektor ta koja koči značajniji napredak ove zemlje, i da je neophodno promijeniti taj trend. I da bi tek tada kritika takvog sistema kao kapitalističkog mogla biti validna, jer ovo trenutno kvazisocijalističko-kronističko đubre od sistema s tim ima malo veze.

Danijal Hadžović je bosanskohercegovački novinar, publicista i politilog. Pisao je za brojne bh. i regionalne medije, uključujući Slobodnu Bosnu, Oslobođenje, BH Dane, Index.hr, Peščanik i druge medije. Hadžović je osnivač i predsjednik Liberalnog foruma. Zagovara i promovira izgradnju Bosne i Hercegovine na vrijednostima "života, slobode i težnje za srećom".

POPULIZAM, OBRAZOVANJE I FINANSIJSKA PISMENOST

Naida Čamdžić

“Trudio sam se usrdno da se ljudskom djelovanju ne smijem, a da ga ne oplakujem i da ga ne prezirem, nego da ga shvatim.”

Baruch Spinoza

Uvod ili u kakvu vezu možemo dovesti populizam i finansijske krize

Poslije završetka Drugog svjetskog rata, Evropske zemlje su provele iduće 74 godine zajednički gradeći put mira i saradnje formirajući Evropsku Uniju - uniju 28 zemalja koja garantuje i štiti osnovna ljudska prava i individualne slobode. S obzirom na to da je unija sačinjena od država koje zadržavaju svoj suverenitet, čiji se različiti kulturni identiteti i jezici poštuju, ponekad se “uniji” prigovara nejednakost zemalja članica, ili zakoni ili prava koji se ne sprovode svuda jednako. Međutim, posebno nakon finansijske krize koja se desila 2008. godine mnoge zemlje u EU bilježe porast populizma i retorike izdvajanja iz unije do te mjere da je sam pojam “populizam” postao dio svakodnevnog govora iako je sama definicija predmet diskusija i oko koje se teško složiti (Allcock, 1971). Svijet je također ostao šokiran rezultatom referendumom koji je doveo do pregovora o izlasku prve članice iz Evropske Unije - Velike Britanije (Brexit) od njenog

osnivanja. Ništa manje iznenađenje nije izazvala i pobjeda Donalda Trumpa kao Predsjednika Sjedinjenih Američkih Država iako je možda sve više stručnjaka upozoravalo da bi se mogao desiti (Rodik, 2017).

Kako god populizam definirali, možda važnije pitanje tiče se samih uzroka koji su doveli do jačanja populizma i retorike izdvajanja iz posebno Evropske Unije, odcjepljenja dijelova država (Španija i Katalonija) ili generalnog kršenja već potpisanih i garantovanih prava i sloboda unije u određenim državama od strane izabраниh predstavnika (Poljska, Mađarska).

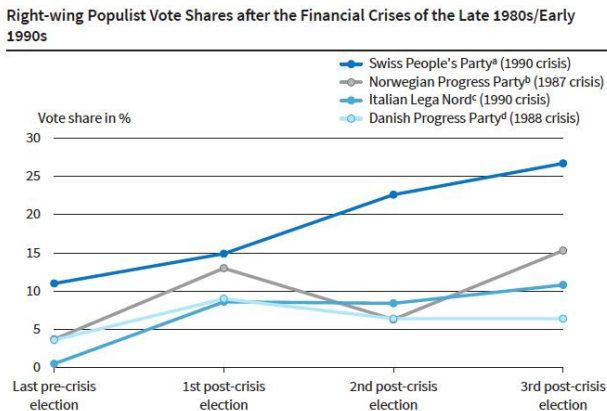
S obzirom na to da tematika populizma uzima sve više zamaha, srećom, sve je i više istraživanja šta je dovelo do stanja globalnog svijeta trenutno (ne samo u Evropi). Populizam ima mogućnost da naruši demokratske procese i iako se možda liberalnim stanovnicima ne čini kao logičan, potpuno bi pogrešno bilo ne sagledati zbog čega je došlo do populističkih kretanja u posljednje vrijeme i ne adresirati ih na adekvatan način. Naime, populizam upućuje na slabosti modernih demokracija te na političke vrijednosti, želje i afekte građana koji ostaju bez predstavnštva u političkoj areni. Populistički akteri svojom radikalizacijom politike mogu otvoriti pute k reduciranju ekonomskih nejednakosti i uključivanju većeg broja građana kao kritičkih aktera u političku sferu, kao i djelovati prema isključivanju, širenju netolerancije i daljnjem udaljavanju populacija od demokratskih načela. (Derado, 2011)

“Finansijska kriza je bila kap koja je prelila času” prema riječima Raghurama Rajana. Iako je svijet ostvario jedan od Milenijskih razvojnih ciljeva pet godina prije roka, onaj gdje

se stopa siromaštva upolovila 2010. godine u odnosu na 1999. godinu, po podacima Svjetske Banke, skoro pola populacije i dalje se bori da zadovolji osnovne životne potrebe što znači da je akumulirano bogatstvo koncentrisano u rukama nekolicine povećavajući možda subjektivan osjećaj većine populacije kako su socijalno, politički i ekonomski isključeni.

U prilog ovoj izjavi Rajana i statistici Svjetske Banke, stoje i preliminarni rezultati dvogodišnje studije Kiel Instituta koja se bavi mapiranjem populizma i ekonomskih preokreta od 1870-ih godina (Slika 1 npr. prikazuje glasanje za desničarske stranke u Švicarskoj, Norveškoj, Italiji i Danskoj kasnih 80-ih/ ranih 90-ih godina) koji ukazuje na jedan od potencijalnih uzroka – finansijske krize, odnosno posebno finansijska kriza 2008. godine koja je zahvatila skoro pa cijeli svijet.

Slika 1. Glasanje za desne populističke stranke nakon finansijskih kriza

Izvor: Funke, Trebesch, 2017

Talijanska bankarska kriza 1920. godine propelirala je Mussolinija na vlast; finansijska kriza u Njemačkoj 1930-ih godina je potpomogla nacističkoj stranci Njemačke da postane najveća stranka (i ostalo je historija, po izreci). Nakon 2008. godine, desnica i ljevica Evrope su uduplale svoje glasače u Francuskoj, Švedskoj, Finskoj, Holandiji, Portugalu.

Sama riječ populizam dolazi od latinske riječi za narod ("populus"), odnosno populizam se oslanja i crpi autoritet na podršci naroda. Pojam nije novi za 21. stoljeće, s tragovima već i u 1870-ih godina u Rusiji, te nekim od prvih analiza 1969. godine od strane Ernest Gellnera i Ghite Ionescu (LSE). Međutim, u odnosu na populizam "od prije," dio problema danas jeste da se proširio na skoro globalnom nivou i prijeti urušavanju institucija i multilateralnih odnosa koji su osnovani i ispregovarani posebno nakon Drugog svjetskog rata, i koje nisu "bez mana," ali su postavljene na temeljima pokušaja da se ratovi takvih razmjera više ne ponove (Cox, 2017).

Čini se da je većina populističkih političara uspjela ispričati priču razočaranim, nezaposlenim i osiromašenim glasačima kako su za njihove nedaće krivi neki drugi – bili to imigranti, momci iz Silikonske doline (Google, Facebook), bankari (ipak je finansijskom krah 2008. komandovao pad najveće investicione banke na svijetu / Lehman Brothers), eksperti i akademska elita (na posebnoj meti je George Soros) koja zagovara globalizaciju i liberalan poredak, te najčešće spomenuto ime nakon i tokom finansijskih kriza – Međunarodni Monetarni Fond (MMF).

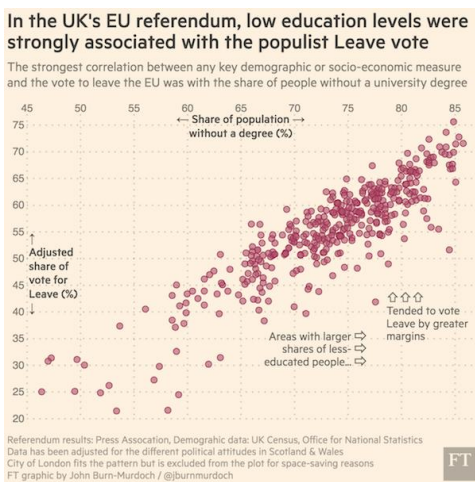
Način na koji su populistički političari apelirali na građane, međutim, u dosta slučajeva se pokazao kao netačan.

Druga razina uporabe pojma jest ona u političkom diskursu, pri čemu se izraz dominantno rabi u pogrđnom smislu, za označavanje političkih aktera koji nastupaju demagoški i skloni su davati nerealna i lažna obećanja kako bi zadobili potporu građana (Berto Šalaj, 2016). Najpoznatiji simbol Brexit kampanje je bio crveni autobus koji je obećavao da će sedmično 350 miliona funti biti vraćeno u budžet zdravstva Velike Britanije ako se ocijepi od Evropske Unije, zbog čega je trenutni premijer Boris Johnson čak i tužen (Bads-hah, 2019). Kada je inflacija u Turskoj porasla za 20%, Predsjednik Turske objasnio je to “voljom supermarketa” i “izdajničko profiterstvo,” umjesto tržišnim opadanjem vrijednosti lire i zabrinutosti investitora zbog političke situacije u zemlji (Yackley, 2019).

U našoj zemlji, Bosni i Hercegovini, čini se da su stranke naklonjene populističkoj retorici na vlasti od samog završetka rata 1995. godine, dijeleći zemlju na zemlju tri konstitutivna naroda, pa tako imamo i tri predsjednika na 3.5 miliona stanovnika kako bi svaki od njih predstavljao i branio “svoj narod” od onog drugog, i samim time vrlo neefikasnu državu-vladu kao najvećeg poslodavca u zemlji (po zaključcima Fraser Instituta iz Kanade BiH je na 127. mjestu po veličine vlade na svijetu) koja koči razvoj privatnog sektora i dovodi do, čini se, masovnog iseljavanja iz zemlje (Hu-seinović, 2019).

Uloga obrazovanja u načinu glasanja

Po brojnim analizama, jedan od glavnih faktora koji su donijeli glasove populističkim strankama (što desničarskim, tako i ljevičarskim) je bio nivo obrazovanja. U slučaju glasanja za Donalda Trumpa – u okruzima gdje je postotak ljudi imao većinom, srednjoškolsko obrazovanje, više je i ljudi glasalo za njega, odnosno Republikansku partiju. Čak i kada su se isključili drugi faktori, poput prihoda kućanstva, nezaposlenosti, rase, godina, najvažnija korelacija je ipak bio nivo obrazovanja (u ovom slučaju formalnog obrazovanja) (Brennan, 2016). Slični rezultati su se pokazali i u slučaju glasača u Velikoj Britaniji, po analizi Financial Times nakon referenduma gdje je Velika Britanija izglasala i pokrenula postupak izlaska iz Evropske Unije.

Izvor: *Financial Times*

Stoga, iako analize pokazuju nivo obrazovanja kao jedan od glavnih faktora glasačkog ponašanja, ipak bi bilo pogrešno zaključiti da je recimo imati minimalno fakultetsko obrazovanje za sve stanovnike neke zemlje (ili svijeta) faktor koji bi potpomogao da se populizam u današnje vrijeme smanji. Staviše, primjeri glasanja u npr. Skandinavskim zemljama ili Holandija, gdje su također populistički dobili više glasova nego ikada, koje se smatraju jednim od najnaprednijih i obrazovanih područja na svijetu. Više je riječ možda o samoj definiciji obrazovanja, o razlici između formalnog i neformalnog, te usađenih ličnih vrijednosti, posebno u svijetu gdje su nam sve informacije dostupne unutar jednog upita na Google pretraživaču.

Davne 1948, tačnije 10. decembra, na Općoj skupštini Ujedinjenih naroda u San Franciscu, donesena je Opća deklaracija o ljudskim pravima koja kaže: "Odgoj i obrazovanje mora biti usmjereno punom razvoju ljudske osobe i jačati poštivanje ljudskih prava i temeljnih sloboda. Ono mora promicati razumijevanje, snošljivost i prijateljstvo među svim narodima, rasnim ili vjerskim grupama te podupirati djelatnost Ujedinjenih naroda u održavanju mira."

Postavlja se pitanje da li bi glasači, opskrbljeni s više znanja, posebno onog možda neformalnog, koje se tiče globalnih tema i vezanog za ekonomska kretanja u zemlji i svijetu, bili u stanju prepoznati neistine (ili poluistine) koje im se plasiraju i na taj način spriječiti dalja cijepjenja i odvajanja zemalja, trgovinske i druge ratove.

Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD) definisala je finansijsku pismenost kao znanje i razumijevanje finansijskih koncepata i rizika, kao i vještine, motivacija i

samopouzdanje da se to znanje i razumijevanje primijeni kako bi se donosile efikasne odluke u različitim finansijskim kontekstima, unaprijedile finansijske dobrobiti pojedinaca i društva i omogućilo aktivno učestvovanje u ekonomskim zbivanjima (OECD, 2012). Međutim, po Slici 2 (ispod), na globalnom nivou, nivo finansijske pismenosti stanovništva je ispod 50%. Prednjače razvijene zemlje svijeta (Skandinavske zemlje, Sjedinjene Američke Države, Kanada, Australija s pismenošću populacije preko 60%), dok su zemlje u razvoju, uključujući i BiH najčešće ispod 40%.

Slika 2. Globalne varijacije u finansijskoj pismenosti
(% odraslih koji se smatraju finansijski pismeni)

Izvor: *S&P Global FinLit Survey*

Primarno istraživanje autora ovog teksta na temu finansijske pismenosti u BiH, koje je uključilo tri grupe stude-

nata i srednjoškolaca, pokazalo je da je 65% ispitanika nije znalo odgovoriti tačno na pitanje koje se smatra jedinim od osnovnim za ocjenu nivoa finansijske pismenosti (*Ukoliko imate 100KM na bankovnom računu i kamatnu stopu od 2%, koliko novca imate na kraju na računu nakon npr. dvije godine*), ili na koji način se recimo država finansira i koje su njene odgovornosti prema građanima. Možda onda ne bi ni trebalo čuditi kada na izborima u našoj zemlji redovno pobjeđuju iste stranke s manje više istom separatističkom retorikom posljednjih skoro četvrt stoljeća.

Zaključak

Može se doći do zaključka da je opće obrazovanje, bilo formalno ili neformalno, posebno ono koje se tiče ekonomskih kretanja i finansija jedne države, snažno povezano s populističkim pokretima s obzirom na to da se čini da UN-ova definicija iz 1948. godine nije u potpunosti zaživjela ni 70 godina nakon usvajanja. Brojne su studije pokazale kako je način promovisanja liberalnih vrijednosti upravo omogućiti ljudima da se više obrazuju (Norrlöf, 2019). Ponavljam, kao obrazovanje, u ovom slučaju ne uzimamo nužno izjave da su osobe s fakultetskim diplomama više obrazovane po UN definiciji – više je to stvar odgoja i obrazovanja koji usađuje liberalne vrijednosti i kritičko razmišljanje da se bar prepoznaju osnovane sumnje da određene populističke izjave lidera kako u Evropi, Americi pa i BiH nužno ne moraju biti istina ili biti dobre za funkcionalno društvo dugoročno gledajući.

Naida Čamdžić je završila Američki Univerzitet u Bosni u Hercegovini, u saradnji sa State University of New York, kao prva generacija studenata sa diplomom BBA, koncentracija Bankarstvo i Finansije. Radila je nešto manje od dvije godine kao Associate u PwC revizorskoj kući u Sarajevu, i pet godina u Evropskoj Banci za Obnovu i Razvoj u Sarajevu i Londonu kao analitičar te Project Leader. Posebno kroz rad u EBRD-u, imala je priliku raditi na različitim projektima od finansiranja SME kompanija BiH (kredit, kvazi-equity i equity), i finansijskog sektora (banaka) Evropske Unije (ponajviše Poljska, Grčka, Slovačka, Rumunija) kroz programe poboljšanja energetske efikasnosti, dokapitalizacija, i covered bonds. Nakon završenog MA studija na Hochschule Furtwangen (u suradnji sa Institutom za Kulturnu Diplomaciju Berlin) na programu Međunarodnih Odnosa i Kulturne Diplomacije, radi kao Konsultant u GFA Consulting Group (Hamburg) na projektima razvoja privatnog sektora EMENa regije.

POPULIZAM KAO FAKTOR DEZINTEGRACIJE BOSANSKOHERCEGOVAČKOG PRAVNOG PORETKA

Nurkić Benjamin

Uvod

Politički populizam predstavlja sredstvo političkih elita kojima je cilj dezintegracija pravnog poretka države u kojoj su na vlasti ili u kojoj pretenduju na vlast, kako bi proširile svoje nadležnosti i moć djelovanja. Da bi uspjeli u svome naumu, političkim elitama je potrebna legitimacija za mjere koje su predvidjeli u svome djelovanju, koju će dobiti uslijed predviđanja rezultata koji su bazirani na populizmu. Legitimacija za mjere političkih elita dolazi od javnog mnijenja, koji će podržati takve političke mjere zbog pogodnosti rezultata koje su političke elite predvidjele.

Liberalne države su definisane kao pravne države, bazirane na vladavini prava (Vergotini, 2015). Pogrešno je smatrati da će samo demokratsko uređenje, kao prosta vladavina većine, uspjati da spriječi populistička djelovanja određenog kruga političkih elita. Ustvari, demokratija je populističkim politikama vjetar u leđa zbog toga što demokratija omogućuje svim zainteresovanim političkim organizacijama da se takmiče za podršku pojedinaca, a samim time i za vlast.

Idealan sistem za populizam se približava izravnoj demokratiji u kojoj građani imaju posljednju riječ u donošenju svih najvažnijih političkih odluka (Šalaj, 2012). Pošto vladavina prava ograničava političke elite, a ne “prosta volja većine”, političke elite će svoju borbu usmjeriti protiv institucija vladavine prava, a ne naroda, a u svojoj borbi će se pozivati na demokratsku volju naroda koji im je izvor legitimiteta. Jer, političke elite mogu lakše zvesti populizmom javno mnijenje - narod, ali ne i institucije zadužene za očuvanja vladavine prava. Ali, i institucije koje štite vladavinu prava mogu oslabiti uslijed pritiska javnog mnijenja, koje je zavedeno populističkim obećanjima. Zbog toga će političke elite pokušati da što više obesmisle i diskreditiraju institucije koje su zadužene da ograničavaju njihovu samovolju, a taj će plan najbolje postići ako javno mnijenje okrenu protiv tih institucija. Političke elite se mogu populizmom služiti kako bi svoje političke mjere stavili u centar političkog diskursa i kako bi ih na kraju sproveli, a za takve mjere motiv može biti dolazak na vlast ili jednostavno ostanak na vlasti. A populizam služi i onim političkim elitama koje nemaju nikakve konkretno zamišljene mjere koje žele sprovesti, nego jednostavno im je cilj ostanak na vlasti.

Populizam je najopasniji neprijatelj pravne države, jer on ne crpi snagu iz moći uskog kruga pojedinaca, već od širokih narodnih masa koje imaju snagu da naruše liberalno demokratski poredak. Populizam u Bosni i Hercegovini predstavlja opasnost, jer osim što predstavlja opasnost za pravni poredak, on je također opasnost za samu državnost Bosne i Hercegovine. Multietničnost Bosne i Hercegovine je jedna od pozitivnih specifikuma naše države, ali je i prijetnja ako se koristi u populističke svrhe. Populizam određenih politi-

čkih elita ističe etničku pripadnost, zanemarujući da su svi pripadnici konstitutivnih naroda prije svega državljani Bosne i Hercegovine. Etnocentrizam u formi populizma služi da se dezintegrirše pravni poredak Bosne i Hercegovine, ističući interese etničkih grupa ispred interesa države.

Vladavina prava i populizam političkih elita

Razlika između prosperitetnih i neprosperitetnih država je u karakteru državnih institucija. Prosperitetne države imaju inkluzivne političke i ekonomske institucije, dok one neprosperitetne države imaju ekstraktivne političke i ekonomske institucije. Za dugoročan i stabilan razvoj određene države, državi je potrebno da su i političke i ekonomske institucije inkluzivne, jer ono što može zavarati je da političke institucije koje su ekstraktivne, pretvore ekonomske institucije u djelomično inkluzivne, što može u kratkom roku rezultirati progresom. Ali na duži vremenski period neophodno je da političke institucije budu inkluzivne, jer one predstavljaju podlogu za dugoročni razvoj ekonomskih institucija (Asemoglu, Robinson, 2014). Političke elite koje su ekstraktivnog karaktera, da bi održale svoju vlast i podršku javnog mnijenja, moraju stvoriti privid progresa, a to će najbolje postići onim mjerama koje neće suštinski mijenjati političku podlogu. Jer u slučaju da svoje djelovanje usmjere ka istinskim reformama, takve političke elite bi izgubile svoju moć. Ekonomska uloga države ne može stvoriti prosperitet u onoj mjeri u kojoj stabilan politički poredak zasnovan na vladavini prava omogućava stvaranje prosperiteta.

Ekonomске reforme i liberalizacija tržišta, neće imati efekta bez efikasno pravnog okvira baziranog na vladavini prava. (Fukujama, 2007). Ali, koliko je sam političkopравни okvir bitniji od ekonomske uloge države, toliko je lakše promovisati ekonomsku ulogu države u sferi javnog mijenja. Zbog toga one političke elite koje imaju za cilj ostanak vlasti i održavanje ekstraktivnih političkih institucija, koristi će određene ekonomske mjere koje će stvoriti privid prosperiteta, u formi populizma, predstavljajući sebe kao faktor progresa. Problem kod vladavine prava i inkluzivnog pravnog poretka je što rezultati dolaze sporo, i zbog toga se, ponekad, javno mnijenje okreće političkim snagama koje obećavaju brzi progres, a za to im je podloga reforme bazirane na populističkim obećanjima.

Pokazatelj koliko je bitnije da država ima stabilan političko pravni okvir, nego da se određene ekonomske mjere ispune, koje bi narušile taj političko pravni poredak, je primjer odluke Vrhovnog suda Sjedinjenih Američkih Država (dalje: Sjedinjene Države) u vrijeme kada je Franklin Ruzvelt predlagao set mjera za ekonomski oporavak države nazvan Nju Dil. Taj set zakona je predviđao veće uplitanje države kroz reformu penzionog i socijalno osiguranja, povećanja prava radnika i veće uplitanje države u regulisanju industrije. Prvi zakon koji nije odobren od strane Vrhovnog suda je Zakon o nacionalnom industrijskom oporavku. Ruzvelt je imao sumnju da neće uspjeti progurati ostali set mjera zbog snage Vrhovnog suda, pa je odlučio da oslabi njegovu moć u sistemu Sjedinjenih Država. Iako je Demokratska stranka činila većinu i u Predstavničkom domu i u Senatu, za reformu Vrhovnog suda nije dobio podršku Senata. Smanjenje moći Vrhovnog suda Sjedinjenih Država bi ugrozilo balans

između izvršne, zakonodavne i sudske vlasti i bio bi narušen princip vladavine prava, što se desilo u Peru i Venecueli kada su Fudžimori i Čavez pozvali narod da ih podrži u zatvaranju Kongresa, pošto je isti odbio da sarađuje. Odmah poslije toga su izglasali nove ustave kojima su uvećali moć predsjednika (Asemoglu, Robinson, 2014). Iako, pokazat će se, Nju Dil bio dobar za Sjedinjene Države, od ključnog značaja za održivi razvoj Sjedinjenih Država je bilo to da Ruzvelt nije uspio u namjeri da ograniči ulogu Vrhovnog suda. Zaključak je bio da je mnogo bitnije očuvanje američkog ustavnog sistema od usvajanja nekog zakona (Hayek, 1998). Da je smanjena moć Vrhovnog suda, efekti Nju Dila bi se osjetili određeni vremenski period, ali kasnije bi se osjetili efekti toga što je princip vladavine prava narušen i što je ograničena uloga Vrhovnog suda. Što znači da je zadržavanje uloge Vrhovnog suda bez smanjenja ovlasti imalo veći značaj na duži vremenski period i od samog Nju Dila. Dok sa druge strane, Venecuela i Peru uslijed populizma kojim je narod bio zaveden, uvećali moć predsjednika, a samim time i Čaveza i Fudžimoria.

Negativni primjer odnosa političkih elita prema ustavno pravnom okviru nalazimo u dva bivša totalitarna režima. Jednostavno zanemarivanja ustava, time i izlaženja iz ustavno pravnog okvira, je karakteristika totalitarnih režima, kao što su bili komunistički u Sovjetskom Savezu i nacistički u Njemačkoj. Dok je Sovjetski Savez donio ustav 1936. godine kojeg se režim nije pridržavao, nacistički režim uopće nije odlučio da mijenja Vajmarski ustav koji je bio na snazi i prije njihovog dolaska na vlast (Arent, 1998). Kako je predsjednik Sovjetskog vrhovnog suda 1927. godine u priručniku za privatno pravo objasnio: “Komunizam ne znači pobjedu

socijalističkog prava, već pobjedu socijalizma nad svakim pravom, pošto će ukidanjem klasa sa suprotstavljenim interesima, pravo potpuno nestati” (Hajek, 1998). Jednostavno zanemarivanja ustavno pravnog okvira, je odlika samovolje političkih elita, koju svoju samovolju legitimišu podrškom naroda koju dobivaju na izborima. Ali, podrška naroda ne može biti opravdanje za kršenje ili zanemarivanje ustavno pravnog okvira koji je trenutno na snazi.

Reforme ili politički populizam?

Bosanskohercegovačke političke institucije su vrlo ekstraktivne, jer im je i sam ustav omogućio tako djelovanje, ograničavajući učestvovanje svih građana u političkom životu države. Iako Bosna i Hercegovina ima, i po međunarodnom pravu i po vlastitom ustavu, obavezu da mijenja ustav kako bi bio u skladu sa liberalno demokratskim principima, kako je to i objašnjeno u presudama Evropskog suda za ljudska prava (Begić, 2010). Političke elite su se odlučile da se bave prividnim reformama koje su populističke i koje ne donose stvarne promjene. Osnovni problem koji bi Bosna i Hercegovina morala riješiti je uspostavljanje inkluzivnih političkih institucija baziranih na principu vladavine prava. Sve dok političke elite ignorišu presude Evropskog suda za ljudska prava, bilo kakve mjere političkih elita, ma koliko izgledale progresivno, neće utjecati na dugotrajni progres države. Reformska agenda je primjer ignorisanja istinskih problema sa kojim se suočena Bosna i Hercegovina. Glavni problem je što se reformska agenda vladavinom prava bavi

na kozmetički način, i sve mjere koje je reformska agenda predvidjela u dijelu vladavine prava su upotrebljive kada ustavno pravni poredak funkcionira bez opstruiranja političkih elita. Pošto u Bosni i Hercegovini pripadnici pojedinih političkih elita javno mogu govoriti kako neće provoditi odluke Ustavnog suda, a za to krivično neodgovarati, besmisleno je se baviti nižim pravnim pitanjima od ovog. Jer, ako političke elite mogu javno zagovarati nepoštovanje Ustava, koju odbranu država može više koristiti u ograničavanju samovolje političkih elita. Drugo, reformska agenda se ni na jednom mjestu ne bavi pitanjima provedbe presuda Evropskog suda za ljudska prava, a kao što smo naveli ona su i ustavna i međunarodna obaveza naše države. Ipak, reformska agenda nije populistička agenda, jer ona predviđa dobar set ekonomskih, socijalnih i upravnih reformi koje mogu dati dobre rezultate, ali bez osnaživanja mehanizma zaštite ustava, takvi rezultati će biti kratkotrajnog karaktera. Zbog toga političke elite u Bosni i Hercegovini reformsku agendu koriste u formi populizma, kako bi iz političkog diskursa izbacili svoje ustavne i međunarodne obaveze.

Osim što su političke elite u Bosni i Hercegovini ignorišu svoje međunarodne i ustavne obaveze, one donošenjem novih zakona u sklopu reformske agende, u nekim slučajevima, krše ustav. Razlog toga je što populističkim mjerama pokušavaju stvoriti zadovoljstvo kod javnog mnijenja, ali ne rijetko iste te mjere nisu u skladu sa ustavnim poretom države. Pa se zakoni donose kršenjem parlamentarnih procedura, sve pod izgovorom hitnosti zakona, pa ti zakoni zbog same procedure budu proglašeni neustavnim. Tako je Ustavni sud Federacije Bosne i Hercegovine proglasio neustavnim Zakon o radu FBiH, zbog toga što su prekršene pro-

cedure propisane u poslovniku Doma naroda FBiH. Dio dispozitiva presude glasi:

“Utvrdjuje se da je 4. vanredna sjednica Doma naroda Parlamenta Federacije Bosne i Hercegovine od 30.07. 2015. godine u dijelu odlučivanja po tački 2. Dnevnog reda – Prijedlog Zakona o radu, održana u suprotnosti sa Poslovníkom Doma naroda Parlamenta Federacije Bosne i Hercegovine (“Službene novine Federacije BiH”, br. 27/03 i 21/09), a time i Ustavom Federacije Bosne i Hercegovine, čime su povrijeđena ustavna prava grupe delegata Doma naroda Parlamenta Federacije Bosne i Hercegovine. 2. U skladu sa tačkom 1. izreke ove presude, Zakon o radu (“Službene novine Federacije BiH”, broj 62/15) je donijet suprotno Poslovníku Doma naroda Federacije Bosne i Hercegovine i Ustavu Federacije Bosne i Hercegovine, te se vraća u fazu predlaganja tog zakona u Dom naroda Parlamenta Federacije Bosne i Hercegovine, s tim da se poslovnički rokovi imaju računati počev od dana objavljivanja ove presude u “Službenim novinama Federacije BiH.”

Ali hitnost ili ubrzanost mjera je obilježje populističkih politika, jer one obećavaju brzi rast i progres, ali ustvari do rasta i progressa dolazi postepeno sa stabilnim političko pravnim okvirom, gdje političke elite svoje djelovanje usmjerauju unutar navedenog okvira.

Uloga ustavnog suda BiH i populizam političkih elita

Ustav, kao najviši pravni akt (Kelsen, 2012), je oslonac bez kojeg vladavina prava u određenoj državi se ne može efikasno implementirati. Ustav nije akt koji samo ograničava samovolju elita na vlasti, nego i samovolju naroda koja može, u slučaju neograničavanja, prerasti u tiraniju većine (Mill, 1988). Političke elite koje ne žele da uspostave državu sa efikasnim djelovanjem vladavine prava, zbog svojih partikularnih interesa, uvijek će institucije koje su zadužene za uspostavljanje vladavine prava prikazati kao neprijateljske ili će pokušati ovladati njima. Kao jedan od meta napada političkih elita u Bosni i Hercegovini je Ustavni sud. Iako u Bosni i Hercegovini političke elite teško postižu konsenzus, intenzitet utjecaja na Ustavni sud je karakterističan za sve vladajuće političke elite. Političke elite diskreditiranjem uloge Ustavnog suda, obesmišljavaju cijeli pravni poredak, jer Ustavni sud je institucija koja štiti vrhovni pravni akt na kojem cijeli pravni poredak počiva. Diskreditiranje uloge Ustavnog suda za neke političke elite ima za cilj dezintegraciju cijelog pravnog poretka, dok za druge političke elite je stvar dnevno političkih radnji koje nemaju dublju pozadinu, osim ispunjenja trenutnih političkih ciljeva. Dokaz nepoštovanja Ustavnog suda su problemi oko implementiranja odluka istog, ali političke elite su za neimplementiranje odluka uvijek nalazili populističke izgovore koji, naravno, nisu bili zasnovani na pravnoj argumentaciji.

Populistička formulacija političara kada se želi osporiti odluka Ustavnog suda je da u njemu odlučuju dva Bošnjaka,

dva Hrvata, dva Srbina i tri stranca. Ovakve formulacije nisu produkt slučajnosti, nego produkt malicioznog ponašanja političkih elita, jer one Ustavni sud žele predstaviti kao sud u kojem sjede pojedinci koji predstavljaju interese konstitutivnih naroda, a ne pojedinci koji su zaduženi da štite ustav. Odredbe Ustava glase:

“Ustavni sud Bosne i Hercegovine sastoji se od devet članova. a) Četiri člana bira Predstavnički dom Federacije, a dva člana Skupština Republike Srpske. Preostala tri člana bira predsjednik Evropskog suda za ljudska prava nakon konsultacija sa Predsjedništvom. b) Sudije će biti istaknuti pravnici visokog moralnog ugleda. Svako ko udovoljava takvoj kvalifikaciji i ima pravo glasa može biti imenovan za sudiju Ustavnog suda. Sudije koje bira predsjednik Evropskog suda za ljudska prava ne mogu biti državljani Bosne i Hercegovine ili bilo koje susjedne države”.

Što znači da ustav ne poznaje etničku pripadnost samih sudija Ustavnog suda, nego samo njihove pravne i moralne kvalifikacije. Još jedna populistička formulacija kojim se služe političke elite su da je Ustavni sud donio odluku preglasavanjem predstavnika nekog od konstitutivnih naroda. Kao prvo, Ustavni sud ne donosi odluke glasanjem poput zakonodavnih organa, nego se donosi u formi odluke na koju može postojati izdvojeno mišljenje, koje može rezultirati potpunim ili djelomičnim neslaganjem sa datom odlukom. Kao drugo, sudije ne predstavljaju konstitutivne narode, nego su oni sudije visokih pravnih i moralnih kvalifikacija čija je jedina obaveza poštivanje i čuvanje ustava.

Ni same sudije Ustavnog suda nisu imuni na politički populizam, što dokazuju obrazloženja njihovih odluka o pitanjima koja su se nalazila pred Ustavnim sudom. Za primjer ćemo uzeti izdvojeno mišljenje prof. Vitomira Popovića, koji je imao izdvojeno negativno mišljenje u vezi odluke Ustavnog suda povodom apelacije Alije Izetbegovića, koje se odnosila na konstitutivnost naroda na cijelom prostoru Bosne i Hercegovine. Tako prof. Vitomir Popović u svom izdvojenom mišljenju kaže:

“Analizom člana 1. paragrafa 3. Ustava BiH doći ćemo do zaključka da i sam Ustav BiH polazi od entiteta kao država članica.”

Interesantno je da Ustav BiH ni na jednom mjestu ne govori o entitetima kao državama (Trnka, 2002). Formulacija koju Ustav BiH koristi je:

“Bosna i Hercegovina se sastoji od dva entiteta: Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske (u daljem tekstu “entiteti”).”

Populistički pokušaji da se entiteti prikažu kao države, nema osnova u državno pravnoj teoriji. Entiteti ne mogu se nazivati državama jer nemaju suverenitet, kao jedan od glavnih elemenata državnosti (Marković, 2012).

I sudije koji predstavljaju Bosnu i Hercegovinu u Evropskom sudu za ljudska prava nisu imuni na političke populizme. Tako u presudi Sejdić Finci, Evropskog suda za ljudska prava, sudija koji dolazi iz Bosne i Hercegovine je u svom obrazloženju negativno izdvojenog mišljenja koristio populističke formulacije. U izdvojenom mišljenju sudije Mijović stoji:

*“Nakon što su gospodari rata odlučili da postanu i gospodari mira, poslije dugih i teških pregovora političkih predstavnika Bošnjaka, Hrvata i Srba a pod nadzorom međunarodne zajednice, kreirali su državu bez prese-
dana, oblika potpuno nepoznatog međunarodnom i
ustavnom pravu.”*

Ovakvo obrazloženje je ustvari nije plod pojedinačnog mišljenja, nego planiranog mijenjanja pravnih činjenica. Kao prvo Dejtonski mirovni ugovor nije rezultat pregovora triju konstitutivnih naroda, nego tri države tj. Republike Bosne i Hercegovine, Republike Hrvatske i Savezne Republike Jugoslavije. A kao drugo Bosna i Hercegovina nije kreirana Dejtonskim mirovnim ugovorom, nego je samo nastavila svoj državno pravni kontinuitet, samo sa različitim unutrašnjem uređenjem. Što potvrđuje i član 1 Ustava BiH:

“Republika Bosna i Hercegovina, čije je zvanično ime od sada “Bosna i Hercegovina”, nastavlja svoje pravno postojanje po međunarodnom pravu kao država, sa unutrašnjom strukturom modificiranom ovim Ustavom, i sa postojećim međunarodno priznatim granicama. Ona ostaje država članica Ujedinjenih naroda i može kao Bosna i Hercegovina zadržati članstvo ili zatražiti prijem u organizacijama unutar sistema Ujedinjenih naroda, kao i u drugim međunarodnim organizacijama.”

Populističkim formulacijama političke elite žele da mijenjaju pravo, ali ne na formalan način, kroz komplikovanu zakonodavnu proceduru, nego na način da kontinuiranim ponavljanjem svojih populističkih formulacija, one postanu pravne činjenice. Naravno, ako se javno mnijenje ili dio javnog mnijenja ne slaže sa odlukom Ustavnog suda, prije će

razlog neslaganja pronaći u populističkim objašnjenjima političkih elita, nego u sagledavanju objektivne stvarnosti i pravnih činjenica.

Zaključak

Populizam zbog snage koje može proizvesti je ozbiljan neprijatelj pravnoj državi. U Bosni i Hercegovini populizam ima dublju podlogu, što znači da populizam služi ne samo da se zadovolje određeni partikularni interesni, nego da se samo postojanje Bosne i Hercegovine obesmisli, kroz obesmišljavanje ključnih državnih institucija, kao što je institucija ustavnog suda. Etnocentrističke politike se koriste etničkim populizmima mijenjajući karakter državnih institucija stavljajući etničku pripadnost u prvi plan.

Problem Bosne i Hercegovine je što ne postoje dovoljno jake političke snage koje bi krenule putem istinskih reformi, a to bi prije svega bilo osnaživanja principa vladavine prava. Inkluzivizacija političkih institucija je neophodna reforma u Bosni i Hercegovini, ali za nju ne postoji konsenzus niti dovoljno htijenje političkih elita. Usklađivanje bosanskohercegovačkog političko pravnog sistema sa liberalno demokratskim sistemima je ustavna i međunarodna obaveza vladajućih političkih elita, a ne stvar dogovora kako određene političke elite žele predstaviti. Nepostojanje dovoljno jakih pravnih mehanizama koji bi sankcionisali neizvršavanje ustavnih i međunarodnih obaveza, je razlog zašto političke elite imaju dovoljan prostor za populističko djelovanje. Nejačanjem mehanizama koji bi trebali sankcionisati populizam koji izlazi iz ustavno pravnog okvira, je dodatni motiv za one politike koje žele dezintegrisati državno pravni porredak. Besmisleno se baviti ekonomskim reformama, ako se ustavne i međunarodne obaveze ne izvršavaju. Jer, kako smo vidjeli na primjeru Sjedinjenih Država, mnogo je bitnije da

se zadrži stabilan ustavno pravni poredak, nego da se doneše određen zakon ili mjera. Ali, mnogo se lakše baviti pitanjima oko kojih postoji barem minimalni konsenzus političkih elita, nego pitanjima koja su ključna za opstojnost i prosperitet, a koja zahtijevaju da etnocentrističke politike napuste svoje etno populizme. Ustavni sud je najbolji primjer kako etnocentrističke snage populizmom pokušavaju nametnuti etničke principe, gdje oni uopće nisu navedeni. Naravno, takvo maliciozno ponašanje je stvar pokušaja mijenjanja karaktera, ne samo institucija, već i karaktera same države Bosne i Hercegovine. Odustajanje od pravne države i izvršenja ustavnih i međunarodnih obaveza i ne osnaživanje mehanizama za efikasno djelovanje vladavine prava je samo motiv za nastavak dalje dezintegracije Bosne i Hercegovine koja se vrši od strane etnocentrističkih snaga. Skretanje od navedenih prioriteta samo pomaže etno populističkim politikama, koje bi se morale redukovati osnaživanjem pravne države. Nedovoljan interes za navedene prioritete u istoj mjeri vodi Bosnu i Hercegovinu u dalju dezintegraciju, koliko i etno populističke politike dezintegrišu pravni poredak Bosne i Hercegovine.

Nurkić Benjamin je magistrant na Pravnom fakultetu Univerziteta u Tuzli. Pravni fakultet je završio 2017. godine na istom fakultetu na kojem trenutno pohađa master studije. Uža naučna oblast kojom se bavi je državno i međunarodno javno pravo. Trenutno obavlja pripravnički staž kao pravnik. Učesnik je mnogobrojnih seminara i radionica na temu prava, ekonomije, filozofije, sociologije.

POLITIKA IDENTITETA KAO FORMA POLITIČKOG POPULIZMA

Aldina Jahić

Iako se u jednom momentu činilo da liberalno-demokratski poredak doživljava svoj trijumf u posljednjih nekoliko godina imali smo priliku svjedočiti brzim i nepredvidljivim promjenama na političkoj sceni koje se ogledaju u rastu populizma, nacionalizma i sličnih pokreta. Paralelno sa tim pokretima na političkoj sceni, u javnom diskursu postaje aktuelno pitanje politike identiteta ali i upozorenja o narušavanju liberalno-demokratskog poretka. Glavna intencija autora sadržana je u pokušaju da se objelodani sam fenomen politike identiteta i uslovi pod kojim ona postaje forma političkog populizma.

Umjesto uvoda. Šta je identitet?

Pojam identiteta možemo pratiti još od vremena Platona, Euklida, Aristotela i drugih antičkih filozofa i naučnika. Aristotel ga je u svojoj Metafizici odredio kao istost, grč. *Τὰ αὐτότης*, lat. eadem, odnosno kao “jednost bitka” (Met. 1018a5). Drugim riječima, Aristotel je princip identiteta odredio kao princip mišljenja prema kojemu ono što je istinito mora sa sobom biti podudarno, svako je biće to što jeste i ne može biti nešto drugo. Ovo Aristotelovo određenje će u 18. stoljeću njemački filozof i matematičar Gottfried Wil-

helm Leibniz simbolički predstaviti kao $A=A$, $A\neq B$. Sa polja logike, matematike i fizike pojam i problematika identiteta se u novovjekovnom periodu seli u oblast društveno-humanističkih nauka i postaje jedno od ključnih pitanja. Engleski filozof John Locke je prvi koji je upotrijebio pojam ličnog identiteta. S obzirom da sve što postoji, postoji u vremenu i da ova kategorija sa sobom donosi promjenljivost Locke u svom eseju "Ogledi o ljudskom razumu" ovaj pojam problematizira počevši sa pitanjem: "Ako se vrijeme stalno mijenja kako ja mogu znati da sam i dalje ja?" Locke postavlja kao pretpostavku postojanje principa svijesti o sebi, koja koristeći se mehanizmima sjećanja omogućavaju identitetima kontinuitet u vremenu. Kakvim sadržajem će ta svijest - neispisana ploča našeg uma biti ispisana ovisi o iskustvima koje doživljavamo tokom života. Činjenica da su ljudi po svojoj prirodi društvena bića, da se od momenta rođenja do momenta smrti nalazimo u međuodnosu sa drugim ljudima, društvenim grupama i zajednicom, sasvim sigurno uslovljava naš lični identitet. Porodica, kao primarna društvena grupa, je prva koja nam usađuje vrijednosti, stavove i vjerovanja, međutim ona obično te stavove, vrijednosti i vjerovanja prenosi u zavisnosti na širu društvenu zajednicu u kojoj se nalazi, kulturu i tradiciju kojom je ista oblikovana, religijsku, etničku, nacionalnu ili klasnu pripadnost. S obzirom na to da ove kategorije postaju bitan izvor našeg identiteta autori koji su se bavili ovom problematikom uvidjeli su potrebu za diferencijacijom ove dimenzije identiteta nazvavši je kolektivni identitet. Kolektivni identitet se obično definira kao "skup elemenata koje prepoznamo kao zajedničke svima nama i dostatne da bismo se držali zajedno, da bismo osjetili ono "mi" (Cerutti, 2006).

Identitet, prema svemu navedenom, predstavlja ontološku nužnost, dinamičnu i promjenljivu kategoriju koja podrazumijeva refleksivnu svijest, višedimenzionalnu kategoriju koja podrazumijeva skup različitih obilježja pojedinca, individualnu kategoriju - ono po čemu se pojedinac razlikuje od drugih, kolektivnu kategoriju - ono po čemu je pojedinac sličan sa određenom skupinom ljudi. Identitet, također, predstavlja i jedan oblik paradoksa u okviru koga se odvija "neprestano pregovaranje individue sa društvenim svijetom koje pomaže u stvaranju i uobličavanju njegovog odnosno njenog sebstva" (Gidens, 2007).

Politika identiteta

Politika identiteta je pojam koji se koristi da bi se opisalo stanje u okviru koga ljudi svoje političke pozicije zauzimaju na osnovu nekog kolektivnog identiteta: nacionalnosti, rase, seksualnosti, religije, a ne na širokim političkim shvatanjima. Sam pojam je u javni diskurs ušao u upotrebu u drugoj polovini dvadesetog stoljeća, onda kada se pokušala objasniti pojava sve većeg broja društvenih pokreta: pokret za građanska prava, drugi val feminizma, LGBT pokret, ekološki pokret.

Konformirajući se u društvene skupine putem zajedničkih obilježja pojedinci postaju svjesni ne samo svog položaja u okviru te skupine i svoje sličnosti sa njom nego i onoga po čemu je ta društvena skupina različita od drugih. Taj odnos "mi i drugi" nužno dovodi do preispitivanja položaja jedne društvene skupine u odnosu na drugu u okviru

društvenog sistema kao i njene uključenosti ili isključenosti u društvene institucije. Društveni pokreti koji su obilježili drugu polovinu dvadesetog stoljeća nastali su upravo kao posljedica takvog preispitivanja. Ono što je zajedničko i pokretu za građanska prava, feminističkom i LGBT pokretu jeste organizovanje i kolektivno djelovanje uslijed postojanja svijesti o vlastitoj homogenosti i marginalizovanosti, a u cilju borbe za socijalnu uključenost i ostvarivanje jednakih prava. Uzevši u obzir posljedice i promjene u društvenoj strukturi koju su izazvali ovi pokreti vidimo, dakle, da je identitet neodvojiv od politike jer on kao takav sa sobom nosi političku svijest, uslovljava političko djelovanje i postaje nositelj političke kulture, "pojedincima omogućava afirmaciju individualnosti, a kolektivima unutarstemska ili anti-stemska djelovanje" (Kalanj, 2010). Vodeći se ovim primjerom vrlo lako možemo doći do zaključka da politika identiteta predstavlja oblik borbe za demokratsku pravdu i prema tome služi kao emancipatorski potencijal koji u liberalno-demokratski poredak unosi različitost kolektivnih identiteta pod paradigmom jednakosti. Takav zaključak bi bio tačan ali u isto vrijeme naivan i nedovoljno promišljen, jer je takva implikacija politike identiteta samo jedna strana medalje. Druga strana medalje se ogleda u dvije značajke.

Kada bismo fenomen kolektivnih identiteta analizirali do njihovih krajnosti u samoj srži pronašli bismo čovjeku potrebu za sigurnošću i pripadanjem. Čovjek kao razumno biće koje "ima svijest o samome sebi, svom bližnjem, o svojoj prošlosti i o mogućnostima svoje budućnosti" (From, 2013), mogućnost izolovanosti doživljava kao tjeskobu, biti izolovan znači biti "bez imalo sposobnosti da se upotrijebe vlastite snage" (From, 2013). Već je u 4 st.pr.n.e. Aristotel pre-

poznao čovjeka kao zoon politikon – biće koje bez zajednice ne može opstati, a u 20. stoljeću baveći se istim pitanjem Abraham Maslow konstruišući ljudsku ljestvicu potreba, potrebu za sigurnošću i potrebu za pripadanjem stavlja na drugo odnosno treće mjesto. Za razliku od plemenskog čovjeka koji bira prolazan i periodičan oblik udruživanja, moderni čovjek bira “sjedinjavanje zasnovano na konformizmu, na prilagođavanju grupi, njenim običajima, postupcima i vjerovanjima” (From, 2013). Međutim, ljudskom potrebom za sigurnošću moguće je lako manipulirati od strane vođa političke zajednice, čime i identitet postaje krhka forma za unošenje sadržaja koji dolazi izvana. U društvenim naukama je već općeprihvaćeno da su primjerice i nacija i etnicitet političke tvorevine, nastale putem ideoloških djelovanja, a ne putem postajanja zajedničkog jezika ili kulture. Tu na snagu dolaze teorije prema kojima kolektivni identiteti ustvari predstavljaju vještački izazvan fenomen od strane političkih vođa jer je kolektivnom sviješću lakše upravljati nego individualnom. U totalitarnim režimima stepen konformizma je visok i on se postiže putem prisile i represije nad individuumom. U demokratskom sistemu koji je svojim suštinom individualistički i ne služi se prisilom ili represijom non-konformizam je moguć, ali je stepen konformizma svedeno visok i postiže se metodama sugestije, propagande tj. populističkim politikama

Izgradnja kolektivnih identiteta, kao što je to istakao Manuel Castells, je uvijek označen odnosima moći. Kolektivne identitete odlikuje snažan osjećaj pripadnosti istom skupu vrijednosti, međusobne tolerancije i učešću u kreiranju zajedničke sudbine. Taj osjećaj često dovodi do krajnosti, stanja opsesije i patoloških primjera kolektivnih identiteta “jer

identitet postaje određen u smislu ne samo onog što on jeste ili nije, nego i protiv čega je” (Cerutti, 2006). Patološki kolektivni identiteti su uvijek praćeni osjećajem superiornosti nad nekom drugom grupom ili grupama koje se posmatraju neprijateljski i nerijetko završava nasiljem, stigmatiziranjem i marginalizovanjem drugih grupa. Upravo u tome se ogleda i paradoks politike identiteta jer dok sa jedne strane predstavlja sredstvo marginalizovanih društvenih grupa u borbi za ostvarivanje prava i jednakosti, drugim društvenim grupama služi kao sredstvo proširivanja i racionalizacije vlastite dominacije.

Politika identiteta i populizam

Politika identiteta sa svim svojim značajkama i implikacijama uvijek predstavlja i formu populizma. Populizam predstavlja oblik političke kulture koja za cilj ima osvajanje ili zadržavanje vlasti kako bi se proširile nadležnosti i moć djelovanja političkih elita koje oslanjajući se na narod i njegovo nezadovoljstvo dobivaju politički legitimitet. Populisti, dakle, svoj legitimitet crpe iz naroda, međutim, to ne treba pomiješati sa vladavinom naroda kao jednim od demokratskih principa, jer je populizam u svojoj srži demagoški, antiindividualistički i antidemokratski.

Francis Fukuyama, američki politolog i autor, je devedesetih godina dvadesetog stoljeća proglasio “kraj historije” do koje dolazi trijumfom liberalne demokratije nad nedemokratskim totalitarnim režimima. I zaista neko vrijeme se činilo da zapadna ideja individualizma potiskuje istočnu ideju kolektivizma. Međutim, posljednjih nekoliko godina

sve se više čini da je ipak uslijedio povratak historije. Razlog tome se prvenstveno očituje u sve većem rastu populizma, nacionalizma i drugih sličnih pokreta. Uporedo sa pojavom tih pokreta u javnom diskursu postaje aktualizirano pitanje politike identiteta. O ovim neočekivanim i nepredvidljivim promjenama oglasio se i sam Fukuyama. Trideset godina nakon što je napisao svoju knjigu "Kraj historije i posljednji čovjek" Fukuyama svoje zabrinutosti i analize povodom novih političkih dešavanja zapisuje u svojoj novoj knjizi "Identitet: zahtjev za poštovanjem i politika bijesa." Osnovna problematika ove knjige sadržana je u tezi da je liberalno demokratski poredak razbijen politikom identiteta. Kako je to i sam Fukuyama istakao prilikom intervjua za časopis *The Economist* politika je u najvećem dijelu dvadesetog stoljeća bila bazirana na ekonomskim pitanjima, dok se danas sve više fokusira na politiku identiteta. Ona se prvenstveno odražava u antiglobalizacijskim pokretima, ideologijama i populističkim politikama. Antiglobalizacijska kritika se, između ostalog, sastoji u stavu da će globalizacija dovesti do brisanja razlika i nestanka kolektivnih identiteta. Kako kolektivni identiteti, kao što je to već i istaknuto u jednom dijelu ovog rada, za ljude predstavljaju zonu sigurnosti takav antiglobalizacijski stav - uplašeni za status quo, zauzimaju političke elite koje dalje kroz populističko djelovanje strah šire na narodne mase koje im u konačnici uplašene za vlastiti identitet i sigurnost daju legitimitet za dalje djelovanje. Jedan od najboljih primjera koji je nastao kao posljedica takvog političkog populizma jeste fenomen Brexita i činjenica da su njegovi glasači bili spremni suočiti se i sa lošim ekonomskim posljedicama koje je ta odluka nosila sa sobom radije nego sa mogućnošću ugrožavanja njihovog britanskog

identiteta izvana. Fukuyama, ali i ostali autori koji se bave pitanjem identiteta, često ispoljavaju svoju zabrinutost i povodom političkih dešavanja u SAD u proteklih nekoliko godina. SAD su od svog osnivanja do nedavno slavile poziciju najprosperitetnije i najslobodnije nacije u historiji ljudskog čovječanstva. Međutim, danas je ta situacija drugačija te su SAD, simbol multietničnosti i suživota različitih kolektivnih skupina, dom za sve imigrante i izbjeglice svijeta postale leglo sukoba i novog vala rasizma, homofobije, mizoginije, ksenofobije, transfobije, islamofobije i drugih oblika diskriminacije. U srži tih sukoba nalazi se politika identiteta, odnos moći i formiranje identiteta u odnosu na ono protiv čega je. Nemoguće je ne konstatovati da je takvoj atmosferi doprinijelo izglasavanje Donalda Trampa za 45. predsjednika SAD koji je već od od samih početaka svoje antimigracijske i islamofobične predizborne kampanje označen kao populist. Fukuyama ističe da Trump predstavlja harizmatički tip populiste koji sebe predstavlja kao izravno povezanog sa narodom i tvrdi da mu institucije stoje na putu da ispuni sve želje naroda. Liberalno demokratski poredak je čvrst onoliko koliko su mu čvrste institucije koje imaju funkciju zaštite ljudskih prava ali i ograničavanja moći vlasti. Populistima, kojima je glavni cilj osiguravanje statusa quo, takve institucije smetaju te oni svoju djelotvornost usmjeravaju na diskreditiranje tih institucija u širim narodnim masama koje ih u konačnici počinju posmatrati kao neprijatelje, a pod njihovim pritiskom te institucije mogu i oslabiti. Pored Trampa jedan od najglasnijih populista današnjice jeste i mađarski premijer Viktor Orban koji se možda i najviše od svih u svojim nacionalističkim, antimigracijskim i euroskeptičnim populističkim istupima oslanja na politiku identiteta.

Jedna od karakteristika savremenog društva jeste multietničnost. Liberalno demokratski poredak koji svojim osnovnim principima nastoji pomiriti ideju individualizma sa idejom zajedničkog dobra i koji svojim institucijama garantuje jednaka prava za sve predstavlja važnu pretpostavku za mogućnost održavanja fenomena multietničkog društva kao takvog. Međutim, onog momenta kada u nekom društvu na snagu stupe populističke politike vođene politikom identiteta multietnička društva se nalaze u opasnosti od nemogućnosti održavanja. Kao primjer navest ćemo Bosnu i Hercegovinu. Jedna od glavnih karakteristika političkih djelovanja i političkih preferencija u BiH jeste etnocentrizam. Bosanskohercegovačke političke elite godinama unazad prakticiraju politiku identiteta formirajući svoje političke ciljeve isključivo naspram etničke grupe sa kojom se identifikuju. Svoj legitimitet također crpe svaka iz svoje etničke grupe koje im iz straha od dominacije druge grupe i želje za vlastitom dominacijom daju moć i osiguravaju status quo. Takva politika identiteta u formi političkog populizma se za Bosnu i Hercegovinu pokazala štetnom, jer su političke elite stavljajući ideju etnocentrizma ispred ideje građanstva, i ideju kolektivismu ispred ideje individualizma dovele Bosnu i Hercegovinu u stanje ekonomske neprosperitetnosti i niskog stepena vladavine prava. Dodatan problem predstavlja i činjenica da takve politike svoj legitimitet crpe i iz Ustava BiH koje u središte stavlja "tri konstitutivna naroda" diskriminirajući pritom druge etničke skupine. Kao jedna od posljedica ovakvog diskriminatornog ustavnopravnog uređenja nastao je sudski predmet "Sejdić i Finci protiv Bosne i Hercegovine". Dervo Sejdić i Jakob Finci, državljani Bosne i Hercegovine, su 2006. godine u Strazburu ispred Evropskog

suda za ljudska prava podnijeli tužbu protiv države Bosne i Hercegovine jer im je kao pripadnicima etničkih manjima uskraćeno pravo kandidovanja za članove predsjedništva i zastupnike u Domu naroda parlamenta BiH. Evropski sud je presudio u njihovu korist i zaključio da je BiH takvim izbornim zakonom prekršila Evropsku konvenciju o ljudskim pravima. Implementacija ove presude i uspostavljanje stvarnog demokratskog poretka jedan je od uslova za članstvo Bosne i Hercegovine u Evropsku Uniju.

Dok se ekonomske i političke krize u BiH iz godine u godinu produbljuju politike identiteta se čvrsto održavaju kao najdominantniji narativ potiskujući ideje individualizma i građanstva. Reflektirajući cjelokupnu političku, ekonomsku i društvenu sliku Bosne i Hercegovine nemoguće je nekonstatovati da je bosanskohercegovačkom društvu i državi neophodan val prosvjetiteljstva koji će sa sobom donijeti nove ideale i prevrednovanje vrijednosti, a sve do tada BiH ostaje u “samoskrivljenoj nepunoljetnosti”, a kako je to njemački filozof Immanuel Kant rekao: “Nepunoljetnost je nemoć da se vlastiti razum upotrebljava bez vodstva nekog drugog. Ona je samoskrivljena onda kada njezin uzrok ne leži u nedostatku razuma, nego u pomanjkavosti odlučnosti i hrabrosti da se njime služi bez tuđeg vodstva.” (Kant, 1784) Sapere aude!

Zaključak

Liberalno-demokratski poredak se nalazi u opasnosti od narušavanja, a ta opasnost dolazi u obliku politike identiteta kao forme političkog populizma. Iako politika identiteta i politički populizam nisu fenomeni novijeg datuma posljednjih godina preokupacija ovim fenomenima je porasla. Razlog tome počiva na činjenici da je politika identiteta izvorno ljevičarski fenomen dok se posljednjih godina seli na desnu stranu političkog spektra. Političke elite uslovljavaju mišljenje narodnih masa manipulirajući njihovim identitetima i potrebom za sigurnošću i poštovanjem. Cilj političkih elita nije nikakvo vraćanje demokratskih ideala i ispunjavanje želja narodu, njihovi ciljevi su autoritarni i ogledaju se isključivo u osiguravanju statusa quo i narušavanju postojećeg poretka koji ih ograničava u njihovim ovlastima. Lično je postalo javno, grupe su stalne, politika unaprijed određena, na snazi je demokratska tiranija. Bosna i Hercegovina je jedan od idealnih primjera za nemogućnost održivosti demokratskog sistema ukoliko je on manipulisan politikama identiteta i ukoliko stavlja kolektive ispred individue. Još jednom u ljudskoj historiji u odmjeravanje snaga dolaze ideja kolektivizma i ideja individualizma. Ideje kolektivizma su se već ranije pokazale kao nasilne i represivne ne samo za pojedinca nego i za društvo u njegovoj cjelokupnosti. Tamo gdje počne kolektivizam završava sloboda!

Aldina Jahić je profesorica filozofije i sociologije u *Richmond Park International Schools of Tuzla*. Saradnica je nekoliko internacionalnih i regionalnih libertarijanskih organizacija i u središte svojih interesa stavlja edukaciju mladih ljudi i promociju ideja slobode.

EKONOMSKA MITOLOGIJA BOSNE I HERCEGOVINE

Admir Čavalić

Ciljna skupina kojoj se obraća populizam predstavlja šire mase, obespravljene, sve one koji su na određeni način izostavljeni od postojećeg sistema. Riječ je o "običnim ljudima" koji su (navodno) žrtve određenih političkih, ekonomskih i drugih elita u jednom društvu. Populističke mjere se uglavnom svode na ekonomiju tj. neku intervenciju koja nosi određene ekonomske posljedice. Tako npr. ograničavanje legalnog ulaska stranih radnika u zemlju može da naruši odnose na tržištu rada i onemogući poslodavcima da iskoriste prednosti jeftinije radne snage. Slično tome, zahtjevi za održavanjem inače neperspektivnih sektora poput rudarskog i to čisto simbolike radi, mogu da ugroze državne budžete odnosno da ograniče sredstva za neke druge prioritnije namjene. Kako bi se opravdao populistički narativ, uvode se novi ili koriste postojeći ekonomski mitovi. Ovi mitovi su prisutni od ranije i svaki od navedenih nosi određeni politički potencijal koji se može manifestirati u vidu regulacije ili šire državne (populističke) intervencije.

Neki od mitova

U svijetu postoji bezbroj ekonomskih mitova, koji su često promovisani od strane samih ekonomista. Praćenje ovih mitova se historijski veže za knjigu “Ekonomija u jednoj lekciji” koju je napisao ekonomski novinar Henry Hazlitt. Možda je upravo novinar sa dobrim znanjima iz ekonomije bio najbolja osoba za uočavanje ovih mitova i njihovu dekonstrukciju usmjerenu ka široj čitalačkoj publici. Pored date knjige, danas postoje brojne organizacije, uglavnom liberalne ideološke orijentacije, koje nude listu nekih osnovnih mitova koji postoje u ekonomiji. U nastavku će se nabrojati samo neki od mitova, a kako bi se podsjetili na navedene. Tako Fondacija za ekonomsko obrazovanje navodi sljedeće mitove (FEE, 2014):

- Ekonomski rast ne pomaže siromašnima;
- Slobodna trgovina ne vodi do boljih ekonomskih rezultata;
- Država je zaustavila dječiji rad, a da se tržišta pitaju, isti bi bio dozvoljen;
- Države poput Švedske i Danske dokazuju da visoki porezi ne štete ekonomskom rastu;
- Kapitalizam nije ekonomski superiorniji u odnosu na socijalizam.

U 2018. godini, Libertarijanski klub “Libek” iz Srbije je objavio publikaciju “Top 10 ekonomskih zabluda u Srbiji”. U okviru navedene, prepoznati su sljedeći ekonomski mitovi svojstveni Srbiji (Gajić, 2018):

- Mit o javnoj potrošnji;
- Mit o državnim preduzećima;
- Mit o državnim bankama;
- Mit o subvencijama kao instrumentu ekonomskog razvoja;
- Mit o carinama;
- Mit o trgovinskom deficitu;
- Mit o poljoprivredi;
- Mit o štampanju novca;
- Mit o ekonomskoj saradnji sa Rusijom kao neiskorištenim potencijalom;
- Mit o penzionom fondu.

Bitno je navesti da također i lijevo orijentisane organizacije ili autori, nerijetko prave listu vlastitih ekonomskih mitova (Drum, Gilson, 2011), međutim shodno namjeni ovog rada i čitave publikacije, isti neće biti navedeni. U ovom trenutnu, date liste se uglavnom fokusiraju na odnos ekonomije i ekologije na dugi rok.

Mitovi u Bosni i Hercegovini

Cilj ovog rada nije da identificira sve ekonomske mitove prisutne u bosanskohercegovačkoj stvarnosti, već prije svega da predstavi i razloži neke od njih, a kako bi se pokušali dokučiti obrisi ekonomske mitologije u Bosni i Hercegovini (BiH). Zbog toga, krenimo od najupornijih:

MIT 1 Poljoprivreda zapošljava i to je rješenje za Bosnu i Hercegovinu.

U Srbiji ovaj mit nazivaju “Selo je šansa Srbije” (Govoruša, 2019). Pri dekonstrukciji ovog mita, polazimo od nečega očiglednog – poljoprivreda ne zapošljava. Poljoprivreda danas postaje konkurentnija ne zahvaljujući većem učešću rada u stvaranju nove vrijednosti, već zbog kapitalnih investicija odnosno tehnoloških inovacija koje omogućavaju veći output. Ovo vodi do poljoprivrednog paradoksa tj. činjenice da što je poljoprivreda uspješnija, to znači da će manje zapošljavati (jer joj neće biti potrebno dodatne radne snage. Shodno tome, razvijenije zemlje svijeta imaju nekih 1-3% učešća zaposlenih u poljoprivredi, što je izuzetno mali procenat zaposlenosti. Tako npr. u Sjedinjenim američkim državama, poljoprivreda doprinosi tek 1% ukupnoj ekonomiji (USDA, 2017), odnosno zapošljava isto toliko, sa trendom pada (The World Bank, 2019). U svijetu postoji opći trend pada zaposlenosti u poljoprivredi. Tako je 1991. godine 43,8% svjetske populacije radilo u okviru ovog sektora, dok 2019. godine 28,1% radi u istom, opet sa snažnim trendom pada. Naravno, još uvijek, manje razvijene zemlje koje imaju nerazvijene poljoprivrede, imaju daleko veće učešće (tako npr. u Indiji učešće dostiže oko 43%). Svedjedno, postoji tendencija pada zaposlenosti u poljoprivredi, a kako konkretna zemlja postaje prosperitetnija. Drugi dio mita se odnosi na poljoprivredu kao dio ekonomskog rješenja. Nažalost, ne. Slično kao i kod zaposlenosti, poljoprivreda ima veoma mali doprinos stvaranju nove vrijednosti odnosno u učešću u ukupnom GDP-u neke zemlje. Procenti

učešća se kreću od 1 do 5%. Izvoz poljoprivrednih dobara BiH je nekih 7 do 10% ukupnog izvoza. Poljoprivreda je niskoakumulativna djelatnost (Deže, Josipović Pero, 2009) i zbog toga nije u mogućnosti da zapošljava, niti značajno stvara novu vrijednost – u komparaciji sa drugim granama. Istina je da je poljoprivreda na mikro planu korisna za pojedince, zajednice, naročito sela, međutim, na makro planu, ne može biti temelj razvoja ekonomije jedne zemlje. Čak i siromašne zemlje svijeta prirodno “izlaze” iz oblasti poljoprivrede, tačnije prepuštaju je efikasnijim mašinama. Tako da trebamo čim prije odbaciti mit o tome kako će naši nezaposleni, odlazeći mladi i ostali raditi na neobrađenim poljima i da ćemo kroz proizvodnju vlastite hrane ostvariti nacionalni ekonomski prosperitet.

MIT 2 Prirodni resursi kao osnov konkurentnosti.

Nerijetko se u domaćoj javnosti može čuti da BiH obiluje prirodnim resursima, i da je ovo zemlja koja ima izuzetne prirodne resurse, koje samo treba iskoristiti tj. usmjeriti u funkciji ekonomskog rasta. Bez potrebe da se demistifikuje prvi dio prethodno rečenice, a koji se odnosi na to da u odnosu na prosjek zemalja svijeta, naša zemlja ima neke specijalne zalihe resursa, u ovom dijelu ćemo se samo osvrnuti na to da u današnjem svijetu prirodni resursi (izuzev nafte vjerovatno) mogu biti temeljom rasta. Realnost je drugačija. Pa se zato o ovim resursima više piše kao o prokletstvu, naročito za slabo razvijene zemlje poput naše. Prije svega, nije toliko bitna fizička dostupnost resursa ako se ne koriste, a to više ima veze sa tehnologijom, preferencijama i slično. Tačnije, prirodni resursi tek sa njihovom upotrebom dobivaju klasifikaciju resursa koji mogu biti temeljom rasta. Ideja o tome da su zemlje bogate i siromašne na bazi dostupnosti prirodnih resursa je bila popularna ranije, međutim danas znamo da brojni drugi faktori u značajnijoj mjeri determiniraju ekonomski uspjeh određene zemlje. Neki autori argumentuju da upotrebu, posljedično i vrijednost resursa određuju institucije (Acemoglu, Robinson, 2012). Interesantno je i viđenje da je ljudski resurs ultimativni resurs jer isti u interakciji sa drugim resursima, stvara vrijednost. Brojne zemlje svjedoče navedenom, tako npr. Japan, otočna zemlja bez prirodnih resursa važi za četvrtog najvećeg izvoznika na svijetu. Slično je i sa Južnom Korejom, Hong-Kongom, Singapurom, kao i Belgijom koja je izuzetno

ovisna o uvozu sirovina (Van der Ploeg, 2010). Sa druge strane, prisutnost prirodnih resursa, bez razvijenih institucija i tržišnog mehanizma za njihovo korištenje, može ugroziti vladavinu prava, povećati korupciju, ali također voditi kao društvenim konfliktima. BiH neće postati bogata zašto što (kao i bilo koja druga prosječna zemlja svijeta) posjeduje prirodne resurse, već tek kada bude razumjela kako koristiti sve dostupne resurse, u funkciji ostvarivanja viših stopa ekonomskog rasta. Neki od potencijalnih faktora koji imaju utjecaj na rast, a koji su posljedica međunarodne trgovine su: konkurencija, ekonomija obima, učenje i inovacije. Svaki od navedeni faktora je moguće unaprijediti shodno otvaranju granica jedne ekonomije. U kontekstu Bosne i Hercegovine, pokazalo se da otvaranjem naših granica postajemo konkurentnijim u nekim oblastima za koje nismo računali da će preživjeti liberalizaciju, poput npr. industrije mlijeka. Ovo je međutim tema narednog mita.

MIT 3 Otvaranje granica za trgovinu je štetno za domaću ekonomiju.

Merkantilistički mit poput ovog postoji u svakom društvu današnjice i nerijetko predstavlja motiv za formiranja određenih pokreta, političkih grupacija i slično. Migrantska kriza odnosno otvaranje granica pojedinih zemalja za jeftinu radnu snagu sa Istoka je ojačalo desničarske antimigrantske pokrete širom Evrope. Slično tome, globalizacija, razvoj globalne trgovine, uvijek hrane ljevičarske antiglobalizacijske pokrete koji smatraju da se time uništavaju potencijali malih zemalja. Odmah u startu, Slavoj Žižek bi tvrdio drugačije, barem u smislu kulturne afirmacije malih zemalja na globalnoj sceni. Suprotno populističkim narativima, praksa pokazuje drugačije. Trgovina utječe na ekonomski rast, kako sugeriraju dostupni podaci (Our World in Data, 2018). Postoji jasna korelacija između ekonomskog rasta i rasta vanjske trgovine. Konkretno, istraživanja (Frankel, Romer 1999; Alcalá, Ciccone, 2004) pokazuju da postoji dugoročna kauzalna veza - trgovina vodi ekonomskom rastu. Vanjska trgovina također unapređuje produktivnost domaćih kompanija, ali također i efikasnost, inovativnost, konkurentnost i ono što je najvažnije omogućava jeftinije (i kvalitetnije) proizvode za potrošače. Jer upravo je to mjerilo prosperiteta – mogućnost da se više konzumira (Boudreaux, Ghei, 2018). U tom smislu treba posmatrati i izvoz, a ne ići u pravcu fetišiziranja izvoza, demoniziranja uvoza. Riječ je o vrijednosno neutralnim kategorijama. Izvozimo da bi mogli uvoziti. Uvozimo da bi mogli konzumirati (i izvoziti). Ultimativno, najveći dobitnik od otvaranja granica za trgovinu je domaća

ekonomija jer se omogućavaju jeftinije sirovine, transfer znanja, potencijal ekonomije obima (BiH u takvom scenariju može računati na tržište od preko 500 miliona potrošača, koji su u prosjeku svi bogatiji od njenih građana). Najveći gubitnici otvaranja granica su kroni kapitalisti odnosno domaći monopoli. Pošto monopoli inherentno štete ekonomiji, može se slobodno zaključiti da je vanjska trgovina dobra za domaću ekonomiju.

MIT 4 Kupovinom domaćeg ćemo postati bogati.

Iako ne treba zanemariti značaj potrošačkog etnocentrizma, naročito za lokalnu zajednicu, svejedno zabluda je da zemlja može uspjeti, isključivo ili bitno zahvaljujući kupovini domaćih proizvoda. Slično kao i kod mita o trgovini, riječ je o merkantilističkom argumentu, koji opstaje vijekovima. Tako se nerijetko u domaćim medijima navodi da su razvijene zemlje svijeta uspjele jer njihovi građani kupuju domaće. U dosta manjoj mjeri se navodi da uopćeno potrošači širom svijeta imaju tendenciju da koriste proizvode/usluge razvijenijih zemalja. Ono što je bitno navesti je da potrošački etnocentrizam predstavlja jedan od fenomena oblasti marketinga i to kao jedan od atributa koji može determinirati ponašanje potrošača. Međutim, isto ne vrijedi za nacionalnu ekonomiju, osim za lokalne sredine koje mogu imati vidljive benefite po osnovu navedenog. Dakle, činjenica da je nešto “domaće” je samo jedan od razloga zašto potrošač bira dati proizvod. Ali, ne tako bitan razlog, jer je niz drugih razloga koji su daleko bitniji pri kupovini proizvoda – zadovoljenje potreba, niža cijena, bolji kvalitet, brend itd (Eisenberg, 2011). Drugi argument koji ne ide u korist razmatranom mitu se odnosi na jedan od ključnih efekata globalizacije, najbolje izražen u pitanju – šta je “domaće”? Šta u stoljeću globalne trgovine, proizvod čini “domaćim”? Da li to što je vlasnik državljanin jedne zemlje, ili to što su radnici “domaći”, ili pak što kompanija koristiti bazne resurse jedne zemlje pri izradi finalnog proizvoda, ili to što je distribucija “domaća”? Teško je naći neki proizvod

koji može sa apsolutnom garancijom tvrditi da je 100% domaći – kafa i čokolada sigurno ne jer kafa i kakao ne uspijevaju u Evropi.

MIT 5 Čuvajmo porodično srebro ili bolje u državnim, nego li privatnim rukama.

U osnovni, privatni sektor je uvijek ekonomski, moguće i moralno superiorniji u odnosu na javni sektor. Nekoliko je razloga za navedeno. Prije svega, postojanje tzv. profitnog motiva u privatnom sektoru omogućava efikasnu upotrebu dostupnih resursa. Za razliku od navedenog, u javnom sektoru, barem deklarativno ne postoji profitni motiv što vodi ka pogrešnoj alokaciji dostupnih resursa, odnosno nepotrebnom trošenju istih. Izuzetak su svakako velike državne kompanije u Kini, koje su u okviru aktuelnih ekonomskih rasprava posebno interesantne (Cai, 2019), međutim, kao primjer za BiH apsolutno beskorisne. Druga bitna odrednica privatnog sektora je što poduzetnici, o vlastitom trošku, riziku, stvaraju radna mjesta tamo gdje su ista zaista potrebna. Dakle, rizik/trošak je privatizovan, dok se alokacija ljudskih resursa vodi tržišnim načelima. Javni sektor obično teži stvaranju viška radnih mjesta, ali novcem poreznih obveznika. Pritom se koristi od navedenog privatiziraju, dok se trošak nacionalizira (stavlja na teret čitavog društva). Privatni sektor ne pati od viška birokracije jer nema smisla za takvo nešto u funkciji ostvarivanja profita. Ovo vodi do boljih performansi, dok sa druge strane onemogućava korupciju koja je kao takva bolest države tj. predstavlja zloupotrebu javnog interesa. Naravno, na kraju je najvažnije navesti da javni sektor postoji zahvaljujući porezima koji su nedobrovoljni, što svakako važi i za velike javne kompanije koje često primaju subvencije od strane države ili su sa druge strane oslobođene određenih obaveza prema državi

odnosno često izbjegavaju plaćanje poreza. U BiH postoji nekih 500 javnih poduzeća koja zapošljavaju oko 80.000 radnika. Ova poduzeća duguju oko 8 milijardi KM i imaju negativan utjecaj na makroekonomski učinak, uključujući fiskalnu održivost, tržište rada i konkurentnost, shodno nedavnim izvještajem predstavnika Međunarodnog monetarnog fonda. Tri su konkretna problema posjedovanja "porodičnog srebra". Prvi se odnosi na negativne efekte ovih kompanija po ekonomiju. Javne kompanije prave distorziju na tržištu rada, gdje su prosječne plate veće za oko 40% od privatnih, dok je produktivnost znatno niža. Zbirni dugovi ovih kompanija iznose oko 26% GDP-a što ugrožava velike socijalne sisteme. Dalje, državne kompanije ne doprinose dovoljno privredi. Prosječan povrat na kapital (ROE) u periodu od 2015. do 2017. u BiH je iznosio -0.3%. Također, gore navedeni izvještaj MMF-a navodi da je rukovođenje u ovim kompanijama krajnje problematično, i to u odnosu na druge istočnoevropske zemlje. Sve navedeno, vodi zaključku da javne kompanije u BiH ne ispunjavaju svoju ulogu, niti da su istinski javne, već privatne, u rukama određenih pojedinaca, uglavnom shodno političkoj partiji kojoj pripadaju. Privatizacija određenih javnih kompanija bi značajno unaprijedila opće stanje domaće privrede (Čegar, Parodi, 2019).

MIT 6 Mi možemo predvidjeti vlastitu konkurentsku prednost.

Teško je bilo ko mogao zamisliti, a kamoli procijeniti da će Bosna i Hercegovina biti regionalno konkurentna u proizvodnji vlažnih maramica, pelena i mlijeka, globalno auto sjedišta, a da će najveća trgovinska kompanija biti iz industrijske Tuzle. Nepotrebno je spominjati uspjehe Tešnja, Gračanice i drugih manjih sredina koje su se snašle u okrilju tranzicije. Svi navedeni primjeri pokazuju da je veoma teško, gotovo nemoguće predvidjeti gdje će zemlja biti konkurentna odnosno nemoguće je predvidjeti budućnost kao takvu, slijedeći logiku Karl Poppera. Zašto je bitno demistificirati ovaj mit? Pa prije svega zbog toga što se uvijek pokušavaju vještački održati određeni sektori, ili pak ulagati u neke nove sektore, shodno argumentu da postoji perspektiva ili da je Bosna i Hercegovina predodređena da se bavi navedenim. Pritom se zanemaruje činjenica da kao mala i otvorena ekonomija imamo šanse u bilo kojoj oblasti, da li kroz izvoz sirovina ili pak proizvodnje dijelova za najnaprednije svjetske mašine. Istina, zbog nerazvijenog tržišta kapitala, teško da možemo razviti proizvode nivoa Silicijske doline, ali i to je mit koji treba razbiti. Rezultati naše tranzicije pokazuju da je većina kompanija koje su bile subvencionirane od strane države, propalo. Uspjele su one kompanije koje nisu imale podršku države, niti zaštitu političkih partija i uglavnom o njima raspravljamo kao o uspješnim primjerima bosansko-hercegovačke ekonomije.

MIT 7 Progressivno oporezivanje i diferencirana stopa PDV-a imaju smisla.

Ovi mitovi možda i nisu u tolikoj mjeri karakteristikom domaćeg društva, koliko nastojanja određenih lobističkih grupacija i političkih centara moći da ih nametnu kao bitnu temu pred donosiocima odluka. Ova naizgled dva odvojena mita imaju dosta toga zajedničkog. Prvo je to da obično, u slučaju implementacije daju drugačije efekte od planiranog, pa tako tzv. Direktorov zakon pokazuje da od države blagostanja i progresivnog oporezivanja najveću korist ima srednja klasa, nauštrub bogatih i siromašnih, slično kao i kod diferencijacije stopa PDV-a. Pored toga, oba mita stvaraju niz pretpostavki za manipulacije i prevare u kontekstu BiH. Međutim, krenimo od progresivnog oporezivanja. Nasuprot tome je flat tax odnosno jedinstvena porezna stopa. Na osnovu navedene svako plaća jedinstvenu stopu poreza, od recimo 10% ako pratimo porez na dohodak u BiH. Međutim, iako postoji jedinstvenost u relativnom iznosu (od 10%), razlike u apsolutnom iznosu su drastične – 10% od 400 KM nije isto kao 10% od 4000 KM. U prvom slučaju je to 40 KM za potrebe države, u drugom 400 KM. Dakle, apsolutni doprinos nije isti. Bogatiji plaćaju, u apsolutnom iznosu više, siromašniji manje, čak iako izuzmemo odbitke. Kada je riječ o diferenciranoj stopi PDV-a, činjenica da je BiH ima jedinstvenu stopu nije rezultat političkih, već dobro planiranih (djelimično nametnutih) makroekonomskih odluka. Diferenciranjem stope bi se otvorio prostor za izbjegavanje poreza i porezne manipulacije, te bi čitav sistem postao kompleksnijim. Sama Uprava za indirektno oporezivanje

BiH navodi da bi vođenje diferenciranih stopa PDV-a negativno utjecalo na konkurentnost BiH, na investicije i ulaganja (Klix.ba, 2012). Najbitnije od svega je što rezultati date politike nisu jasni, jer nema garancija da bi kauzalno došlo do pada cijena proizvoda, posljedično usluga, koje bi imale nižu stopu PDV-a. U pozadini priče o diferencijaciji se vjerovatno skriva mogućnost za obimniju ekstrakciju bogatstva iz privatnog sektora (građana i privrede).

MIT 8 Za sreću je potrebno da povećamo minimalnu nadnicu i ukinemo radnu nedjelju

Ovaj mit se navodi zato što je u posljednje vrijeme veoma prisutan u bosanskohercegovačkoj javnosti. Populisti među političarima, ali i sindikati potenciraju da se minimalna nadnica iznenada poveća na 1.000 KM za BiH, odnosno da se zabrani rad nedjeljom, prije svega trgovinama. Razlog zašto se prvi mit navodi je što su argumenti koji demoliraju navedi toliko očigledni - sam Paul Samuelson, u najpoznatijem udžbeniku za ekonomiju svih vremena, navodi da povećanje minimalne nadnice vodi nezaposlenosti. Ironično po sindikat, isti autor navodi i da sindikati vode nezaposlenosti. Zašto je to tako? Pa zato što ponuda rada, kao i ponuda bilo čega drugoga, ovisi o jednom o osnovnih zakona u ekonomiji – zakonu ponude i potražnje. Isti podrazumijeva da ako se iznenada poveća cijena rada, onda će pasti potražnja za navedenim, prevedeno na naš jezik, poslodavci će težiti zamjenu rada kapitalom, odnosno automatizacijom ili na neki drugi način. Pored toga, dosta radnika će se otpustiti, te će se dodatno razviti siva ekonomija ili još gore praksa da radnik na kraju mjeseca vraća formalno primljenu naknadu (putem koverta). Još jedna od negativnih posljedica se tiče stranih direktnih investicija. BiH će postati manje atraktivna zemlja za ulaganje jer će (vještački) izgubiti prednost u relativno jeftinijoj cijeni rada u odnosu na Evropu. Ovo se naročito odnosi u komparaciji sa zemljama regiona. Nemamo prostora za dalja nabrajanja, ali svakako ne treba zanemariti činjenicu da bi naglo povećanje minimalca, otvorilo “vrata pakla” u smislu dodatnih zahtjeva za povećanja primanja

budžetskim korisnicima, što bi stvorilo nove pritiske za dodatnog dizanje poreza ili pak zaduživanje.

Što se tiče (ne)radne nedjelje, u Hrvatskoj je ovakav prijedlog oboren na Ustavnom sudu, u Mađarskoj ukinut pod prijeljnom referendumom, dok se u Njemačkoj i Austriji nastoji zabrana učiniti fleksibilnijom i to zbog rasta online kupovine – što čini čitavu priču o neradnoj nedjelji suvišnom. Svejedno, među domaćim političarima je u skorije vrijeme aktuelan mit o ukidanju radne nedjelje. Ono što u startu stvara konfuziju je to da su najveći zagovornici ukidanja rada nedjeljom predstavnici načelno lijevih političkih stranaka. U evropskoj praksi pokazuje se da su uglavnom desničari ti koji propagiraju ovu zabranu i to na dva religijska motiva – porodice i nedjeljne mise. Ekonomski posmatrano, ova zabrana bi najveću štetu napravila upravo radnicima u trgovini, tačnije radnicama uzimajući u obzir da postoji neproporcionalan broj žena u trgovini u odnosu na muškarce. Naime, istraživanja pokazuju da se zabranom rada nedjeljom, teret trgovine prebacuje na ostale dane, što uvjetuje da radnice moraju raditi duže tokom ostalih šest dana tj. prekovremeno, obično neplaćeno. Neka istraživanja čak pokazuju da ovo može uzrokovati dodatni stres za radnice, te utjecati na pad nataliteta odnosno porodične probleme shodno stresu na poslu. Analizirajmo još dalje efekte ove zabrane – svi oni koji rade šest dana u sedmici, a takvih je puno u Bosni i Hercegovini, ne bi imali slobodan dan za kupovinu, te bi shodno navedenom morali izdvojiti vrijeme tokom radnih dana, nakon napornog rada, da obave veće podmiere. U kontekstu specifičnog administrativnog uređenja BiH, zabrana bi mogla potaknuti kupce da prelaze entitetske linije kako bi obavili nedjelju kupovinu, da posjete

Brčko distrikt, ili pak ako ove alternative ne važe, da krenu ka pograničnim područjima Srbije, Hrvatske i Crne Gore. Ne smijemo zaboraviti niti utjecaj novih tehnologija, npr. Amazona koji je doveo ove zabrane do apsurdna u zemljama poput Njemačke i Austrije. Ovaj mit skreće fokus sa pravog problema, a to je da radnici u BiH često rade u lošim uslovima, prekovremeno neplaćeno, te da nemaju prostora za odmor tokom sedmice. Za današnjeg radnika je svejedno kada odmara, da li je to ponedjeljak, petak ili nedjelja, ali pod uslovom da se njegova radnička prava, shodno ugovoru o radu i nadležnim zakonima, poštuju.

MIT 9 – Demografija / natalitet

Iako se mit o natalitetu može vezati za opšte društvene mitove, svejedno predstavlja jedan od značajnijih ekonomskih mitova jer vidi ekonomiju odnosno lošu ekonomsku situaciju u državi kao uzrokom pada nataliteta. Naime, smatra se da se poboljšavanjem ekonomije može riješiti pitanje pada nataliteta. Iako na prvu bezazleno, ovaj mit utječe na to da se ekonomske intervencije posmatraju kao jedino rješenje. Rezultat su paušalne aktivnosti poput npr. načelnika koji nastoje finansijski ohrabriti natalitet kroz donacije. Ovo se u javnosti predstavlja mjerama za zaustavljanje pada nataliteta, iako je krajnji domet navedenih jeftini politički populizam. U praksi se dešavaju potpuno drugačije stvari – obrazovanje i ekonomski rast pozitivno utječu na pad nataliteta i to je prije svega rezultat aktivnosti na tržištu rada – aktiviranja žena. Kada ekonomija ne napreduje, onda nema potrebe za dodatnim angažmanom radne snage, što se u tradicionalnim društvima prije svega reflektira na žene koje u tom slučaju ostaju kući i preuzimaju ulogu domaćice. U suprotnom slučaju, pri ekonomskom rastu, postoji potreba za obrazovanjem žena i njihovim aktiviranjem na tržištu rada, što posljedično ostavlja manje prostora ili biološkog vremena za rađanje. Zato sve razvijene zemlje svijeta imaju ovaj problem, ali ga rješavaju na jedan krajnje liberalan način – migracijama. Ako Bosna i Hercegovina zaista želi da sačuva vlastitu populaciju, onda mora ukloniti barijere za dolazak migranata koji žele pošteno radi, privredivati, plaćati poreze u ovoj zemlji, a svakako i zasnivati porodicu i tako dati svoj doprinos rastu nataliteta.

MIT 10 - Dobro je bilo u bivšoj Jugoslaviji.

Ovaj mit zaslužuje posebnu pažnju. Potrebno ga je prije svega razmotriti na osnovnu efekata nostalgije. Prošlost je uvijek bolja u odnosu na sadašnjost za većinu pojedinaca koji pređu 30-tu. Ovo je rezultat postepenog ili naglog opadanja životnih parametara, zdravlja, fizičke spremnosti i slično, odnosno podložnosti bolestima, ali i većim životnim izazovima (smrt voljene osobe, gubitak porodice, ulazak u kreditno zaduženje, mobing na poslu, stres i slično). Shodno tome, život u bivšoj Jugoslaviji je vjerovatno na osnovu nostalgije bio bolji. To međutim vrijedi i za djecu koja su iz rata devedesetih - vjerovatno da nose dobra sjećanja na svoje djetinjstvo i sretne dane. To ipak ne znači da je objektivno posmatrano u Jugoslaviji odnosno posljednjim ratovima zaista i bilo dobro. Pravu istinu uvijek kriju podaci. Pošto je puno tekstova napisano na ovu temu, u nastavku će se iskoristiti argumenti drugih autora, najviše onih iz susjedne Hrvatske. Prije svega, Jugoslavija je bila prezadužena. U 80-ima Jugoslavija je za Zapad bila po ekonomskoj efikasnosti i zaduženosti ono što je današnja Grčka. Ne baš pohvalno. I najvažnije od svega nije mogla niti taj dug servisirati. Praktički bankrot Jugoslavije je trajao cijelo jedno desetljeće i uzrokovao je raspad sistema (Index.hr, 2015). Industrija Jugoslavije je 1990. bila oko 20% ispod svjetskog prosjeka po glavi stanovnika. 1971. godine čak 21.5% ukupne radne snage je bilo van te države. 1978. godine količina novca kojeg su slali u državu je čak bila preko 51% izvoza jugoslavenske industrije (Allcock, 2004). Ovo je rezultat visoke stope nezaposlenosti koja je jako varirala među republikama. U Hrvatskoj je službena nezaposlenost 1988. iznosila razmjerno niskih

8,5%, a dvije godine kasnije, u posljednjoj godini prije rata, 8,6%. U Sloveniji je te godine iznosila 4,8%, a u Srbiji oko 16,8%, dok je u BiH dosegla 20,6%. Te su brojke iznesene u knjizi "Politička ekonomija Jugoslavije od 1945-1990" autorice Susan Woodward, bazirane na statističkom godišnjaku Jugoslavije (Perković, 2018). Podaci dalje govore da je većina zemalja, osim Mađarske i Bugarske, imala znatno veći rast BDP-a po stanovniku nego Jugoslavija između 1947. i 1989. Dakle, možda se Jugoslavija herojski digla iz pepela, ali izgleda da su se Japan, Njemačka, Italija, Austrija, Grčka i Španija mnogo herojskije digle iz tog pepela (SEEbiz, 2014). Jugoslavija je imala problem s previsokom inflacijom od najranijih dana i ona se uvijek nalazila u društvu država s najvišim stopama inflacije u svijetu. Prosječna stopa inflacije od 1960-1965 je iznosila 13,3% dok je u razvijenim zemljama prosječno iznosila 3,41%, a zemljama u razvoju 8,01%. Ultimativno, to je kuliminiralo hiperinflacijom krajem osamdesetih godina, što će stvoriti pretpostavke za sukobe i rat. U Jugoslaviji nije bilo dobro, kao što nije dobro ni danas u zemljama nasljednicama tog političkog projekta. To znači da postoji prostora za promjene i razvoj.

Zaključak

U BiH, kao što smo mogli vidjeti, postoji izuzetno razvijena domaća ekonomska mitologija, koja nastoji pokriti prošlost, sadašnjost i budućnost. Neki mitovi su više, neki manje naglašeni, ali svejedno, svi postoje u okviru javnog prostora i samo čekaju svoj trenutak da dožive realizaciju u formi državne intervencije u ekonomiji. Mitovi kruže građanstvom Bosne i Hercegovine, dok političari samo «dodaju ulje na vatru» ili se jednostavno prilagođavaju, bez ikakve volje, ali i političkog luksuza da se suprostave navedenim. Gore urađena kratka analiza nekih od prisutnih mitova nije konačna, niti je treba razmatrati kao takvu. Služi samo kako bi se identificirati i dekonstruisali pojedini mitovi, te napravio obrazac za argumentovanu kritiku čitave ekonomske mitologije.

Admir Čavalić je doktorant na Ekonomskom fakultetu Univerziteta u Tuzli. Radi kao direktor udruženja Multi, ali i kao predavač na domaćim obrazovnim institucijama. Pokretač je brojnih projekata i inicijativa, te (ko)autor dvije knjige, te na desetine naučnih i stručnih radova koji su objavljeni u domaćim i inostranim naučnim publikacijama. Redovno piše i komentariše za domaće i regionalne medije u funkciji ekonomskog analitičara.

COVID-19 I POPULIZAM

Amina Duraković: Kako pandemija jača položaj populističkih lidera?

Za ljudsku vrstu inherentna je potreba za kontrolom, odnosno da smatramo da svojim ponašanjem i akcijama možemo utjecati na slijed događaja; da podjednako možemo predvidjeti i pozitivne i negativne ishode. Ova kontrola je, dakako, samo prividna i ne radi se o stvarnom stanju, već o našem osjećaju. Istraživanja pokazuju da postoji korelacija između povećanog osjećaja kontrole i psihološke dobrobiti. Taylor i Brown (1988) su u svojoj korelacijskoj studiji pokazali da osobe koje svijet percipiraju na iskrivljen način, odnosno imaju pozitivne iluzije kontrole, izjavljuju da su dobrog mentalnog zdravlja. Osjećaj kontrole implicira da je svijet u kojem živimo skladan, da sve ima neki precizan razlog, da su stvari predvidljive. Pandemija korona virusa dovodi do različite percepcije osobne kontrole. Ono što čini ovu životnu okolnost sličnom ratu ili terorističkim napadima je nepredvidljivost. Osobe razvijaju različite arsenale kompenzacijskih tehnika koje za cilj imaju da sačuvaju sklad i da smanje našu anksioznost uslijed percipiranog gu-

bitka kontrole. Mnogi ljudi se u ovim situacijama okreću eksternim sistemima. Eksterni sistemi ne povećavaju osobni osjećaj kontrole, ali će se očuvati vjerovanje da postoji sila koja uređuje svijet u kojem živimo, da se stvari dešavaju s razlogom i na taj način smanjujemo osjećaj nelagode koji proizilazi iz percepcije da je svijet haotično mjesto. Osobe će konstantno braniti ili opravdavati sociopolitičke sisteme u kojima žive. Bosna i Hercegovina u zadnjih 20 godina nije doživjela nikakve značajne promjene, jer osobe brane i podržavaju odgovarajući sistem. Kada se sistem nametne u određenom kontekstu jako ga je teško promijeniti. Opravdanje sistema je ustaljeno, jer osobe žele živjeti u svijetu koji je uređen i predvidljiv, a to im omogućavaju zakoni i pravila koje nude država i vladajuće institucije. Koliko god vladajuća stranka bila populistička ili loša, ona je bolja od anarhije koja bi zavlдалa u vrijeme pandemije, da ne postoje ograničenja postavljena od strane te vlasti. Populizam je bolji, jer je predvidljiv. Najvažniji element u situaciji globalne zaraze je prijetnja koja izaziva strah. Ova emocija motivira razna ponašanja koja za cilj imaju smanjenje osobne nesigurnosti; ljudi opravdavaju status quo i odabiru kandidate koji ga podržavaju. Jednostavno rečeno, ljudi su u stanju prijetnje motivirani da podržavaju odgovarajuću ideologiju. Ona služi kao svojevrsni vodič u složenom političkom svijetu i daje nam upute kako da tumačimo svijet u kojem živimo posljedično zadovoljavajući naše psihološke i epistemološke potrebe. Populistički lideri u situaciji globalne krize neće pogriješiti budu li dali bilo kakav odgovor na postojeće stanje, jer su bilo koje mjere bolje od haosa kojeg donosi smrtonosni virus o kojem malo toga znamo. Svaka vlada, bila ona konzervativna ili liberalna, će iskoristiti prijetnju

zarazom kako bi oduzela makar djelić građanske slobode, i građani će im to drage volje dopustiti, jer je gubitak kontrole neugodno stanje iz kojeg želimo pobjeći makar na sopstvenu štetu.

Faruk Hadžić: Političko – populistički juriš na monetarnu politiku BiH

Prilikom pripreme teksta “Makroekonomski populizam – instrument za brži rast ili put u propast”, kao jedan od primjera populističkih zahtjeva političara, čak i prije izbijanja krize nastale pojavom koronavirusa, bili su upravo “napadi” na Centralnu banku BiH u dijelu angažovanja finansijskih sredstava za potrebe državnih i entitetskih institucija. Dolaskom “korona krize”, populistički napadi su postali još intenzivniji. Glavni problem preko noći je opet postala Centralna banka BiH i monetarna politika zasnovana na principima valutnog odbora. Krenuli su zahtjevi za smanjivanjem stope obavezne rezerve, kako bi se “oslobodila” dodatna finansijska sredstva, koja bi onda banke mogle iskoristiti za plasman na tržištu. Međutim zanemarena je činjenica da komercijalne banke, već sada drže nešto više od 2,5 milijarde KM preko propisane stope obavezne rezerve. Odjednom smo preko noći zaboravili na, ne tako davno uvedene akcize, koje su trebale osigurati “zamah u cestogradnji”, akcize na duhan po osnovu kojih je prikupljeno osam milijardi KM za 11 godina, ili preko sedam milijardi KM po osnovu putarina i akciza na duhan, koje su potpuno nenamjenski, ali zakonski utrošene u tekuću budžetsku potroš-

nju. Zaboravili smo i da privreda nije rasterećena poreza i doprinosa, da smo i dalje među najgorim zemljama u svijetu po brzini pokretanja firmi, da imamo 3.400 parafiskalnih nameta i da se iseljavanje iz zemlje, do dolaska krize, mjerilo u desecima hiljada godišnje. Sve je to u potpunosti zanemareno i gurnuto u stranu, ukazujući na stvarnog “krivca” – monetarnu politiku i štampanje novca. Da ne bi bilo zabune, Centralna banka bi u ovom vremenu krize mogla i trebala biti ta, koja bi pomogla državi tako što bi putem operacija na otvorenom tržištu, mehanizmom kojeg sada nezakonski ne može koristiti, kupila obveznice do određenog nivoa. Takva mjera ne bi imala inflatorne učinke i bila bi u službi pomoći privrede. Ipak, otvaranjem “Pandorine kutije” koja se u zove u BiH zove “monetarna politika”, daje se otvoreni argument političkim populistima za korištenje i drugih mjera, koje mogu izazvati daleko veću štetu nego korist.

Danijal Hadžović: Populisti jašu na krizama u svijetu, ali u BiH vlast 30 godina jašu kriminalci

Pandemija koronavirusa i zaključavanje ekonomije i društva koje je uslijed nje uslijedilo naučio nas je mnogo novih lekcija o nauci, higijeni, globalizaciji, međuljudskim odnosima, ekonomiji i još mnogo čemu – ali jedno je već očito. Ne postoji ta kriza i ljudska nesreća koju ideološki lešinari i politički populisti neće pokušati iskoristiti za nametanje svoje agende ili izvlačenje jeftinih političkih poena.

Posljednjih godina sudbina kao da namješta karte u korist lijevim i desnim populistima. Pandemija koronavirusa

u svijetu je zadala još jedan težak udarac pristalicama liberalne demokratije i s lijevog i desnog centra, i lijevim i desnim populistima dala dodatnih pet minuta slave. Prvima je ona još jedan povod da ustvrde kako se tržišta ponovo pokazuju nestabilnim te da državni intervencionizam u ekonomiji kojeg je pandemija nametnula kao nužnost, treba vratiti ne kao privremeno, nego trajno rješenje za svjetske nedaće. Potonjim ona je dokaz da su globalizacija i slobodno kretanje ljudi zlo zbog čega s ushićenjem pozdravljaju ponovno postavljanje granica i kontrolu ljudi i roba.

Naravno, korištenje korone za populističko lešinarenje nije zaobišlo ni Bosnu i Hercegovinu sa svim njenim specifičnostima. Marksistički profesor Slavo Kukić uskliknuo je da pandemija korone, i to kako je “predvidio Marx”, predstavlja ni manje ni više nego početak kraja kapitalizma.

“Zar kapitalizam danas nije svjetski sistem? I zar njegov neoliberalni koncept ne asocira na Marxove teze o imperijalizmu kao zadnjem stadiju kapitalizma. Time, naravno, nemam namjeru tvrditi kako je vremenu kapital odnosa odzvonilo. Ali, da mu je kraj sve bliže, jeste”.

Naravno, domet djelovanja domaćih marksističkih profesora i jeste papagajsko ponavljanje “šta je Marx predvidio” i prepoznavanje kraja kapitalizma u svemu i svačemu unazad nekoliko decenija, pa se na njihovo ponavljanje parola nije ni smisljeno osvrtni naročito ozbiljno.

Nešto konkretniji je bio SDP koji je kao jednu od mjera saniranja fatalnih posljedica pandemije predložio povećanje minimalne plate. Jer u trenutku kada firmama naglo opada promet, a opstanak mnogih malih biznisa je pod znakom

upitnika, “najbolja” stvar koju možeš napraviti za radnike je da dodatno povećate troškove njihovog zapošljavanja, tako da ono bude još manje isplativo.

Kad smo kod malih biznisa, kao svojevrsna društvena “zvijezda” u jeku pandemije na površinu je isplivao izvjesni Ejub Kučuk. Osnovavši grupu malih biznisa u koju je pridodao nekih pedesetak hiljada ljudi za koje je javnost nastojao ubijediti da su svi odreda mali biznismeni, revolucionar Kučuk u dvadesetak postova koje kuca svakodnevno tvrdi kako vlada svojim mjerama ciljano uništava mali biznis BiH, a pored toga najavljuje proteste, obećava rušenje vlasti, sve to popraćeno istovremeno s dvadesetak vlastitih fotografija dnevno. Ispostavilo se, međutim, da je “ugroženi mali biznismen” Kučuk koji se žrtvuje za mali biznis zapravo isti onaj kronista Kučuk koji je godinama radio izborne kampanje, websitove te vodio društvene mreže za vladajuću Stranku demokratske akcije i u znak zahvalnosti pored angažmana dobijao i poslovne prostore u strogom centru Sarajeva. No, Kučuk se nedavno posvađao sa svojim političkim pokroviteljima, pa je tako u jednom trenutku otkrio da je on sve vrijeme zapravo ugroženi mali biznismen. Tako je ovaj eklatantan primjer kroniste i stranačkog uhljeb-biznismena, preko noći postao glas ugroženih malih biznisa, ali ne samo to. Stvarne namjere Kučukovog iznenadnog angažmana i “nesebične” borbe za prava malog biznisa upravo su isplivale na vidjelo kada je najavio da osniva “Stranku malih biznisa”. Ko veli, ako me već više iz politike ne paze, daj da iskoristim koronu pa da samog sebe direktno pripazim kroz politiku.

Ipak, nikakvi populisti i pojedinci koji su se pokušali okoristiti pandemijom nisu mogli zasjeniti svo beščašće, mize-

riju i sada već kriminalne skandale koje prevazilaze sferu racionalnog koje su demonstrirale vlasti u BiH. Najprije smo saznali da nam je zdravstveni sistem u gorem stanju nego smo i mislili, a imali smo vrlo nisko mišljenje o njemu, nakon što se ispostavilo da su ljudi od korone umirali prije nego što su i dospjeli u bolnicu, tačnije zbog nesposobnosti birokratskog aparata u zdravstvu da najprije utvrdi u kojoj bi se ambulanti trebali pregledati, da bi im potom davali pogrešne dijagnoze, sve dok u konačnici nije utvrđeno da su bolovali od korone nakon što su joj uspješno podlegli. Očigledno i sami svjesni da su izgradili jedan trom i na svim nivoima truo sistem nesposoban da se nosi s iole većom pandemijom, vlasti u BiH, ovaj put složno i na svim nivoima, protiv korone su se odlučili boriti nekim od najrepresivnijih mjera u čitavoj Evropi, od uvođenja policijskog sata preko zabrane uslužnim djelatnostima da rade do otvorenog kršenja Ustava sa zabranom kretanja za maloljetnike i starije od 65 godina.

I dok su se nad građanima BiH primjenjivale srednjovjekovne metode izolacije, a oči medija bile uprte u neophodne javne nabavke respiratora, maski i rukavica, desilo se upravo ono čega smo se svi pribojavali – pri svim nabavkama desili su se eklatantni primjeri kriminala, javašluka, nepotizma i “ugrađivanja”. Testovi su nabavljani preko salona namještaja, maske preko slastičarne, sve s politički uvezani vlasnicima i iznosima za nabavku koje su uveliko premašivali ukupnu vrijednost proizvoda, a vrhunac je dostignut s nabavkom “respiratora” za koje se ispostavilo da to nisu, za enormnih 10 miliona KM, preko malinara Fikreta Hodžića.

I dok je ovaj skandal doveo do suspenzije osionog šefa Civilne zaštite u FBiH Fahrudina Solaka te dobrotno uzdrmao temelje same Stranke demokratske akcije, on zapravo ogolijeva svu antipolitičku i antiidejnu suštinu bh. političkog sistema. U svijetu je pandemija korona možda na površinu ponovo izbacila raspravu o tome koliko nam intervencije države u ekonomiji i globalizacije treba, no u Bosni i Hercegovini nemamo prostor da nam to uopšte i bude tema.

Ovdje se još jednom pokazalo je vlast u ovoj zemlji prije svega jedna kriminalna partokratska hobotnica koja služi kao platforma vladajućim strukturama za kontrolu resursa, izvlačenje novca i zbrinjavanje sebi bližnjih, odnosno država je ovdje tek jedan veliki stranački posjed, koji u svojoj osionosti ide dotle da se novac građana sada i bez ikakvog ustezanja preko pijuna u vidu malinara krade na očigled kompletne javnosti i ne razmišljajući očigledno da bi za to uopšte neko i mogao odgovarati.

A sve to skupa govori da BiH da bi uopšte mogla biti u poziciji da se bavi bilo kakvim idejama i konceptima o budućnosti, najprije mora stvoriti barem i one minimalne predušlove da ona uopšte izgleda kao moderna država, što ne znači ništa drugo nego rušenje trenutnog partokratskog koncepta vladavine gdje je država sa svim njenim institucijama, resursima i kapacitetima tek jedan unosni plijen u rukama kriminalizirane stranačke oligarhije.

Emir Džambegović: Korištenje virusa u populističke svrhe

Ljudi su vođeni interesima da se osjećaju dobro. Neko to postiže kroz neprofitni, a neko kroz profitni rad. Ovdje ćemo ukazati na dvije strane – političare i obične ljude, a obje strane imaju za cilj povećanje ličnog društvenog kapitala. Važno je imati na umu da je prema analizama organizacija za provjeravanje činjenica objavljenih u medijima, kao npr. prema Reutersovom institutu, najviše dezinformacija kreirano je manipuliranjem i izvrtanjem tačnih informacija. Također, istraživanja ukazuju na pojavi trenda nedostatka povjerenja u institucije. To objašnjava zbog čega se ljudi okreću “jakim političkim figurama” i autoritetu čak i nepoznatih ljudi koji se obraćaju u videoklipovima ili dijele sadržaj web-stranica upitnog kvaliteta preko društvenih mreža.

1.

Političari se služe populizmom kako bi unaprijedili svoj imidž, koristeći informacije koje imaju paranoični prizvuk. Da li bi narod mogao detektovati takav populizam i “uzeti” političare “na iskustvo”? Kad je riječ o BiH činilo se da bi moguće odgađanje oktobarskih izbora (2020.) moglo smanjiti populističke izjave. Nažalost, to nije slučaj, tako da su od početka korona krize građani BiH svjedoci političke verzije serijskog filma “Igre prijestolja” jer “zima dolazi” ili da budemo precizniji “zima-virus je tu”. Donošenje “korona zakona” uz amandmane koji predlažu i politički i nevladini subjekti, proces je prepun populističkih izjava koji je stvorio jedinstvenu medijsku kakofoniju.

Korona virus se pokazao kao idealan alat političarima na svim meridijanima, pa je tako predsjednik SAD prošao put od predviđanja da će korona-virus nestati (“Jednog dana, biće poput čuda - nestat će.”) do izjava da je on vrhovni autoritet u državi, a guverner države New York Andrew Cuomo na konferenciji za javnost poručuje “Nemamo kralja u ovoj zemlji” (“We don’t have a king in this country”). Novine “The Guradian” su navele sedam pogrešnih tvrdnji koje je Trump iznio u javnosti koje su sve, na svoj način, obojene populizmom.

Svi primjećuju da on koristeći možda najviše disruptivnu aplikaciju za komuniciranje, Twitter zaobilazi način na koji su se oduvijek POTUS-i obraćali narodu – preko medija. Cuomo je spomenuo da ga Trumpovi twittovi “podsjećaju na školsko doba”, ali istina je da sa twittom on vrši utjecaj i na svoju zemlju, kao i na svjetsku ekonomiju i odnose u svijetu. Zbog toga nije bez utemeljenja stav da će rezultati borbe protiv koronavirusa, kao i posljedice od nje, odrediti ko će biti novi predsjednik SAD-a koji se bira u novembru. Zato se niko ne usuđuje prognozirati ko će pobijediti, kao što niko ne vjeruje ni anketama, niti procjenama analitičara. I Trump i brazilski predsjednik Jair Bolsonaro, u proteklim sedmicama iznijeli su cijeli niz dezinformacija o novom koronavirusu, propagirajući navodni lijek za bolest uzrokovanu koronavirusom, iako za to nemaju nikakvih znanstvenih dokaza, a ni podršku relevantnih svjetskih medicinskih organizacija.

A u komšiluku, u Srbiji, Aleksandar Vučić je u vrijeme koronavirusa u roku od nešto više od mjesec dana prošao put od ismijavanja i sprdanja sa zarazom, do najstrožih mjera

sigurnosti u Evropi. Kako kaže predsjednik Demokratske stranke u Srbiji Zoran Lutovac - “pojavljuje se svugdje i o svemu govori. Potiče strah (već spomenuta puna groblja) i nudi nadu - 100 eura pomoći za svakog građanina”.

2.

S druge strane su društvene mreže na kojima su neki ljudi obuzeti željom da “otvaraju oči drugima”. Nerijetko se svjetonazorski oslanjaju na vjerovanje da u svijetu postoje organizacije i pojedinci koji “iz sjene” žele upravljati svijetom. Takvo promišljanje o svijetu kroz teorije zavjere uobičajeno je prisutno u javnosti. Ono je označeno kao paranoja, a definira se kao “težnja davanja objašnjenja za važne događaje, a koji uključuju tajne zavjere od strane moćnih i zlo-namjernih grupa”. U općoj populaciji, takve ideje progona mogu biti prisutne sa različitim stepenom intenziteta. “Uvjerenje u progonjenje” (persecutory belief) je ono koje se smatra centralnim obilježjem paranoje, a uključuje dva bitna elementa:

- vjerovanje da će se šteta dogoditi, i
- pripisivanje da drugi planiraju ovu štetu.

Društvene mreže kao medij kojim se pojedinci izražavaju posebno su pogodne za ostvarenje tog profetskog osjećaja neprofitnog činjenja dobra (odn. “otvaranja očiju”), ali i za šale i trolanje, kao oblike zabave na internetu. Od preko 7 milijardi ljudi na planeti 4,54 milijarde je aktivnih korisnika interneta. Od pomenutih motiva za informisanje, izražavanje i povezivanje je 3,8 milijarde koji su i aktivni korisnici društvenih medija, a 3,75 milijarde pristupaju putem mobitela.

Zbog toga je možda preciznije reći da su društveni mediji (*social media*) danas “medij za izražavanje društva”, a ne mjesto na kojem se provjeravaju činjenice. Kao što je za Nobelovu nagradu u Fizici potrebno da nečiji rad bude toliko važan i citiran u radovima, tako je i za “narodne istine” odn. istinu populusa važno da liči na istinito i da bude u velikom broju dijeljeno. To nazivamo “doživljenom istinitošću”, a jezikom narodnih poslovice “ako dvojica kažu da si pijan, lezi u blato i valjaj se”. Nastojanje da se demantuju ovakvi napisi na internetu liči na krećenje zidova na kojima su bili grafiti - bijelina ne prekriva u potpunosti stare grafite ili čak zaziva pisanje istih ili novih!

Ekonomske i društvene reperkusije prihvatanja “populariziranih” istina po pitanju koronavirusa, a koje se ukrštaju sa tumaranjem u mraku i nemogućnosti da se pronađe lijek vrijedit će više istraživati u budućnosti.

Benjamin Nurkić: COVID-19 i ljudska prava

Pandemija COVID-19 i mjere koje su države preduzele kako bi obuzdale implikacije pandemije na, prije svega, zdravlje stanovništva je probudilo pitanje opravdanosti takvih mjera. Evropski standardi ljudskih prava dozvoljavaju ograničavanje ljudskih prava od strane države ako su te norme zakonite, imaju legitimni cilj, moraju biti proporcionalne i nužne u demokratskom društvu. Zakonitost se ogleda u tome da ograničenje ljudskih prava mora biti bazirano na zakonu. Legitimni cilj podrazumijeva da postoji opravdan razlog kršenja ljudskih prava, što je u ovom slu-

čaju zaštita javnog zdravlja. Navedena dva uslova nisu sporna, država može ograničiti ljudska prava samo na osnovu zakona i samo u slučaju postojanja legitimnog cilja. Pitanje koje će produbiti mnoge diskusije nakon pandemije COVID-19 je pitanje proporcionalnosti mjera kojima su se ograničavala ljudska prava. Proporcionalnost podrazumijeva da mjere koje su donesene odgovaraju cilju koji se želi postići, što znači da mjere koje ograničavaju ljudska prava moraju biti u skladu sa faktičkim stanjem i ljudskim pravom koje se ograničava. Proporcionalnost se ocjenjuje od slučaja do slučaja, i država mora biti jako senzibilna u određivanju proporcionalnih mjera u ograničavanju ljudskih prava.

Damir Bećirović: Diktatura iz straha

Dok pišem ovaj tekst, u jeku pandemije bolesti Covid 19, svuda oko nas populistički političari širom planete, a koji imaju sreću da su na vlasti, doživljavaju realizaciju svojih najintimnijih političkih stremljenja. Populizmu u osnovi treba neprijatelj da bi opstao. Nedostatak “mirisa i okusa” u ambalaži populizma se najmanje primijeti kad se pozornost javnosti uperi na neprijatelja. Pandemija Covid 19 je populistima došla “kao naručena”. Stvarni neprijatelj koga čekaju godinama. On je opasan, tajanstven, napada naš narod i mi vodimo rat protiv njega. Javnost prihvata njegovo postojanje i nije potrebno dokazivati koliko je opasan. Kako se benigni čine sada raniji neprijatelji, imigranti, Jevreji, politički elitiisti, muslimani i dr. Populistički lideri trenutno jašu na konju nacionalnog naboja, koriste ratnu terminologiju, idu u

borbu, vode bitke i rat protiv nevidljivog neprijatelja. Oblače zelene uniforme, pokreću vojsku, uvode vanredna stanja i policijski sat, uvode elektronska praćenja ljudi, cenzuru medija, a sve da njihovom narodu bude bolje. Oni naprosto vole svog čovjeka više nego što on voli sebe. Orwelovski scenarij na djelu, metode iste, strah za vlastiti život blokira sve otpore u ljudima. Toliko su moćni da su izgubili i posljednje kočnice obzira prema javnosti, rat opravdava sva sredstva smatraju i sve je to za opće dobro, iako se radi u suštini o strahu koji izvire iz svjesnosti da sada parole ništa ne znače, da treba imati i miris i okus u svojoj politici. Stoga populizam polako mijenja oblik u diktaturu iz straha od neznanja i nesposobnosti, a koje mogu lako biti razotkriveni, jer osjetljivo je vrijeme.

Admir Čavalić: Covid-19 i populizam

Kriza poput pandemije Covid-19 se pokazala idealnom za novi val populizma, naročito ekonomskog. Ovaj populizam širom svijeta uglavnom se bazira na idealima intervencionirajuće države koja nas sve spašava, preuzimajući naše pojedinačne odgovornosti na sebe. Tu je svakako i populistički poziv da se zatvore granice, okrene vlastitoj proizvodnji, primarno poljoprivredi i pritom kupuje domaće. Ekonomska historija nas uči drugačije – nacije su bile najbogatije kada su trgovale međusobno, odnosno kada su robe, a ne vojnici prelazili granice, parafrazirajući Frédéric Bastiat. Dakle, u ovom trenutku ne trebamo strastveni poklik populizma i nacionalizma, već više liberalizma, koji će povratiti

ranije stope ekonomskog rasta, unijeti globalni optimizam i tako sačuvati na stotine hiljada života širom svijeta. Još jedna stvar koju treba naučiti iz Covid-19 krize je da nas virus nije toliko iznenadio, koliko pretjerana, opravdana ili neopravdana reakcija države. Upravo je državna reakcija pravi Crni labud, o kojem piše Taleb, i kojeg se sada trebamo bojati, nakon što jednog dana kriza završi. Historija nas uči da država veoma teško napušta ranije zauzete teritorije našeg društva i ekonomije. Pritom će se opravdanja vjerovatno tražiti u ranije navedenoj ekonomskoj mitologiji, svojstvenoj većini zemalja svijeta.

Dino Arnaut: Covidna politika

Ekonomska nesigurnost mogla bi dostići vrhunac zbog nastale pandemije, kako na pojedinačnom tako i na svjetskom nivou. Stoga, prirodno je da se postavlja ključno pitanje statusa populizma. Trebamo li sada očekivati dodatni porast populizma u čitavoj Evropi i svijetu. Finansijska kriza iz 2008. godine je izazvala sumnju u globalni ekonomski sistem, međutim, COVID-19 je ukazao na njegovu fragilnost uspjevši zaustaviti globalnu ekonomsku aktivnost koristeći međusobno povezani svijet. Također, on je pokazao i nedostatke populizma, kao i potrebu za multilateralnim pristupom u rješavanju globalnih problema. Međutim, efekat velike krize poput trenutne COVID-19 pandemije bi mogao potencirati razočarenje i samim time voditi ka izolacionizmu i protekcionizmu što stvara plodno tlo za populizam. Psihološki aspekt razočaranja populisti strateški koriste, a

naročito kad su u opoziciji. Protekcijonizam i izolacionizam teoretski mogu pomoći trenutnoj prevenciji, one ipak ne predstavljaju efikasan tretman, jer potpuna izolacija nije moguća. Da bi se nosile sa globalnom krizom ovih razmjera, nacije se moraju osloniti jedna na drugu čime multilateralna vladavina dobija na značaju. Globalistički plan slobodnog tržišta bio je pod konstantnim napadom populističkih snaga tokom protekle decenije. Ipak, ni populisti neće slaviti. Bez multilateralne saradnje, vlade su pokazale neadekvatnost u svojoj sposobnosti da se bore protiv globalnih prijetnji, kao što imam o slučaj sa korona virusom. Za razliku od finansijske krize, za koju su mnogi okrivili bankare, ova kriza je egzogenog tipa, što znači da za nju je teško pronaći krivca. Naravno, političari će najčešće uložiti napore da pronađu krivca. Međutim, ovdje prvobitno na značaju se ističe stručnost koja se pokazala efikasnom u zemljama koje su imale dosta razumniju administraciju i poduzeli neophodne korake na vrijeme čime su se pokazale uspješnijim u suzbijanju nastale pandemije. Dakle, logično je očekivati da će profesionalnosti i kompetentnost dobiti na značaju i vrijednosti. Ovo je i nužno ako očekujemo da odgovorimo budućim izazovima i nepredvidivostima koji nas tek čekaju. Ovakav vid promjene bi značio uticaj na mentalni sklop ljudi koji će tražiti viši nivo stručnosti od svojih lidera, i neće htjeti birati lidera koji su samo jaki na riječima a ne i u praksi i praktičnim rješenjima. Međutim, to će se tek pokazati, ali možemo reći da ujedno ovisi i o tome kako će se pandemija okončati i da li će populistički lideri pokupiti zasluge za rješenja bez obzira da li su oni doprinijeli njima direktno ili ne.

LITERATURA

Populističke barijere razvoja biznisa i slobodnog tržišta

- 1 Acemoglu, D., Egorov, G., Sonin, K. (2011). *A Political Theory of Populism*, NBER Working Paper 17306.
- 2 Albertazzi, D., McDonnell, D. (2008). *Introduction: The Sceptre and the Spectre*. U: D. Albertazzi i D. McDonnell (Ur.), *Twenty-First Century Populism*, Palgrave MacMillan: Basingstoke, 1–11.
- 3 Anderson, S. (2016), *Immigrants and Billion Dollar Startups*, National Foundation for American Policy, Arlington: VA.
- 4 Angelov, P.A., Rosenkranz, S., Schenk, E. (2012), *Competitive Effects of Merger Remedies in Europe's High-Tech Industry*.
- 5 Autor, D., Dorn, D., Hanson, G., Majlesi, K. (2016). *Importing Political Polarization: The Electoral Consequences of Rising Trade Exposure*, NBER Working Papers No. 22637.
- 6 Becker, D., Fetzer T., Novy, D. (2017). *Who voted for Brexit? A Comprehensive District-Level Analysis*. *Economic Policy*, 32 (92): 601–650.
- 7 Bonikowski, B. (2017). *Three Lessons of Contemporary Populism in Europe and the United States*. *The Brown Journal of World Affairs*, 23 (1): 9-24.
- 8 Colantone, I. i Stanig, P. (2018). *The Trade Origins of Economic Nationalism: Import Competition and Voting Behavior in Western Europe*. *American Journal of Political Science*, 62 (4): 936-953.
- 9 Dorn D. i Hanson, G. H. (2013). *The China Syndrome: Local Labor Market Effects of Import Competition in the United States*. *American Economic Review*, 103(6): 2121-2168.
- 10 Dornbusch, R. i Edwards, S. (1990). *Macroeconomic Populism*. *Journal of Development Economics*, 32: 247–77.
- 11 Dornbusch, R. i Edwards, S. (1991). *The Macroeconomics of Populism*. U: R. Dornbusch i S. Edwards, (Ur.), *The Macroeconomics of Populism in Latin America*. University of Chicago Press: Chicago, 7–13.
- 12 Foer, F. (2017). *World Without Mind: The Existential Threat of Big Tech*, Penguin Press.
- 13 Galloway, S. (2017). *The Four: The Hidden DNA of Amazon, Apple, Facebook, and Google*, Random House Large Print.

- 14 Inglehart, R. F. i Norris, P. (2016). *Trump, Brexit, and the Rise of Populism: Economic Have-Nots and Cultural Backlash*, Harvard Kennedy School Faculty Research Working Paper 26.
- 15 Inglehart, R.F. i Norris, P. (2017). *Trump and the Xenophobic Populist Parties: The Silent Revolution in Reverse*. Perspectives on Politics, 15(2): 443-54.
- 16 Ivarsflaten, E. (2008). *What Unites Right-Wing Populists in Western Europe? Re-Examining Grievance Mobilization Models in Seven Successful Cases*. Comparative Political Studies, 41(1):3-23.
- 17 Iversen, T., Soskice, D. i Xu, A. (2017), *Transition to the Knowledge Economy and the Rise of Populism: A Human Capital Perspective, rad prezentiran na radionici "From Preferences to Politics in the New Economy"*, Nuffield College, Oxford, juli 15, 2017.
- 18 Kaltwasser, C. R. i Taggart, P. (2016). *Dealing with Populists in Government: A Framework for Analysis*. Democratization, 23, 201–20.
- 19 Kaufmann, E. (2017). *Values and Immigration – the Real Reasons behind Brexit and Trump*, U: J. Mair, T. Clark, N. Fowler, R. Snoddy i R. Tait (Ur.) *Brexit, Trump and the Media*. London: Abramis, 61-70.
- 20 Malgouyres, C. (2017), *Trade Shocks and Far-Right Voting: Evidence from French Presidential Elections*. Working paper.
- 21 Management Association, I. (2017). *Entrepreneurship: Concepts, Methodologies, Tools, and Applications*.
- 22 Mayer, N, Palier, B., Rovny J. i Im, Z.J. (2016). *The Losers of Digitalization: A Reservoir of Support for the Far-Right?*, rad prezentiran na International Symposium on Inequality and Politics: A Comparative Perspective, juli, Pariz.
- 23 McElwee, S. i McDaniel, J. (2017). *Economic Anxiety Didn't Make People Vote Trump, Racism Did. The Nation*.
- 24 <https://www.thenation.com/article/economic-anxiety-didnt-make-people-vote-trump-racism-did/>
- 25 Mudde, C. (2007). *Populist Radical Right Parties in Europe*, Cambridge: Cambridge University Press.
- 26 Panizza, F. (2005). *Introduction: Populism and the mirror of democracy*. U: F. Panizza (Ur.), *Populism and the mirror of democracy*. London, New York, NY: Verso.
- 27 Pappas, T.S. i Kriesi, H. (2015). *Populism and Crisis: A Fuzzy Relationship*. U: H. Kriesi i T. S. Pappas (Ur.), *European Populism in the Shadow of the Great Recession*. Colchester: ECPR Press.

- 28 Rodrik, D. (2017). *Populism and the Economics of Globalization*, Ms. Harvard Kennedy School.
- 29 Taggart, P. (2004). *Populism and representative politics in contemporary Europe*. *Journal of Political Ideologies*, 9(3): 269–288.

Kako bihevioralna ekonomija može objasniti populizam?

- 1 Ariely, D. (2008). *Predictably Irrational: The Hidden Forces That Shape Our Decisions*. New York, NY: Harper-Collins Publishers.
- 2 Ariely, D. (2010). *The Upside of Irrationality: The Unexpected Benefits of Defying Logic at Work and at Home*. New York, NY: Harper-Collins Publishers.
- 3 Funke, M., Schularick, M. i Trebesch, C. (2015). *Going to Extremes: Politics after Financial Crises. 1870-2014*. CESifo Working Paper Series 5553, CESifo Group Munich.
- 4 BBC, (2019), Europe and right-wing nationalism: *A country-by-country guide*, <https://www.bbc.com/news/world-europe-36130006> (Posjećeno: 17.09.2019)
- 5 Kahneman, D. (2011). *Thinking, Fast and Slow*. New York, NY: Farrar, Straus and Giroux (FSG).
- 6 Mudde, C. (2004). *The Populist Zeitgeist. Government and Opposition*, 39(4): 541-563.
- 7 Thaler, R. i Sunstein, C. (2008). *Nudge: Improving Decisions About Health, Wealth, and Happiness*. New Haven: Yale University Press

Makroekonomski populizam – instrument za brži rast ili put u propast

- 1 Akta.ba, (2018), Vlast je nespemna po pitanju akciza, na udaru građani, dostupno na: <https://www.akta.ba/vijesti/vlast-je-nespremna-po-pitanju-akciza-na-udaru-gradani/86553> (11.09.2019)
- 2 Bradvica D., (2019), Hadžić: Efekti trošarina su kao da nam je povećana stopa PDV-a za 1,06 posto, dostupno na: <https://www.dnevni-list.ba/hadzic-efekti-trosarina-su-kao-da-nam-je-povecana-stopa-pdv-a-za-106-posto/> (18.09.2019)
- 3 Centralna banka Bosne i Hercegovine, (2019), Opšte informacije o banci, dostupno na: <https://cbbh.ba/Content/Read/13>, (21.10.2019)

- 4 Conniff, M. (1982). *Latin American Populism in Comparative Perspective*. Albuquerque: University of New Mexico Press.
- 5 Dornbusch, R., i Edwards, S. (1990). *The Macroeconomics of Populism in Latin America*. Journal of Development Economics, 32: 247-77.
- 6 Drake, P. (1982). *Conclusion: Requiem for Populism?* U: M. L. Conniff (Ur.) *Latin American Populism in Comparative Perspective*, Albuquerque: University of New Mexico Press.
- 7 Kaufman R. i Stallings, B. (1990). *The Political Economy of Latin American Populisms, The Macroeconomics of Populism in Latin America*. University of Chicago Press.
- 8 Klix, (2017), Diana Zelenika: Akcize donose mnogo benefita, možda nam dođe i IKEA, dostupno na: [https://www.klix.ba/vijesti/bih/diana-zelenika-akcize-donose-mnogo-benefita-mozda-nam-dodje-i-ikea/171215057\(29.10.2019\)](https://www.klix.ba/vijesti/bih/diana-zelenika-akcize-donose-mnogo-benefita-mozda-nam-dodje-i-ikea/171215057(29.10.2019))
- 9 Klix, (2018), Cijene nafte u FBiH za godinu dana porasle za blizu 0,50 KM, dostupno na: [https://www.klix.ba/biznis/cijene-nafte-u-fbih-za-godinu-dana-porasle-za-blizu-0-50-km/180606017\(21.10.2019\)](https://www.klix.ba/biznis/cijene-nafte-u-fbih-za-godinu-dana-porasle-za-blizu-0-50-km/180606017(21.10.2019))
- 10 Klix, (2018), dostupno na: *Potpisan sporazum: Kredit od 47,6 miliona eura za izgradnju poddionice na Koridoru 5C* [https://www.klix.ba/vijesti/bih/potpisan-sporazum-kredit-od-47-6-miliona-eura-za-izgradnju-poddionice-na-koridoru-5c/180830021\(24.10.2019\)](https://www.klix.ba/vijesti/bih/potpisan-sporazum-kredit-od-47-6-miliona-eura-za-izgradnju-poddionice-na-koridoru-5c/180830021(24.10.2019))
- 11 Klix, (2018), Hadžić: Za 18 godina od akciza prikupljeno 7 milijardi KM, na ceste utrošena samo milijarda, dostupno na: [https://www.klix.ba/biznis/hadzic-za-18-godina-od-akciza-prikupljeno-7-milijardi-km-na-ceste-utrosena-samo-milijarda/180613034\(21.10.2019\)](https://www.klix.ba/biznis/hadzic-za-18-godina-od-akciza-prikupljeno-7-milijardi-km-na-ceste-utrosena-samo-milijarda/180613034(21.10.2019))
- 12 Klix, (2018), Počinju pregovori za kredit od 180 miliona eura za gradnju 15,8 kilometara autoputa, dostupno na: [https://www.klix.ba/biznis/pocinju-pregovori-za-kredit-od-180-miliona-eura-za-gradnju-15-8-kilometara-autoputa/180718092\(12.10.2019\)](https://www.klix.ba/biznis/pocinju-pregovori-za-kredit-od-180-miliona-eura-za-gradnju-15-8-kilometara-autoputa/180718092(12.10.2019))
- 13 Klix, (2018), Utvrđen Prijedlog ugovora o finansiranju izgradnje autoceste Zenica Sjever na koridoru 5C, dostupno na: [https://www.klix.ba/biznis/investicije/utvrđen-prijedlog-ugovora-o-finansiranju-izgradnje-autoceste-zenica-sjever-na-koridoru-5c/180320127\(21.10.2019\)](https://www.klix.ba/biznis/investicije/utvrđen-prijedlog-ugovora-o-finansiranju-izgradnje-autoceste-zenica-sjever-na-koridoru-5c/180320127(21.10.2019))
- 14 Klix, (2018), Vijeće ministara odobrilo EIB-ovih 100 miliona eura za gradnju 20,9 km autoputa, dostupno na: <https://www.klix.ba/biz->

- nis/privreda/vijece-ministara-odobrilo-eib-ovih-100-miliona-eura-za-gradnju-20-9-km-autoputa/180328113(30.10.2019)
- 15 Klix, (2019), *Potpisan ugovor o novom kreditu EBRD-a od 180 miliona eura za Koridor 5C*, dostupno na: <https://www.klix.ba/biznis/privreda/potpisan-ugovor-o-novom-kreditu-ebrd-a-od-180-miliona-eura-za-koridor-5c/180912091>(21.10.2019)
  - 16 Lingo-Demirović, (2017), *Višak novca Centralne banke BiH iskoristiti u investicije, a ne u krpljenje rupa u budžetima*, dostupno na: <https://www.nezavisne.com/novosti/bih/Visak-novca-Centralne-banke-BiH-iskoristiti-u-investicije-a-ne-u-krpljenje-rupa-u-budzeta-tima/412147>(21.10.2019)
  - 17 Ljubas Z., (2015), *Centralna banka BiH na meti političara*, dostupno na: <https://www.dw.com/bs/centralna-banka-bih-na-meti-politica-ara/a-18902385> (11.09.2019)
  - 18 Mudde, C. i Kaltwasser, C. R. (2017). *Populism: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
  - 19 Nezavisne novine, (2017), *MMF pisao Zvizdiću: Ugrožena nezavisnost Centralne banke BiH*, dostupno na: <https://www.nezavisne.com/novosti/bih/MMF-pisao-Zvizdicu-Ugrozena-nezavisnost-Centralne-banke-BiH/442024>(21.10.2019)
  - 20 O'Neil S.K., (2018), *A brief history of populism in Latin America: Its rise, its impact and its fall*, Cuencal High Life, dostupno na: <https://cuencalhighlife.com/brief-history-populism-latin-america-rise-impact-fall/> (22.10.2019)
  - 21 Osmović M., (2018), *Prevara s akcizama na gorivo?*, dostupno na: <https://www.dnevni-list.ba/prevara-s-akcizama-na-gorivo/> (19.09.2019)
  - 22 Rodik D., (2018), *In Defence Of Economic Populis, Social Europe*, dostupno na: <https://www.socialeurope.eu/defense-economic-populism>(21.10.2019)
  - 23 Rodrick, D. (2018). *Is populism Necessarily Bad Economics? AEA Papers and Proceedings*.
  - 24 Roosevelt, F. D. (1932). *Address at Oglethorpe University in Atlanta, Georgia*.
  - 25 Sachs, J. (1990). *Social Conflict and Populist Policies in Latin America*. San Francisco: ICS Press.
  - 26 Šajinović D., Lingo-Demirović M., (2018), *Državi pola para od malo-prodajne cijene goriva*, Nezavisne novine, dostupno na:

<https://www.nezavisne.com/ekonomija/trziste/Drzavi-pola-para-od-maloprodajne-cijene-goriva/483675>(22.10.2019)

- 27 Vieira, R. L. (1998). *Consagrados e malditos: os intelectuais e a Editora Civilização Brasileira*. Brasília: Thsaurus.

Populizam u fluidnom socijalističkom neofeudalnom bosanskohercegovačkom društvu i zloupotreba antifašizma pomoću kulturizma

- 1 6yka, (2019), *Aporofobija - bolest novog doba?*, <https://www.6yka.com/novosti/aporofobija-bolest-novog-doba> Jurjević Marin, (pristupljeno, 27.9.2019)
- 2 Abaz, M. (2019), Aleksandar Hemon: *Nacionalizam je slijepi put, uvijek dovodi do konflikta ili kolapsa*, Klix.ba, <https://www.klix.ba/magazin/kultura/aleksandar-hemon-nacionalizam-je-slijepi-put-uvijek-dovodi-do-konflikta-ili-kolapsa/190822018> (pristupljeno, 27.9.2019)
- 3 Agić J., (2018), Šefket-ef. Kurt: *Muftija koji je Srbe spašavao od genocida*, Aljazeera Balkans, balkans.aljazeera.net/vijesti/sefket-ef-kurt-muftija-koji-je-srbe-spasavao-od-genocida (pristupljeno, 27.9.2019)
- 4 Aljazeera Balkans (2018), *Preda: S ovim nivoom korupcije BiH ne može u EU*, balkans.aljazeera.net/vijesti/preda-s-ovim-nivoom-korupcije-bih-ne-moze-u-eu (pristupljeno, 27.9.2019)
- 5 CPA, (2019), *Fraser indeks ekonomskih sloboda*, <https://cpa-bih.org/fraser-indeks-ekonomskih-sloboda/> (pristupljeno, 27.9.2019)
- 6 Cutlip, S. M. (1994). *The Unseen Power: Public Relations, a History*.
- 7 Cutlip, S. M. (1995). *Public Relations History: From the 17th to the 20th Century: The Antecedents*.
- 8 Dajdić A., (2015), *Jasmin Imamović, načelnik općine Tuzla*, <https://bhbusiness.ba/jasmin-imamovic-nacelnik-opcine-tuzla/> (pristupljeno, 27.9.2019)
- 9 Fena, (2019), *U martu smanjen broj nezaposlenih u BiH*, Klix.ba, <https://www.klix.ba/biznis/u-martu-smanjen-broj-nezaposlenih-u-bih/190507109> (pristupljeno, 27.9.2019)
- 10 Grad Tuzla, (2019), *Upriličeno obilježavanje 73. godišnjice oslobođenja grada Tuzla*, grad.tuzla.ba/vijesti/upriliceno-obiljeza-

- vanje-73-godisnjice-oslobodenja-grada-tuzla/ (pristupljeno, 27.9.2019)
- 11 Harari, J. N. (2019). *21 lekcija za 21. vek*. Beograd: Laguna.
  - 12 Olasky, M. N. (1987). *Corporate Public Relations: A New Historical Perspective*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
  - 13 Šalaj, B. (2012). *Što je populizam? Političke analize*, 3(11).
  - 14 Sito-Sucic D., (2019), *Bosnia needs to restructure and privatise state firms, IMF finds*, Reuters, <https://www.reuters.com/article/bosnia-companies-imf/bosnia-needs-to-restructure-and-privatise-state-firms-imf-finds-idUSL5N20G6V5> (pristupljeno, 27.9.2019)
  - 15 SSSBiH, (2019), *Potrošačka korpa u BiH 1.070 eura, plata 472 eura*, Al Jazeera Balkans, <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/potrosacka-korpa-u-bih-1070-eura-plata-472-eura> (pristupljeno, 27.9.2019)
  - 16 Svjetska banka, (2019), *Izveštaj o lakoći poslovanja: BiH suvereno čuva i regionalno i evropsko dno*, Radio Sarajevo, <https://www.radiosarajevo.ba/biznis/ekonomija/bih-prema-lakoci-poslovanja-suvereno-cuva-regionalno-i-evropsko-dno/321001> (pristupljeno, 27.9.2019)
  - 17 TI, (2019), *BiH i korupcija: Dijelimo mjesto sa Svazilandom, Indonezijom i Šri Lankom* Transparency International u Bosni i Hercegovini, N1, <http://ba.n1info.com/Vijesti/a312455/Korupcija-u-Bosni-i-Hercegovini.html>(pristupljeno, 27.9.2019)

Psihologija populizma

- 1 Adorno, T. (1998). *Critical models: Interventions and catchwords*. New York, NY: Columbia University Press.
- 2 Aslandis, P. (2017). *Populism and Social Movements. U: C. R. Kaltwasser, P. Taggart, P. Ochoa Espejo i P. Ostiguy (Ur.)*, The Oxford Handbook of Populism
- 3 Aslandis, P. (2018). *The Social Psychology of Populism. Conference paper for New Directions in the Study of Populism*, dostupno na: <https://www.researchgate.net/publication/322702926>
- 4 Bakker, B. N., Rooduijn, M., i Schumacher, G. (2015). *The psychological roots of populist voting: Evidence from the United States, the Netherlands and Germany*. European Journal of Political Research, 55(2), 302–320.

- 5 Bos, L., Schemer, C., Corbu, N., Hameleers, M., Andreadis, I., Schulz, A. Schmuck, D., Reinemann, C. iFawzi, N. (2020). *The effects of populism as a social identity frame on persuasion and mobilisation: Evidence from a 15-country experiment*. *European Journal of Political Research*, 59: 3–24
- 6 Canovan, M. (1981). *Populism*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- 7 Elchardus, M. i Spruyt, B. (2016). *Populism, persistent republicanism and declinism: An empirical analysis of populism as a thin ideology*. *Government and Opposition*, 51(1): 111–133.
- 8 Geer, J. (2006). *In Defense of Negativity: Attack Ads in Presidential Campaigns*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- 9 Jansen, R. S. (2011). *Populist Mobilization: A New Theoretical Approach to Populism*. *Sociological Theory*, 29(2):75–96.
- 10 Klandermans, B. (1984). *Mobilization and Participation: Social-Psychological Expansions of Resource Mobilization Theory*. *American Sociological Review*, 49(5):583–600.
- 11 Lau, R. R., iG. M. Pomper. (2004). *Negative Campaigning: An Analysis of U.S. Senate Elections*. Oxford: Rowman and Littlefield.
- 12 Marchlewska, M., Cichocka, A., Panayiotou, O., Castellanos, K., i Batayneh, J. (2017). *Populism as Identity Politics*. *Social Psychological and Personality Science*, 9(2), 151–162.
- 13 Mudde, C. (2004). *The populist zeitgeist*. *Government and Opposition*, 39(4): 542–563.
- 14 Müller, J.W. (2016). *What is populism?* Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- 15 Nai, A., Walter. A. (2015). *New Perspective on Negative Campaigning. Why Attack Politics Matters*. Colchester: ECPR Pres
- 16 Panizza, F. (2017). *Populism and Identification*. Oxford Handbooks Online
- 17 Palaver, W. (2019). *Populism and religion: On the politics of fear*. *Dialog*, 58:22–29
- 18 Rooduijn, M. (2014). *The nucleus of populism: In search of the lowest common denominator*. *Government and Opposition*, 49(4): 573–599.
- 19 Schneider, W. (1994). *The New Populism*. *Political Psychology*, 15(4), 779.
- 20 Sherif, M., Harvey, O. J., White, B. J., Hood, W. R., i Sherif, C. W. (1961). *Intergroup conflict and cooperation: The Robbers Cave experiment (Vol. 10)*. Norman, OK: University Book Exchange.

- 21 Tajfel, H., Turner, J. C., Austin, W. G., i Worchel, S. (1979). *An integrative theory of intergroup conflict. Organizational identity: A reader*, 56-65.

Bosanski bog Marx: I poslije socijalizma, socijalizam

- 1 Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, (2018). *Demografija i socijalne statistike*, dostupno na: www.bhas.ba/index.php?option=com_publicacija&view=publicacija_pregled&ids=1&id=2&n=Tr
- 2 Business magazine, (2018). *Najveće gazde; top 10 kompanija sa najviše zaposlenih u FBiH*, dostupno na: business-magazine.ba/2018/07/10/najvece-gazde-top-10-kompanija-najvise-zaposlenih-fbih/
- 3 Fraser Institute, (2018). *Economic Freedom*, dostupno na: <https://www.fraserinstitute.org/economic-freedom/dataset?geozone=world&min-year=2&max-year=0&page=dataset&filter=1&countries=BIH>
- 4 Hadžović, D. (2016). *Ekonomska smrt Jugoslavije prethodila je političkoj*, dostupno na: liberalniforum.com/2016/04/19/ekonomska-smrt-jugoslavije-prethodila-je-politickoj/
- 5 Jazić, A. (2017). *Polovina građana BiH na državnom budžetu*, dostupno na: balkans.aljazeera.net/vijesti/polovina-gradana-bih-na-drzavnom-budzetu
- 6 Klix.ba, (2017). *Alarmanтни podaci CCI-a: U BiH je 192.000 zaposlenih na budžetu*, dostupno na: <https://www.klix.ba/vijesti/bih/alarmantni-podaci-cci-a-u-bih-je-192-000-zaposlenih-na-budzetu/170530045>
- 7 Klix.ba, (2019). *Pogodite ko je prvi: Top 10 kompanija s najvećim brojem uposlenika u BiH*, dostupno na: <https://www.klix.ba/biznis/privreda/pogodite-ko-je-prvi-top-10-kompanija-s-najvecim-brojem-uposlenika-u-bih/190922044>
- 8 The World Bank, (2018). *Ease of Doing Business rankings*, dostupno na: <https://www.doingbusiness.org/en/rankings>

Populizam, obrazovanje i finansijska pismenost

- 1 Allcock J.B., (1971), *Populism: A Brief Biography*, *Sociology* 5(3): 371–387
- 2 Augustin D., (2011), *Populizam i kriza demokracije*, Časopis studenata sociologije
- 3 Badshah N., (2019), *Boris Johnson wins court challenge over £350m Brexit claims*, *The Guardian*, dostupno na: <https://www.theguardian.com/politics/2019/jun/07/boris-johnson-wins-court-challenge-over-350m-brexit-claims>
- 4 Brennan J., (2016), *Trump Won Because Voters Are Ignorant, Literally, FP*, dostupno na: <https://foreignpolicy.com/2016/11/10/the-dance-of-the-dunces-trump-clinton-election-republican-democrat/> (11.09.2019)
- 5 Cox M., (2017), *The rise of populism and the crisis of globalisation: Brexit, Trump and beyond*, LSE Research Online, dostupno na: eprints.lse.ac.uk/86880/7/Cox_Rise%20of%20populism%20published_2018.pdf (01.12.2019)
- 6 Huseinović S., (2019), *Egzodus iz Bosne i Hercegovine*, dostupno na: <https://www.dw.com/hr/egzodus-iz-bosne-i-hercegovine/a-49490471> (15.10.2019)
- 7 Norrlof C., (2019), *Open societies need open minds*, *Foreign Affairs*, dostupno na: <https://www.foreignaffairs.com/articles/2019-02-12/educate-liberate>
- 8 Rodrik D., (2018), *Populism and the economics of globalization*, *Journal of International Business Policy*
- 9 Šalaj B., (2017), *Što je populizam i kako ga istraživati?*, *Društvena istraživanja* : časopis za opća društvena pitanja, Vol. 26 No. 3, 2017.
- 10 Yackley A.J., (2019), *Grocery Stores Are at the Front Line of Turkey's Latest Political Battle*, *The Atlantic*, dostupno na: <https://www.theatlantic.com/international/archive/2019/03/erdogan-grocery-prices-turkey-economy-lira/585646/>

Populizam kao faktor dezintegracije bosanskohercegovačkog pravnog poretka

- 1 Arendt, H. (1998), *Izvori totalitarizma*. Beograd: Feministička izdavačka kuća 94.
- 2 Asemoglu, D i Robinson, J. (2014). *Zašto narodi propadaju - Poreklo moći, prosperiteta i siromaštva*, Beograd: Clio.
- 3 Begić, Z. (2010). *Opšta načela međunarodnog prava u ustavnom sistemu BiH. Zenica: Anali pravnog fakulteta u Zenici*
- 4 Fukuyama, F. (2007). *Građenje države – upravljanje i svetski poredak u dvadesetprvom veku*. Beograd: Filip Višnjić
- 5 Hayek, F. (1998). *Poredak slobode*. Novi Sad: Global Book.
- 6 Kelsen, H. (2012). *Čista teorija prava*. Zagreb: Naklada Breza
- 7 Marković, G. (2012). *Bosanskohercegovački federalizam*, Službeni glasnik. University press, Magistrat, Beograd, Sarajevo.
- 8 Mill, S. J. (1988). *Izabrani politički spisi*. Zagreb: Informator.
- 9 Šalaj, B. (2012). *Što je populizam*, Zagreb: Politološki pojmovnik,
- 10 Trnka, K. (2000). *Konstitutivnost naroda*. Sarajevo: Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca
- 11 Vergotini, G. (2015). *Uporedno ustavno pravo*. Beograd: JP Službeni glasnik.

Politika identiteta kao forma političkog populizma

- 1 Aristotel, (2001). *Metafizika*. Zagreb: Sigmun.
- 2 Cerutti, F. (2006). *Identitet i politika*. Zagreb: Politička kultura
- 3 From, E., (2013). *Umeće ljubavi*. Beograd: Libretto
- 4 Gidens, E. (2007). *Sociologija*. Beograd: Čutura print
- 5 Kalanj, R. (2010). *Identitet i politika identiteta* (Politički identitet). Zagreb: Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo: Pravni fakultet
- 6 The Economist, (2018), *Can liberal democracies survive identity politics?*, <https://www.economist.com/open-future/2018/09/30/can-liberal-democracies-survive-identity-politics> (27.08.2019.)

Ekonomska mitologija Bosne i Hercegovine

- 1 Alcalá, F. i Ciccone, A. (2004). *Trade and Productivity*. The Quarterly Journal of Economics, 119(2).

- 2 Allcock, J.B. (2004). *Explaining Yugoslavia*. Columbia University Press
- 3 Becker, G. i Posner, R. (2013). *Low Birth Rates: Causes, Consequences, and Remedies*, dostupno na: <https://www.becker-posner-blog.com/2013/08/low-birth-rates-causes-consequences-and-remedies-becker.html> (datum pristupa 04.09.2019)
- 4 Boudreaux, D.J. i Ghei, N. (2018). *The Benefits of Free Trade: Addressing Key Myths*, dostupno na: <https://www.mercatus.org/publications/trade-and-immigration/benefits-free-trade-addressing-key-myths> (datum pristupa 05.10.2019)
- 5 Cai, J. (2019). *China's state-owned enterprises help protect economy from foreign pressure and risks, says Communist Party economist*, dostupno na <https://www.scmp.com/news/china/politics/article/-3038757/chinas-state-owned-enterprises-help-protect-economy-foreign> (datum pristupa 01.12.2019)
- 6 Čegar, B. i Parodi, F.J. (2019). *Preduzeća u državnom vlasništvu u Bosni i Hercegovini, Ocjenjivanje učinka i nadzor*, IMF Working Paper, Međunarodni monetarni fond
- 7 Acemoğlu, D. i Robinson, J.A. (2012). *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty*. USA: Crown Publishing Group
- 8 Drum, K. i Gilson, D. (2011). *Charts: 6 Big Economic Myths, Debunked*, Mother Jones, dostupno na: <https://www.mother-jones.com/-politics/2011/10/charts-economic-myths-jobs-deficit-taxes/>
- 9 Eisenberg, B. (2011). *What Makes People Buy? 20 Reasons Why*, dostupno na: <https://www.clickz.com/what-makes-people-buy-20-reasons-why/49355/> (datum pristupa 01.10.2019)
- 10 Elst, K. (2014). *Busting five myths about natural resources*, dostupno na: <https://www.weforum.org/agenda/2014/11/busting-five-myths-about-natural-resources/> (01.11.2019)
- 11 Foundation for Economic Education, (2014). *5 Economic Myths That Just Won't Die*, dostupno na: <https://fee.org/articles/5-economic-myths-that-just-wont-die/>
- 12 Frankel, J.A. i Romer, D. (1999). *Does Trade Cause Growth?* The American Economic Review, 89(3).
- 13 Gajić, M. (2018). *Top 10 ekonomskih zabluda u Srbiji*, Beograd: Libertarijanski klub "Libek"

- 14 Govoruša, N. (2019). *Ovo je 5 NAJVEĆIH EKONOMSKIH MITOVA u Srbia, a među njima je i jedan u koji SVI VERUJEMO*, dostupno na: <https://www.blic.rs/biznis/privreda-i-finansije/ovo-je-5-najvecih-ekonomskih-mitova-u-srbia-a-medu-njima-je-i-jedan-u-koji-svi/r1kxjt2> (datum pristupa 01.10.2019)
- 15 Index.hr (2015). *Brojke koje razbijaju mit: Jugoslavija nije živjela od industrije*, dostupno na: <https://www.index.hr/vijesti/clanak/Brojke-koje-razbijaju-mit-Jugoslavija-nije-zivjela-od-industrije/816851.aspx> (datum pristupa 05.10.2019)
- 16 Klix.ba (2012). *Diferencirana stopa PDV-a nosi niz negativnih efekata*, dostupno na: <https://www.klix.ba/biznis/investicije/diferencirana-stop-a-pdv-a-nosi-niz-negativnih-efekata/120103026> (datum pristupa 05.10.2019)
- 17 Nargund, G. (2009). *Declining birth rate in Developed Countries: A radical policy re-think is required. Facts Views Vis Obgyn, 1(3): 191–193.*
- 18 Ortiz-Ospina, E. (2018). *Does trade cause growth?*, dostupno na: <https://ourworldindata.org/trade-and-econ-growth> (datum pristupa 01.09.2019)
- 19 Perković, B. (2018). *Svi mitovi o gospodarstvu Jugoslavije*, dostupno na: <https://www.liberal.hr/jugoslavija-sfrj-gospodarstvo-mitovi-ex-yu-radnicko-samoupravljanje-508> (datum pristupa 05.10.2019)
- 20 Ranogajec, Lj., Deže, J. i Josipović P. (2009). *Izvori financiranja poljoprivredne proizvodnje 44. hrvatski i 4. međunarodni simpozij*, Osijek: Poljoprivredni fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayer
- 21 SEEBiz, (2014). *Brojke ruše mit o "herojskim ekonomskim uspjesima" bivše Jugoslavije*, dostupno na: ba.seebiz.eu/brojke-ruse-mit-o-herojskim-ekonomskim-uspjesima-bivse-jugoslavije/ar-81304/ (datum pristupa 05.10.2019)
- 22 The World Bank, (2019). *Employment in agriculture (% of total employment) (modeled ILO estimate)*, dostupno na: <https://data.worldbank.org/indicator/SL.AGR.EMPL.ZS05.10.2019>
- 23 USDA, (2017). *Ag and Food Sectors and the Economy*, dostupno na: <https://www.ers.usda.gov/data-products/ag-and-food-statistics-charting-the-essentials/ag-and-food-sectors-and-the-economy.aspx05.10.2019>
- 24 Van der Ploeg, F.R. (2010). *Natural Resources: Curse Or Blessing?* Journal of Economic Literature 49(2):366-420

Covid-19 i populizam

- 1 Brakus A., (2020), *Prema Reutersovom institutu, najviše dezinformacija kreirano je manipuliranjem i izvrtnjem točnih informacija*, dostupno na: <https://faktograf.hr/2020/04/09/prema-reutersovom-institutu-najvise-dezinformacija-kreirano-je-manipuliranjem-i-izvrtnjem-tocnih-informacija/> (01.05.2020)
- 2 Bulajic A., (2020), *Nećemo Kralja!* dostupno na: croatian-in-new-york.com/2020/04/14/necemo-kralja/ (01.05.2020)
- 3 Freeman D, Garety PA. *Comments on the content of persecutory delusions: Does the definition need clarification?* Br J Clin Psychol. 2000; 39:407–414
- 4 Milman O., (2020), *Seven of Donald Trump's most misleading coronavirus claims*, dostupno na: <https://www.theguardian.com/us-news/2020/mar/28/trump-coronavirus-misleading-claims> (01.05.2020)
- 5 Raihani NJ, Bell V. *An evolutionary perspective on paranoia*. Nat Hum Behav. 2019;3(2):114–121. doi:10.1038/s41562-018-0495-0
- 6 Statista, (2020), *Global digital population as of April 2020*, dostupno na: <https://www.statista.com/statistics/617136/digital-population-worldwide/> (02.05.2020)
- 7 Taylor, S.E. & Brown, J. (1988). *Illusion and well-being: A social psychological perspective on mental health*. Psychological Bulletin, 103(2): 193-210
- 8 *The Psychology of Conspiracy Theories*. Douglas KM, Sutton RM, Cichocka A Curr Dir Psychol Sci. 2017 Dec; 26(6):538-542.
- 9 Vukalija, (2020), *Ako dvojica kažu da si pijan, leži u blato i valjaj se*, dostupno na: <https://vukaljija.com/ako-dvojica-kazu-da-si-pijan-lezi-u-blato-i-valjaj-se> (03.05.2020)

O IZDAVAČIMA

Udruženje građana Multi je osnovano 2011. godine u Tuzli od strane studenata postdiplomskog studija fakulteta Univerziteta u Tuzli. U periodu od svog osnivanja pa do 2017. godine, Multi je uspješno realizovalo 26 projekata, u okviru kojih je učestvovalo više od 15.000 učesnika. Pritom je podijeljeno preko 7.000 liberalnih knjiga širom Bosne i Hercegovine. Sve aktivnosti, Multi je realizovalo uz podršku od 180 volontera, uglavnom sa područja Tuzlanskog kantona. Od većih projekata, izdvajaju se OPEN festival, Katalaksija seminari, Dokumentarni film „Ekonomija“, Noć Ideja debatno takmičenje, IdejaPlus poduzetnička edukacija, izdavanje knjige „Islam i slobodno tržište” itd. Misija udruženja je unaprijeđenje ekonomskih i svih ostalih sloboda građana Bosne i Hercegovine. „Multi” svoju misiju realizuje kroz obrazovanje, lobiranje, istraživanje, izdavanje publikacija i promociju liberalne misli.

Visoka škola za savremeno poslovanje, informacione tehnologije i tržišne komunikacije “Internacionalna poslovno-informaciona akademija” Tuzla osnovana je 2014. godine i prva je domaća privatna visokoškolska ustanova u Tuzli. Uz praktičnu nastavu, obaveznu stručnu praksu, visok nivo znanja i stručnosti akademskog kadra obrazuje i pruža podršku mladima u razvoju njihovih ideja, te ih adekvatno priprema za tržište rada.

Dino Arnaut
Damir Bećirović
Faruk Hadžić
Emir Džambegović
Amina Duraković
Danijal Hadžović
Naida Čamdžić,
Benjamin Nurkić
Aldina Jahić

Multi
UDRUŽENJE GRAĐANA

ISBN 9958-0996-8-7

9 789958 099687